

วิเคราะห์กระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยา

พระแก้ว ฐิตสีโล (สุดเฉลียว)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2566

วิเคราะห์กระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยา

พระแก้ว ฐิตสีโล (สุดเฉลียว)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2566

AN ANALYSIS THE PROCESS OF THE FIVE AGGREGATES ACCORDING TO BUDDHIST EPISTEMOLOGY

PHRA KAEW THITASILO (SUDCHALIAO)

A THESISE SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT 0F THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
PROGRAM IN BUDDHISM AND PHILOSOPHY
GRDUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
2023

หัวข้อวิทยานิพนธ์	:	**วิเคราะห์กระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยา**
ชื่อนักศึกษา	:	**พระแก้ว ฐิตสีโล (สุดเฉลียว)**
ชื่อปริญญา	:	**ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**
สาขาวิชา	:	**พุทธศาสนาและปรัชญา**
ปีพุทธศักราช	:	**2566**
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	:	**พระเทพวชิรวิมล, ดร.**
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	:	**พระมหาสากล สุภรเมธี, ดร.**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย .....
(พระสุทธิสารเมธี, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ :
ประธานกรรมการ .....
(พระมหามฆวินทร์ ปุริสุตฺตโม, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก) .....
(พระเทพวชิรวิมล, ดร.)

กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม) .....
(พระมหาสากล สุภรเมธี, ดร.)

กรรมการ .....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิเชียร แสนมี)

กรรมการ .....
(รองศาสตราจารย์ ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

หัวข้อวิทยานิพนธ์	:	**วิเคราะห์กระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยา**
ชื่อนักศึกษา	:	**พระแก้ว ฐิตสีโล (สุดเฉลียว)**
ชื่อปริญญา	:	**ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**
สาขาวิชา	:	**พุทธศาสนาและปรัชญา**
ปีพุทธศักราช	:	**2566**
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	:	**พระเทพวชิรวิมล, ดร.**
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	:	**พระมหาสากล สุภรเมธี, ดร.**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย .....
(พระสุทธิสารเมธี, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ :
ประธานกรรมการ .....
(พระมหามฆวินทร์ ปุริสุตฺตโม, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก) .....
(พระเทพวชิรวิมล, ดร.)

กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม) .....
(พระมหาสากล สุภรเมธี, ดร.)

กรรมการ .....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิเชียร แสนมี)

กรรมการ .....
(รองศาสตราจารย์ ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : **วิเคราะห์กระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยา**
ชื่อนักศึกษา : **พระแก้ว ฐิตสีโล (สุดเฉลียว)**
ชื่อปริญญา : **ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**
สาขาวิชา : **พุทธศาสนาและปรัชญา**
ปีพุทธศักราช : **2566**
อาจารย์ที่ปรึกษา : **พระเทพวชิรวิมล, ดร.**
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : **พระมหาสากล สุภรเมธี, ดร.**

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ (1) เพื่อศึกษากระบวนการของขันธ์ 5 ในพุทธปรัชญา (2) เพื่อศึกษาหลักพุทธญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกกระบวนการของขันธ์ 5 (3) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยา ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยการศึกษาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาคือพระไตรปิฎก งานวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับขันธ์ 5 เอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนามีหนังสือวิสุทธิมรรค เป็นต้น และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการใช้เหตุผลและให้เหตุผล แล้วนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

ขันธ์ 5 เป็นการรวมส่วนประกอบของกระบวนการแห่งชีวิต ได้แก่ กาย ความรู้สึก ความจำได้หมายรู้ สิ่งปรุงแต่ง ความรู้แจ้ง (รูป,เวทนา,สัญญา,สังขาร,วิญญาณ) หรือเรียกอีกอย่างว่า รูปกับนาม ขันธ์ 5 มีความสำคัญในลักษณะที่ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ นำไปสู่การพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงกับสิ่งที่เกิดขึ้น เพื่อจิตหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร

หลักพุทธญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกระบวนการของขันธ์ 5 ได้แก่ รูปขันธ์ก่อให้เกิดความรู้เชิงรูปธรรม คือ ธาตุ 4 หรือมหาภูตรูป 4 ส่วนอีก 4 ขันธ์ก่อให้เกิดความรู้เชิงนามธรรม ได้แก่ เวทนาขันธ์ คือ ธรรมชาติแห่งการเสวยอารมณ์ที่เป็นไปในกาย รวมถึงสรรพสิ่งที่อยู่ภายนอกกาย สัญญาขันธ์ คือ ความรู้อาการและเครื่องหมายต่างๆ ที่ถูกรู้ได้โดยอาศัยอายตนะทั้ง 6 สังขารขันธ์ คือ ความรู้ในเจตนาเป็นตัวนำตกแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือแบบกลางๆ วิญญาณขันธ์ คือ ความรู้แจ้งในอารมณ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 และทางใจ

เมื่อนำหลักพุทธญาณวิทยาไปวิเคราะห์กระบวนการของขันธ์แล้ว ทำให้ทราบว่า สรรพสิ่งล้วนเกิดมาจากการปรุงแต่งหรือประกอบขึ้นจากธาตุทั้ง 4 คือ ดิน,น้ำ,ลม,ไฟ แต่ที่พิเศษกว่าสรรพสิ่งหรือสิ่งอื่น ได้แก่ มนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นผู้ประกอบขึ้นจากดิน,น้ำ,ลม,ไฟ ซึ่งสามารถพบเห็นและ

สัมผัสได้ทางประสาททั้ง 5 และยังมีองค์ประกอบสำคัญอีก 4 อย่าง คือ เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ ซึ่งเมื่อว่าตามหลักพุทธญาณวิทยาแล้วสามารถกล่าวได้ว่า เวทนา เป็นแดนก่อให้เกิดความรู้ในเรื่องความรู้สึกสุข ทุกข์ ความเจ็บปวด ความทรมาน การเสพเสวยอารมณ์, สัญญาเป็นแดนก่อให้เกิดความรู้เกี่ยวกับระบบความจำที่สามารถจำคน สัตว์ วัตถุ สิ่งของ และเหตุการณ์ต่างๆ ได้, สังขาร เป็นแดนก่อให้เกิดความคิดเกี่ยวกับตัวตน, ผู้อื่น ปรุงแต่งขึ้นเป็นร่างกาย และจิตใจรวมกันหรือรวมหมายเอาความคิดด้วย และวิญญาณเป็นแดนก่อให้เกิดความรู้แจ้งในอารมณ์ มีจักขุวิญญาณความรู้อารมณ์ทางตาคือรู้รูปด้วยตา(การเห็น) โสตวิญญาณ,ความรู้อารมณ์ทางหู คือ ได้ยินทางหู(การได้ยิน) เป็นต้น

คำสำคัญ : ขันธ์ 5, กระบวนการของขันธ์, พุทธญาณวิทยา

ABSTRACT

Thesis Topic	:	**An Analysis the Process of the Five Aggregates According to Buddhist Epistemology**
Student's Name	:	**Phra Kaew Thitasilo (Sudchaliao)**
Degree Sought	:	**Master of Arts**
Program	:	**Buddhism and Philosophy**
Anno Domini	:	**2023**
Advisor	:	**Phrathepwachirawimol, Dr.**
Co-Advisor	:	**Phramaha Sakol Subharamedhi, Dr.**

The objectives of this thesis were: (1) to study the process of the Five aggregates in Buddhist philosophy (2) to study the Buddhist epistemology related to the process of the Five aggregates (3) to analyze the process of the Five aggregates according to Buddhist epistemology which was a documentary research by studying from Buddhist scriptures, the Tripitaka, Thesis works related to Khan 5, academic documents on Buddhism, including Visuddhimagga, etc., and related researches. By analyzing data using reasoning and giving reasons, then presented the research results using a descriptive analysis method.

The results of the study found that:

The Five aggregates was the integration of component of the life process, including corporeality, sensation, perception, mental formations , and enlighten (body, feeling, memory, thought, consciousness), also known as the form and the name. The Five aggregates was important in an impermanent manner, always changing, led to realistic consideration of what was happening for as to free the mind from the cycle of birth and dead.

The principles of Buddhist epistemology related to the process of the Five aggregates were aggregate led to tangible knowledge: the Four Primary Elements, the other four aggregates created abstract knowledge were sensation: the nature of enjoying emotions that were in the body including things that were outside the body, perception: knowledge of sign and symptoms that could be realize to the six senses,

mental formations: knowledge of intention was the guide to decorate the mind to be good or bad or neutral, and enlighten: awareness of emotions through the five senses and the mind.

When applying Buddhist epistemology to analyzing the process of aggregates, it was learned that all things were formed by manipulation or made up of the four elements, namely: earth, water, wind, fire, more special than anything or any else was human beings because human being were made up of earth, water, wind, fire which could be seen and touched by all 5 senses and also had 4 important components: feeling, memory, thought, consciousness which according to Buddhist epistemology. It could be said that, Feeling: was the realm of knowledge of happiness, suffering, pain, torture, and emotional addiction, Memory: the land that created knowledge about the memory system that could remember people, animals, objects, things, and events, Thought: was a realm that created thoughts about oneself, others, made up into a body and mind together or including ideas, and the spirit was the realm that created knowledge and awareness of the emotions, had eye-consciousness: knowledge of the sense to the eyes means knowing the form with the eye(seeing), ear-consciousness: knowledge of the sense through the ear means hearing to the ears (hearing), etc.

Keywords : The Five aggregates, The Process of the Five Aggregate, Buddhist Epistemology

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้เนื่องจากบุคคลหลายฝ่ายที่ได้ช่วยเหลือในครั้งนี้ ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นสถาบันหลักที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทางการศึกษาด้านพุทธศาสนาและปรัชญา ในระดับปริญญาโทและระดับอื่นๆ ด้วย

ขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณ พระเทพวชิรวิมล, ดร. ที่ให้ความอนุเคราะห์รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และอาจารย์ พระมหาสากล สุภระเมธี, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ที่ได้ให้คำปรึกษาด้านเนื้อหาเชิงวิชาการ ตลอดจนตรวจสอบข้อบกพร่องต่าง ๆ พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จนสำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดียิ่ง

ขอกราบขอบพระคุณ รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ขอกราบขอบพระคุณ ประธานสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา และอนุโมทนาขอบคุณคณาจารย์ประจำสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญาผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาทุกท่าน เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย รวมถึงคณาจารย์เจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ที่เมตตาแนะนำให้ความรู้ ให้กำลังใจ ตลอดจนตรวจแก้ไข รูปแบบวิทยานิพนธ์จนเสร็จลงด้วยดี ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ที่เป็นสถานศึกษาให้ได้เข้ามาศึกษาหาความรู้ ขอขอบพระคุณเพื่อนพระนักศึกษาและขออนุโมทนานักศึกษารุ่นน้องที่ให้ข้อมูลในการทำวิทยานิพนธ์ทุกท่าน และที่เป็นกำลังใจให้ จึงขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

หากคุณงามความดีและประโยชน์อันเกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้พึงมีแล้วไซร้ ผู้วิจัยขอน้อมเป็นเครื่องสักการบูชาคุณพระรัตนตรัย พระคุณของบิดา - มารดา ครู - อาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ที่มีคุณค่ายิ่ง และขอแผ่คุณความดีนี้ให้แก่เพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ทุกรูปทุกนามในโลกนี้ พร้อมทั้งเจ้ากรรมนายเวรในทุกภพทุกชาติด้วยเทอญ

พระแก้ว ฐิตสีโล (สุดเฉลียว)

สารบัญคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539 โดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่างเช่น ที.ม.(ไทย)10/68/86 หมายถึง เล่มที่ 10 ข้อที่ 68 หน้าที่ 86

คำย่อ		**คำเต็ม**		
พระวินัยปิฎก				
วิ.ม.	=	วินยปิฎก มหาวคฺค		
พระสุตตันตปิฎก				
ที.ปา.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺค
ที.ม.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
สํ.นิ.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	สงฺยุตฺตนิกาย	นิทานวคฺค
สํ.ส.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	สงฺยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
อง.เอกก.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกกนิปาต
อง.ทุก.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ทุกนิปาต
อง.ติก.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ติกนิปาต
อง.จตุกฺก.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	จตุกฺกนิปาต
อง.ปญฺจก.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาต
อง.ฉกฺก.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาต
อง.สตฺตก.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	สตฺตกนิปาต
อง.อฏฺฐก.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิปาต
ขุ.ขุ.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐ
ขุ.ม.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทส
ขุ.จู.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิทฺเทส
ขุ.ธ.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปท
ขุ.อิติ.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตก
ขุ.ชา.	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ชาตก
พระอภิธรรมปิฎก				
อภิ.วิ.	=	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค	

คำย่อ		คำเต็ม
อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก		
ที.ม.อ.	=	สุตฺตนฺตปิฎก ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี มหาวคฺค อฎฺฐกถา
ขุ.ธ.อ.	=	สุตฺตนฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย อฎฺฐกถา
องฺ.อฎฺฐก.อ.	=	สุตฺตนฺตปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี อฎฺฐกนิปาต อฎฺฐกถา
ขุ.อิติ.อ.	=	สุตฺตนฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก อฎฺฐกถา
ขุ.ม.อ.	=	สุตฺตนฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย สทฺธมฺมปชฺโชติกา มหานิเทส อฎฺฐกถา

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย..... จ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ..... ช
กิตติกรรมประกาศ..... ฌ
สารบัญคำย่อ..... ญ
สารบัญ..... ฎ
บทที่ 1 บทนำ..... 1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา..... 1
1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย..... 5
1.3 ขอบเขตการวิจัย..... 5
1.4 นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย..... 6
1.5 ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง..... 7
1.6 วิธีดำเนินการวิจัย..... 10
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ..... 12
บทที่ 2 กระบวนการของขันธ์ 5 ในพุทธปรัชญา..... 13
2.1 ความหมายของขันธ์ 5..... 13
2.2 รูปขันธ์..... 19
2.3 เวทนาขันธ์..... 25
2.4 สัญญาขันธ์..... 31
2.5 สังขารขันธ์..... 35
2.6 วิญญาณขันธ์..... 43
2.7 สรุป..... 48
บทที่ 3 หลักญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกระบวนการของขันธ์ 5 50
3.1 ความหมายของญาณวิทยา..... 50
3.2 ความสำคัญของญาณวิทยา..... 54
3.3 แนวคิดหลักของญาณวิทยา..... 58
3.4 พุทธญาณวิทยา..... 62

สารบัญ

หน้า

3.5 แนวคิดญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกระบวนการของขันธ์ 5..... 84

3.6 เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณขันธ์ ก่อให้เกิดความรู้เชิงนามธรรม..... 86

3.7 สรุป..... 89

บทที่ 4 วิเคราะห์กระบวนการทำงานของขันธ์ 5 ในทัศนะญาณวิทยา..... 90

4.1 กระบวนการของรูปขันธ์..... 90

4.2 กระบวนการของเวทนาขันธ์.....93

4.3 กระบวนการของสัญญาขันธ์..... 95

4.4 กระบวนการของสังขารขันธ์..... 97

4.5 กระบวนการของวิญญาณขันธ์..... 99

4.6 สรุป..... 101

บทที่ 5 สรุป อภิปรายผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ..... 103

5.1 สรุปผลการวิจัย..... 103

5.2 อภิปรายผลการวิจัย..... 107

5.3 ข้อเสนอแนะ..... 108

บรรณานุกรม..... 111

ประวัติผู้วิจัย..... 114

บทที่ 1
บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คำสอนเรื่องขันธ์ 5 เป็นคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นคำสอนเกี่ยวกับมนุษย์ ปัญหาที่นักปรัชญาหรือนักศาสนายังค้นหาความคำตอบที่แท้จริงไม่ได้ ในความเป็นจริงนั้น มนุษย์กำเนิดขึ้นจากธรรมชาติ เกิดขึ้นโดยเหตุและปัจจัย ที่มีการกระทำ (กรรม) เป็นปัจจัยเบื้องต้น จากนั้นผลของการกระทำก็จะทำให้เกิดผลโดยที่ไม่สามารถนำมาเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขได้ ขันธ์ 5 ในทางพระพุทธศาสนานั้นประกอบด้วย รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, และวิญญาณ, ซึ่งสามารถย่อลงให้เหลือเพียง 2 ได้แก่ รูป,และนาม คำสอนเรื่องขันธ์ 5 เป็นคำสอนที่มีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนา แต่พุทธศาสนิกชนคนรุ่นหลัง ที่ยังไม่ได้ศึกษา ยังไม่เข้าใจถึงความเป็นมาเป็นไปของกระบวนการของขันธ์ 5 จึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาและชี้แจ้งในบางมุมที่หลายคนอาจจะยังไม่เข้าใจให้ได้รู้ถึงเรื่องกระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยา ซึ่งในยุคปัจจุบันเราจะเห็นได้ว่าภิกษุหรือว่านักบวชทั้งหลายไม่ค่อยจะนิยมศึกษาในเรื่องของธาตุขันธ์เท่าไหร่นัก ส่วนใหญ่จะมุ่งไปในเรื่องของสมาธิ หรือการเจริญวิปัสสนาเป็นส่วนมาก

ในความเป็นจริงพระพุทธเจ้าท่านทรงให้เราศึกษาขันธ์ 5 ตามที่เราได้เคยสวดกันเป็นประจำในทำวัตรเช้า เดิมทีในการทำวัตรเช้านั้นมีความหมายที่ลึกซึ้ง ในขั้นที่ว่าสามารถน้อมนำไปพิจารณาเป็นวิปัสสนาได้เลย เพราะเนื้อในความหมายนั้น โดยส่วนใหญ่ ได้สื่อความหมายให้เห็นความเป็นจริงของ ธาตุ,ขันธ์ เพื่อความเบื่อหน่ายคลายความยินดี และไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ทั้ง 5 เพราะว่าอุปาทานเป็นการยึด ไม่ว่าจะเป็น รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร,หรือวิญญาณ, หากจะเปรียบเทียบกับวงจรของปฏิจจสมุปบาท ย่อมสามารถพิจารณาให้เห็นถึงเหตุปัจจัยได้เช่นกัน ในธาตุ 4 ขันธ์ 5 นั้น จะเห็นได้ว่า ในปฏิจจสมุปบาทนั้น อวิชชาเป็นตัวตั้ง ความไม่รู้ทำให้เราทั้งหลายหลงวนเวียนอยู่ในคุกคือวัฏสงสาร หากจะมองย้อนกลับโดยความเป็นอนุโลมปฏิโลมแล้วจะเห็นได้ว่าอวิชชาดับสังขารย่อมดับ เหมือนกันกับขันธ์ 5 เมื่อรูปดับเวทนาก็ดับ สัญญาก็เหมือนกัน สังขารและวิญญาณก็เช่นกัน เมื่อเราเริ่มทำหรือทำบ่อยๆ จะสามารถเปรียบเทียบจากธาตุขันธ์ไปสู่สิ่งที่ยิ่งใหญ่ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยกหัวข้อธรรม ที่เป็นตัวชี้วัดความเป็นจริงของโลกใบนี้ หรือจักรวาลนี้ ด้วยหลักธรรมที่ว่าด้วย อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง คือสิ่งที่ทนได้ยาก อนัตตา คือ ความมิใช่ตัวไม่ใช่ตน ถ้าจะพิจารณาให้ลึกลงไปกว่านี้อีกก็จะเห็นว่าบุญกุศล หรือบาปอกุศลที่เราได้สั่งสมมาโดยความตั้งใจและไม่ได้ตั้งใจนั่นก็ไม่เที่ยงเช่นกัน เมื่อยึดไว้ก็มีแต่จะทำให้เป็นทุกข์หรือต้องมาพบกับความทุกข์จากการเกิดใหม่

นั่นเอง สุดท้ายเมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว ก็จะต้องหันไปสู่ความเสื่อมและความตายในที่สุด สิ่งที่ข้าพเจ้า ผู้ทำวิทยานิพนธ์นี้ปรารถนาอยากให้ผู้ที่เข้ามาศึกษาได้รับรู้และนำไปลองปฏิบัติหรือพิจารณา คือมีความปรารถนาให้ท่านทั้งหลายเข้าใจในขันธ์ทั้ง 5 เพราะว่าเป็นสิ่งที่ผู้เขียนนั้นได้ศึกษามาบ้างแล้ว ด้วยความเข้าใจและความปรารถนาดี จึงได้เลือกที่จะทำเป็นวิทยานิพนธ์ให้ผู้ที่ยังไม่มีโอกาสได้เห็น ได้รู้ว่าขันธ์ทั้ง 5 นั้นเป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่ภายนอก แต่เป็นสิ่งที่เราอาศัยอยู่ เราในที่นี้อาจจะหมายถึง “จิต” ก็ได้ เพราะสิ่งที่มาอาศัยธาตุขันธ์นั้นก็คือจิตนั่นเอง จึงอยากให้ผู้ที่ยังไม่เคยศึกษาเกี่ยวกับขันธ์ 5 ได้มีโอกาสได้ทำความเข้าใจในความเป็นตัวเป็นตนของตนเองและคนอื่นด้วย จะทำให้ท่านรู้ว่าตนเองหรือว่าผู้อื่นนั้นเป็นแต่เพียงธาตุขันธ์เท่านั้นเอง

สิ่งที่เรียกว่ากันว่า บุคคล สามารถทำให้เข้าใจในเรื่องขันธ์ 5 (เบญจขันธ์) ตามหลักธรรม ทางพระพุทธศาสนา คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ให้ความหมายว่า “สรีระร่างกาย เรียกว่า “อัตภาพ” อีกอย่างหนึ่งขันธ์ทั้ง 5 เรียกว่าอัตภาพ เพราะขันธ์ทั้ง 5 นั้นเป็นแดนอาศัยให้เกิดสมมติบัญญัติต่างๆ ขึ้น สัตว์เหล่าใดนับเนื่องอยู่ในอัตภาพ นั้นคือกำหนดตั้งลงในอัตภาพนั้นเพราะฉะนั้นสัตว์เหล่านั้นจึงเรียกว่าผู้มี “อัตภาพ”[1]

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ มิคารมาตุปราสาท ในพระวิหารบุพพาราม ใกล้พระนครสาวัตถี พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ก็ในสมัยนั้นแล ในคืนวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ เป็นวันเพ็ญ มีพระจันทร์เต็มดวง พระผู้มีพระภาค อันภิกษุสงฆ์ห้อมล้อมแล้ว ประทับนั่งอยู่ในที่แจ้ง. ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งลุกจากอาสนะ ทำผ้าอุตตราสงฆ์เฉวียงบ่าข้างหนึ่งแล้วประนมมือไปทางพระผู้มีพระภาค เจ้า ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญข้าพระองค์จะพึงทูลถามเหตุประการหนึ่งกะพระผู้มีพระภาค ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงประทานโอกาสที่จะพยากรณ์ปัญหา แก่ข้าพระองค์” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ดูกรภิกษุ ถ้าเช่นนั้นเธอจงนั่ง ณ อาสนะของตนแล้ว ถามปัญหาที่เธอมุ่งจำนงเถิด” ภิกษุนั้น รับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ. อาสนะของตน ทูลถามปัญหาพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุปาทานขันธ์ 5 ได้แก่อุปาทานขันธ์คือรูป อุปาทานขันธ์คือเวทนา,อุปาทานขันธ์คือสัญญา,อุปาทานขันธ์คือสังขาร,อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ เหล่านี้ ใช่ไหมพระเจ้าข้า? พ. ดูกรภิกษุ อุปาทานขันธ์ 5 ได้แก่อุปาทานขันธ์ คือ รูป,เวทนา,สัญญา,สังขาร,วิญญาณ , เหล่านี้แหละภิกษุ”[2]

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เราทั้งหลายได้เห็นความจริงของชีวิต ความเป็นจริงของชีวิตนั้นก็คือตัวของแต่ละบุคคลที่เกิดมาจากกรรม กรรมที่เป็นตัวกำหนดชีวิตให้เป็นไป แต่กรรมที่ว่านี้ก็มีทางที่จะก้าวข้ามหรือก้าวล่วงไปได้ การกระทำสอนให้เรารู้จักตนเองว่าตนเองที่เกิดมานี้ มีร่างกาย

---

[1] วิสุทธิ. 1/256/457.

[2] สำ.ข. 9/17/182.

ประกอบด้วยสิ่งใดบ้าง? เมื่อรู้จักตนเองอย่างแจ่มแจ้งแล้วก็จะสามารถรู้จักคนอื่นอย่างแจ่มแจ้งได้เช่นกัน ความรู้ที่ว่านี้คือ หลักธรรมที่ชื่อว่าไตรลักษณ์ (อนิจจัง คือ ความไม่แน่นอน, ทุกขัง คือ สิ่งที่ทนได้ยาก, อนัตตา คือ ความไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน) ซึ่งไตรลักษณ์ครอบคลุมทุกสรรพสิ่ง สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสั่งสอนบุคคลที่ควรสั่งสอนนั้น เป็นความจริงที่มีอยู่คู่กับโลกใบนี้ พระองค์ท่านทรงชี้ให้เห็นว่าชีวิตนี้มีความทุกข์เป็นที่สุด เกิดก็ทุกข์ ดำเนินชีวิตเป็นอยู่ก็ทุกข์ เจ็บป่วยก็เป็นทุกข์ และเมื่อมรณะภัยมาถึงก็ทุกข์เช่นกัน เราทั้งหลายได้เห็นความเป็นจริงอยู่แล้วว่า ทุกวันที่เราดำเนินชีวิตไปอยู่ก็มีความทุกข์พอสมควร หรือบางคนก็ทุกข์มากเพราะต้องดิ้นรนเป็นอยู่ หรือต้องดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอดเองหรือให้คนที่ตนรักรอดด้วย บางคนก็คิดแต่เพียงว่าเราเกิดมาเพื่อใช้กรรม แต่ความเป็นจริงแล้วความทุกข์ที่รุมเร้าอยู่เป็นเสมือนครูที่คอยสอนให้เราหาทางออกจากทุกข์ให้ได้ ดังนั้นหากเราไม่ได้เกิดมาเพื่อใช้กรรม แต่เราเกิดมาเพื่อออกจากกรรม และออกจากความทุกข์ที่รุมเร้าอยู่นี้ต่างหาก พระบรมศาสดาทรงตรัสว่าขันธ์ทั้ง 5 เป็นตัวทุกข์ และอุปาทาน หรือความยึดมั่นถือมั่นในขันธ์นั่นแหละเป็นตัวทุกข์ ขันธ์ทั้ง 5 ตามความเข้าใจของบุคคลทั้งหลายอาจจะเข้าใจผิดเพี้ยนหรืออาจจะเข้าใจไม่ตรงประเด็น ดังนั้นจึงขอยกตัวอย่างสำหรับผู้ที่อธิบายถึงความหมายของขันธ์ 5 ดังต่อไปนี้

ขันธ์ทั้ง 5 ซึ่งประกอบด้วยรูป 1 นาม 4 รูปประกอบด้วย ดิน,น้ำ,ลม,ไฟ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากาย ซึ่งกายนี้มีสิ่งที่มาอาศัยอันได้แก่ เวทนา,ซึ่งประกอบด้วย ความสุข ความทุกข์ และอุเบกขา สัญญา,คือความจำได้หมายรู้ สังขาร,คือความคิดปรุงแต่ง ซึ่งปรุงแต่งในเรื่องที่ดีบ้าง, เรื่องพยาบาทบ้าง, เรื่องที่เป็นทุกข์บ้าง หรือเรื่องที่เป็นสุข วิญญาณ 6 ได้แก่ ตาหรือ,จักขุวิญญาณ หูหรือ,โสตวิญญาณ จมูกหรือ,ฆานวิญญาณ ลิ้นหรือ,ชิวหาวิญญาณ กายหรือ,กายวิญญาณ มโน,หรือใจเรียกมโนวิญญาณ นามทั้ง 4 นั้นมาอาศัยรูปที่เป็นธาตุ 4 เกิดขึ้น ส่วนผู้ที่มาอาศัยหรือว่ามาบังคับบัญชารูปเดิมนั้นเป็นอีกอย่างหนึ่งที่เราเรียกว่า “จิต” จิตเปรียบเหมือนพลังงานอย่างหนึ่งที่มาขับเคลื่อนธาตุขันธ์ให้เป็นไป สร้างความสุข สร้างความทุกข์ สร้างอนาคตที่ดี หรืออนาคตที่เลวก็ได้ อยู่ที่จิตสำนึกของบุคคลที่สั่งสมมาหรือ กรรมของบุคคลที่สั่งสมมานั่นเอง หากเรามาวิเคราะห์ว่า ลองมองย้อนไปเหมือนกับเป็นการทบทวนเนื้อเรื่องของปฏิจจสมุปบาทที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตัดไว้นั้น เมื่อรูปดับนามก็ดับ เมื่อรูปดับนามก็ดับ ผู้ที่มารู้ว่ารูปดับนั้นคือใคร? แบบนี้มันก็เป็นคำถามหนึ่งที่ยังหาคำตอบไม่ได้ ผู้ที่ได้ศึกษามาแล้วเขาจะเห็นว่าผู้ที่มารู้ว่ารูปดับนามก็ดับนั่นก็คือ ขันธ์ 5 นั่นเองซึ่งขันธ์ 5 ทำงานร่วมกันกับอายตนะภายนอก (รูป,เสียง,กลิ่น,รส,สัมผัส,โผฏฐัพพะ) ทำงานร่วมกับอายตนะภายใน คือ (ตา,หู,จมูก,ลิ้น,กาย,ใจ) รูปซึ่งมีจิตเป็นตัวขับเคลื่อน สุดท้ายรูปก็เสื่อม เมื่อรูปเสื่อม สิ่งที่อาศัยรูปอยู่คือนามก็เสื่อมไปด้วยกัน หากจะมองถึงเรื่องบุญหรือบาปสิ่งเหล่านั้นก็ตกอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ คือ (อนิจจัง,ทุกขัง,อนัตตา) เพราะบุญก็ไม่เที่ยง บาปก็ไม่เที่ยง ผู้ที่มารู้กระบวนการเหล่านี้ก็ไม่เที่ยงเช่นกัน สุดท้ายสิ่งที่ถูกรู้กับผู้รู้ก็คืออย่างเดียวกัน ยึดมั่นไว้ไม่ได้มีแต่จะเป็นทุกข์ สุดท้ายก็หาตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ ผู้รู้ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน สิ่งที่ถูกรู้ก็ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน สุดท้ายไม่มี

ใครเป็นผู้รู้ไม่มีใครเป็นผู้ถูกรู้ จะเห็นได้ว่าขันธ์ 5 ที่เราสวดทุกเช้านั้น มีความหมายที่หลายคนยากที่จะเข้าใจ เป็นสิ่งที่ท่านทั้งหลายอาจจะมองไม่เห็นความสำคัญ ไม่ยอมเข้าใจความหมายและไม่หันมามองว่าเป็นสิ่งที่จะพาเราออกไปจากสังสารวัฏหรือโลกนี้ได้ เพราะสิ่งที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในบทสวดมนตร์ทำวัตรเช้านั้น เป็นเสมือนหนึ่งวิปัสสนากรรมฐานที่ท่านทั้งหลายสามารถนำมาพิจารณา เห็นตามความเป็นจริงได้ เช่น รูปูปาทานักขันโธ ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือรูป เวทนูปาทานักขันโธ ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือเวทนา สัญญูปาทานักขันโธ ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือสัญญา สังขารูปาทานักขันโธ ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือสังขาร วิณญาณูปาทานักขันโธ ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือวิญญาณ

หากเรานำมาพิจารณาโดยแยบคายใช้โยนิโสมนสิการแล้วนั้น เราก็สามารถรู้แจ้งตามความเป็นจริงในขันธ์ทั้ง 5 นั้นได้ว่า สิ่งที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้นั้นเป็นความจริงอย่างยิ่ง เพราะเราท่านทั้งหลายยึดมั่นในขันธ์ 5 ว่าเป็นตัวตนของเราของเขาอยู่ทุกเมื่อ ไม่สังเกตเห็นถึงความชราภาพ กายเป็นของไม่เที่ยงแท้แน่นอน ร่างกายเป็นธาตุ 4 ที่มาประชุมกันเพื่อความเข้าขนธ์ เกี่ยวกับเรื่อวความรู้นั้นในทางปรัชญา มีสาขาวิชาที่ศึกษาและค้นหาความจริง เกี่ยวกับความรู้อยู่หนึ่งสาขาวิชานั้น คือญาณวิทยา ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ “เป็นสาขาปรัชญาที่มุ่งแสวงหาความรู้เกี่ยวกับความจริงคือสิ่งไหนที่จัดเป็นความรู้สิ่งนั้นก็ต้องเกี่ยวข้องกับความจริงและสิ่งไหนที่เป็นจริงสิ่งนั้นก็ต้องเป็นความรู้จริงเช่นกัน การรู้ความจริงจึงเรียกว่าความรู้”[3]

ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทความรู้หรือปัญญามีหลายระดับการพัฒนาปัญญาจึงมีระดับแตกต่างกันออกไป เช่นกัน โดยเริ่มจากความรู้ระดับเบื้องต้น (โลกิยะ) จึงถึงความรู้สูงสุด (โลกุตตระ) เช่น หลักของคนมีความรู้ (ปัญญา) ดังพระบาลีที่ว่า “ในอมตธรรมนั้น ธรรมนี้คือ ความสำรวมอินทรีย์ ความสันโดษและความสำรวมในปาฏิโมกข์เป็นเบื้องต้นของภิกษุผู้มีปัญญา(ความรู้)ในศาสนานี้[4] ความรู้ในทางพระพุทธศาสนาเกิดจากการรับรู้ของจิต จิตจึงเป็นธรรมชาติ รู้อารมณ์ (อายตนะ) ทั้ง 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ด้วยอาศัยทวารหรืออายตนะ ภายใน 6 คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ เมื่อใดจิตกระทบอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะ เมื่อนั้นผัสสะ เกิดขึ้น และผัสสะนี่เองเป็นจุดเริ่มของความรู้-พิชาน-วิญญาณ (conciousness) เพราะพุทธปรัชญาเถรวาท ไม่เชื่อว่า “สิ่งข้างนอก” (The objective world) เป็นมโนภาพ (Idea) หรือจิตสร้างขึ้น แต่เป็นสิ่งที่มีอยู่ เองนอกจิตของคนเรา (Exists by itself outside the human mind) แม้พิชาน (หรือวิญญาณ)ก็มิได้เป็นสิ่งดั้งเดิมหรือเป็นสิ่งอันถือว่าอยู่เหนือผัสสะแต่อย่างใดกลับถูกถือว่าเกิดทีหลังผัสสะในที่สุดจิตมนุษย์ก็

---

[3]พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี (เหมประไพ), “*การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท* : ศึกษาเฉพาะใน ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2547 หน้า 7.

[4]ขุ.ธ. 25/375/149.

มิได้ถูกถือว่ามีอยู่อย่างเป็นเอกในตัวเองและอยู่เหนือพิชานเลยกลับถูกถือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากพิชานดัง คำอธิบายว่า “เพราะผัสสะ (ตา หูฯลฯ รูป เสียง ฯลฯ + วิญญาณ) เป็นปัจจัย การเสวยอารมณ์ (เวทนา)จึงมี บุคคลเสวยอารมณ์ใด ย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น (สัญญา) หมายรู้อารมณ์ใด ย่อมตริตรึกอารมณ์นั้น (สังขาร)”[5]

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษากระบวนการของขันธ์ 5 ในพุทธปรัชญา

1.2.2 เพื่อศึกษาหลักพุทธญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับการกระบวนการของขันธ์ 5

1.2.3 เพื่อวิเคราะห์กระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยา

1.3 ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษให้ผู้ที่ยังไม่รู้จักขันธ์ 5 เข้ามาเรียนรู้ แล้วนำความรู้ที่ได้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้มีแนวทางในการศึกษาพระพุทธศาสนาโดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา หนังสือสำคัญทาง พระพุทธศาสนา และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาวิเคราะห์และประมวลเป็นองค์ความรู้ สำคัญตามหลักการทางพระพุทธศาสนา มีขอบเขตการวิจัย ดังนี้

1.3.1 ขอบเขตด้านเอกสาร

1. เอกสารชั้นปฐมภูมิ ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้กำหนดเอกสารที่เป็นปฐมภูมิประกอบการศึกษา ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีพุทธศักราช 2539

2. เอกสารชั้นทุติยภูมิ ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้แบ่งเอกสารชั้นทุติยภูมิออกเป็น 5 ส่วน ได้แก่

2.1 เอกสารชั้น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา

2.2 เอกสารชั้นปกรณ์วิเสส คือ วิสุทธิมรรค วิมุตติมรรค มิลินทปัญหา พุทธธรรม

2.3 เอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นหนังสือและตำรา

2.4 เอกสารที่เป็นงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.5 เอกสารทางวิชาการที่เป็น (1) วารสาร: Scopus, ฐาน 1ฐาน 2 (TCI) (2) นิตยสาร (3) บทความทางวิชาการ (4) เว็บไซต์ (Website) เฟซบุ๊ก (Facebook) ยูทูบ (Youtube) สื่อดิจิทัล (Digital Media) ซึ่งมีเนื้อหาสาระประกอบด้วย ขันธ์ 5 ความหมาย ความสำคัญ ตลอดถึงกระบวนการของขันธ์ 5

3. เอกสารที่เกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎีและหลักการเกี่ยวกับประจักษ์นิยม (Empiricism) หรือประสบการณ์นิยม ก็เรียก

---

[5] ม.มู. 12/248/225.

1.3.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขต ด้านเนื้อหาไว้ 3 ประการ ตามวัตถุประสงค์ ที่กำหนด ประกอบด้วย เพื่อศึกษากระบวนการของขันธ์ 5 ในพุทธปรัชญา, เพื่อศึกษาหลักพุทธญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับการกระบวนการของขันธ์ 5, เพื่อวิเคราะห์กระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยา ความรู้เรื่องญาณวิทยา ความหมายของญาณวิทยา ความสำคัญของญาณวิทยา แนวคิดหลักของญาณวิทยา แนวคิดญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกระบวนการทำงานของขันธ์ 5 รูปขันธ์ก่อให้เกิดความรู้เชิงรูปธรรม เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณขันธ์ ก่อให้เกิดความรู้เชิงนามธรรม

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ขันธ์ 5 หมายถึง ขันธ์ แปลว่า ตัว, หมู่, กอง, พวก, หมวด ในทางพุทธศาสนาหมายถึงส่วนหนึ่งๆ ของรูปกับนามที่แยกออกเป็น 5 กอง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเรียกว่า ขันธ์ 5 หรือขันธ์ทั้ง 5

หลักการพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง พุทธปรัชญาได้แก่ หลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) บางประการของพระพุทธศาสนาที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลตามวิธีการของปรัชญา “นิยามความหมายนี้ทำให้มองเห็นขอบเขตของพุทธปรัชญาว่าจำกัดอยู่ในส่วนที่เป็นศาสนธรรมของพุทธศาสนาเท่านั้น จะไม่รวมไปถึงองค์ประกอบอื่นๆ เว้นเสียแต่ว่าองค์ประกอบเหล่านี้ จะเกี่ยวโยงกับศาสนธรรม จึงจะศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลเชิงปรัชญาด้วยเท่านั้น

กระบวนการของขันธ์ 5 หมายถึง กระบวนการที่ขันธ์ 5 ร่วมกันแสดงอาการ เมื่อตาเห็นรูปบางครั้งก็มีเวทนาคือความสุขหรือความทุกข์หรือเฉยๆ เกิดขึ้น จากนั้นก็เป็นหน้าที่ของสัญญา สัญญาที่จำได้เห็นสิ่งนี้อยู่ตรงไหน? อยู่บริเวณใด? จากนั้นก็เป็นกระบวนการของความคิดกรุงแต่งไปด้วยคือสังขาร ว่าอยู่กับใคร? สุดท้ายก็มาลงที่วิญญาณคือผู้รับรู้รับทราบ ในกระบวนการที่เกิด

พุทธญาณวิทยา หมายถึง คือแนวความคิดที่ถือว่าความรู้ขั้นมูลฐานของมนุษย์เกิดจากประสาทสัมผัสทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อีกประการหนึ่ง แหล่งความรู้ที่มนุษย์ได้รับจะมาจาก 3 แหล่ง ดังต่อไปนี้ คือสุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฟัง การอ่าน จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการพิจารณา ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดมาจากการฝึกฝนอบรมจิต

1.5 ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.5.1 เอกสารที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยา” ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสาร ตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งหนังสือ และ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้ เอกสาร หนังสือ และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการค้นคว้าขันธ์ 5

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) กล่าวถึงขันธ์ 5 เป็นอารมณ์ของอุปาทาน ว่า ผู้ที่เจริญวิปัสสนา มีความเพียร มีสติมีสัมปชัญญะ ย่อมพิจารณาเห็นอุปาทานขันธ์ ได้แก่ ขันธ์ ทั้งหลายที่เป็นอารมณ์แห่งความยึดมั่นอยู่เนืองๆ คือ พิจารณาเห็นเป็นแต่เพียงรูปนามที่เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน [6]

พระเมธีธรรมาภรณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวถึงทฤษฎีขันธ์ 5 ว่า โลกและชีวิตใน สังสารวัฏเป็นสังขตธรรม เพราะเกิดจากการรวมตัวขององค์ประกอบพื้นฐาน คือขันธ์ 5 จึงทำให้พุทธ ปรัชญาเถรวาทไม่เป็นวัตถุนิยม (Materialism) ไม่เป็นจิตนิยม (Idealism) และไม่เป็นทวินิยม (Dualism) แต่เป็นสัจจะนิยม (realism)19 [7]

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงขันธ์ 5 โดยจำแนกเป็นรูปและนามที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยซึ่งเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ขันธ์เหล่านี้ไม่ใช่อัตตาและ ไม่มีอัตตานอกเหนือไปจากขันธ์ทั้ง 5 ซึ่งความเข้าใจเรื่องขันธ์ 5 นี้ ส่งผลให้เข้าใจถึงความเป็นอนัตตา ได้โดยตรง เพราะมีเพียงขันธ์เท่านั้นที่ดำเนินไปตามเหตุปัจจัย โดยปราศจากตัวตนหรือตัวเรา ของเรา เมื่อไม่มีเหตุปัจจัย ขันธ์ก็เกิดขึ้นไม่ได้ ส่วนเรื่องความเห็นผิดว่ามีตัวตน เรียกว่า อัตตทิฏฐิหรือ สักกายทิฏฐิ จำแนกโดยขันธ์ 5 ออกได้อย่างละ 4 คือ รูปเป็นอัตตา อัตตามีรูป รูปมีอยู่ในอัตตา และ อัตตามีอยู่ในรูป เป็นต้น[8]

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวถึงขันธ์ 5 เป็นคำตอบหนึ่งของคำถามเกี่ยวกับชีวิตว่า หลักพุทธธรรมมีความเกี่ยวข้องเป็นพิเศษกับเรื่องชีวิต โดยแสดงส่วนประกอบต่าง ๆ ของชีวิตที่ ครอบคลุมทั้งรูปธรรมและนามธรรมหรือวัตถุและจิตใจโดยแยกพิจารณาเป็นพิเศษในด้านจิตใจ การ แสดงส่วนประกอบต่าง ๆ ทำได้หลายรูปแบบ ซึ่งขันธ์ 5 เป็นแบบหนึ่ง นอกจากนี้ ขันธ์ 5 ยังเป็น สังขตธรรมตกอยู่ภายใต้กฎ

---

[6]พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), *วิปัสสนากรรมฐาน ภาค 2*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, 2548), หน้า 43 – 44.

[7]พระเมธีธรรมาภรณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พระพุทธศาสนากับปรัชญา*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2533), หน้า 43.

[8]พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), *มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน*, แปลและเรียบเรียง โดยพระคันธสาราภิวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, 2549), หน้า 34 – 35.

ไตรลักษณ์ แต่นิพพานเป็นอสังขตธรรม เป็นอนัตตาเท่านั้น พระพุทธเจ้า ทรงสั่งสอนให้เลิกยึดถือขันธ์ 5 เป็นอัตตา[9]

วิรัช เตียงหงษากุล ได้กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ในทรรศนะของ อริสโตเติล ไว้ ตอนหนึ่งว่า อริสโตเติลให้ความสำคัญกับมนุษย์มาก เขากล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์รู้จักคิด ด้วยเหตุผล มีความสามารถในการใช้เหตุผล และการใช้เหตุผลถือเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ มนุษย์มีธรรมชาติเป็นสัตว์สังคม มนุษย์มีธรรมชาติที่แฝงเร้นอยู่ในตัวพร้อมที่จะแสดงออกได้เต็มที่ สุดท้ายเวทนาก็เสื่อมสลายไป สัญญาก็เช่นกันสัญญาไม่เที่ยงยึดมั่นไว้ก็เป็นทุกข์ สุดท้ายก็ต้องเสื่อมสลายไป สังขารก็เช่นกันฉันใด สังขารไม่เที่ยง สังขารเป็นทุกข์สุดท้ายไม่ใช่ตัวตน วิญญาณก็เช่นกัน วิญญาณไม่เที่ยงวิญญาณยึดมั่นไว้ก็เป็นทุกข์สุดท้ายวิญญาณก็ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ประเด็นสำคัญคือการยึดมั่นในขันธ์ทั้ง 5 เป็นตัวทุกนั่นเอง[10]

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างขันธ์ 5 ว่า ขันธ์ 5 อาศัยซึ่งกันและกัน รูปขันธ์เป็นส่วนกาย นามขันธ์ทั้ง 4 เป็นส่วนใจ มีทั้งกายและใจจึงจะเป็นชีวิต กายกับใจทำหน้าที่เป็นปกติและประสานสอดคล้องกัน ชีวิตจึงจะดำรงอยู่ได้ด้วยดี ตัวอย่างเช่น กิจกรรมของจิตใจต้องอาศัยความรู้เกี่ยวกับโลกซึ่งเกิดขึ้นโดยอาศัยอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งต้องกายผ่านเข้ามาทางตา หู จมูกลิ้น และกาย อารมณ์ทั้ง 5 ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ต่างก็ เป็นรูปธรรมอยู่ในรูปขันธ์ คือ เป็นฝ่ายกาย โดยถือเอากายเป็นเสมือนอุปกรณ์สำเร็จรูป ที่สร้างขึ้นมา รับใช้กิจกรรมของจิตใจ ซึ่งถือว่าเป็นศูนย์กลางแห่งกิจกรรมของชีวิต มีความกว้างขวาง ซับซ้อนและ ลึกซึ้งมาก เป็นที่ให้คุณค่าและความหมายแก่ชีวิตและเกี่ยวข้องโดยตรงกับพุทธธรรม ส่วนนามขันธ์ 4 มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและส่งอิทธิพลเป็นปัจจัยแก่กัน ซึ่งตามปกติจะดำเนินไปตามกระบวน ธรรม ดังนี้ “เพราะผัสสะ (ตา+รูป หู + เสียง ฯลฯ + วิญญาณ) เป็นปัจจัย การเสวยอารมณ์ (เวทนา) จึงมี บุคคลเสวยอารมณ์ใดย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น (สัญญา), หมายรู้อารมณ์ใด ย่อมตริตรึก อารมณ์นั้น (สังขาร)”[11]

พระพุทธโฆสเถระ กล่าวถึงขันธ์ 5 ซึ่งเป็นภูมิของปัญญาว่า ธรรมทั้งหลายซึ่งแยก ประเภทเป็นขันธ์, อายตนะ, ธาตุ, อินทรีย์, สัจจะ, และปฏิจจสมุปบาท เป็นภูมิของปัญญา โดยในอันดับ แรก คือคำว่า

---

[9]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *นิพพาน อนัตตา*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ พุทธธรรม, 2539), หน้า 35.

[10]วิรัช เตียงหงษากุล, *การพัฒนาชุมชนตามแนวคิดนักปรัชญาตะวันตก*, (กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, 2529), หน้า 11 – 26.

[11]พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557), หน้า 17.

ขันธ์ ได้แก่ ขันธ์ 5 คือ รูปขันธ์,เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์,สังขารขันธ์, และวิญญาณขันธ์, ซึ่งในขันธ์ 5 นี้ ส่วนที่มีความสลายไป โทรมไปเพราะปัจจัยที่เป็นข้าศึกทั้งหลาย มีความหนาว ความร้อน เป็นต้น[12]

1.5.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาพิสูตน์ จนฺทวโส (พะนิรัมย์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสัมพันธ์ ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับขันธ์ 5 ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ปฏิจจสมุปบาท กับขันธ์ 5 มีความสัมพันธ์ คือ นำมาซึ่งทุกข์อย่างเดียวกัน สงเคราะห์เข้ากันได้กับรูปนาม อวิชชาเป็นเหตุให้เกิดอุปาทานขันธ์ 5 โดยปิดบังขันธ์ 5 ไว้ในอดีต ปัจจุบัน อนาคต และในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาผู้ที่เจริญปฏิจจสมุปบาทก็คือเจริญขันธ์ 5 ผู้ที่เจริญขันธ์ 5 ก็เป็นอันเจริญปฏิจจสมุปบาทได้แก่ การเจริญธรรมทั้ง 2 อย่างนี้เรียกได้ว่า เจริญรูปและนาม เมื่อเจริญวิปัสสนาภาวนาแล้วก็สามารถบรรลุโลกุตตระปัญญาหรือบรรลุโพธิญาณได้[13]

พระกิตติธัช ถาวรธมฺโม (ดีสารี) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า พระองค์ชี้ให้เห็นโทษอย่างยิ่งของการขาดสติสัมปชัญญะ ขาดการสำรวมระวังกายใจ ที่ทำให้เกิดการประพฤติทุจริตทางกาย วาจา ใจ อันเป็นปัจจัยสำคัญของอวิชชา จึงเป็นเหตุให้กิเลส ตัณหา อุปาทาน เกิดด้วยการทำกรรมลงไป ไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมมีกิเลสเป็นตัวนำพาไปทั้งสิ้น จนถึงความยึดมั่นถือมั่นในกรรม ดังนั้น ตัณหาอุปาทาน จึงเป็นเหตุให้เกิดการอุบัติขึ้นของรูปนามขันธ์ 5 เมื่อเกิดขันธ์ ทุกข์ทั้งหลายก็ตามมา[14]

พระอธิการบรรลือ ลกฺขโณ (พรมน้อย) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาสภาวะเกิดดับของวิญญาณขันธ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า วิญญาณที่ถูกปรุงแต่งโดยสังขารหรือถูกอวิชชาปรุงแต่ง เป็นความรู้สึกทางอายตนะ และวิญญาณนี้จะเปลี่ยนชื่อไปตามอายตนะนั้น เช่น วิญญาณทางตา, วิญญาณทางหู, แล้ววิญญาณเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า นามรูปขึ้น และทำหน้าที่รู้แจ้งต่ออารมณ์ทั้ง 6 ทั้ง 6 มีหน้าที่เกี่ยวกับการรับอารมณ์ รู้สึกอารมณ์ เสวยอารมณ์

---

[12] พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ 10, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, 2554), หน้า 30 – 34.

[13] พระมหาพิสูตน์ จนฺทวโส (พะนิรัมย์), “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับขันธ์ 5 ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2554 : หน้า 75.

[14]พระกิตติธัช ถาวรธมฺโม (ดีสารี) “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558), หน้า 144.

พิจารณาอารมณ์ และก็คลุกเคล้าอยู่กับอารมณ์ จนกว่าจะสำเร็จรูปเป็นเวทนา สัญญา สังขาร และกรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลขึ้น[15]

พระปรีดา อภิวโร (บัวสด) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาทุกขเวทนาเพื่อการบรรลุธรรมตามแนวเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า กองสังขาร เป็นนามธรรมที่เกิดร่วมกับวิญญาณขันธ์ ในขณะที่กำลังรับรู้อารมณ์ สังขารขันธ์ จะปรุงแต่งวิญญาณให้เป็นไปตามตน ซึ่งมีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดีได้แก่ โลภะ,โทสะ, โมหะ,มานะ, ทิฏฐิ, อิสสา, มัจฉริยะ, กุกกุจจะ, สังขารขันธ์เหล่านี้เป็นฝ่ายอกุศล ส่วนฝ่ายกุศล ได้แก่ เมตตา, กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา, ศรัทธา, สติ, ปัญญา, อโลภะ, อโทสะ, อโมหะ,เป็นต้น สังขารขันธ์จึงเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม สังขารขันธ์ จึงสงเคราะห์ลงในฝ่ายนาม[16]

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ปฏิจจสมุปบาทในแนวปรมัตถสัจจะ” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงความเป็นไปของปฏิจจสมุปบาทไว้ 2 ลักษณะ คือ

1) ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทโดยมีกาลทั้ง 3 คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต เข้ามาเกี่ยวข้อง หรือแบบข้ามภพข้ามชาติ(ตามบัญญัติทางโลก) การแสดงลักษณะนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ฝ่ายพระสูตร ดังนั้น จึงเรียกการแสดงลักษณะนี้ว่า เป็นการแสดงตามนัยพระสูตร (สุตตันตภาชนียนัย)

2) ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทที่เกิดขึ้นในขณะจิตเดียวที่เป็นปัจจุบัน โดยไม่มีกาลทั้ง 3 เข้ามาเกี่ยวข้อง การแสดงลักษณะนี้มี ปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิภังค์เท่านั้น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระอภิธรรมปิฎก ดังนั้น จึงเรียกการแสดงลักษณะนี่ว่า เป็นการแสดงตามนัยพระอภิธรรม (อภิธรรมภาชนียนัย)[17]

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย

1.6.1 รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ใช้วิธีการวิเคราะห์ ข้อมูล เป็นเครื่องมือการวิจัยเชิงนิรนัย ที่พบจากแหล่ง เอกสารทั้งที่เป็นปฐมภูมิ ทุติยภูมิ และเอกสารหนังสือที่เกี่ยวข้อง มีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

---

[15]พระอธิการบันลือ ลกฺขโณ(พรมน้อย), “ศึกษาสภาวะเกิดดับ ของวิญญาณขันธ์ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2558, หน้า 87.

[16]พระปรีดา อภิวโร (บัวสด), “ศึกษาทุกขเวทนาเพื่อการบรรลุธรรม ตามแนวเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน” ,สารนิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2560, หน้า 26.

[17]วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ,“ศึกษาวิเคราะห์ปฏิจจสมุปบาทในแนวปรมัตถสัจจะ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2550, หน้า 92.

1. การตั้งและกำหนดประเด็นปัญหา โดยตั้งหัวเรื่องและกำหนดประเด็นปัญหาหรือวัตถุประสงค์ที่จะวิจัยซึ่งเชื่อมโยงกับประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

2. การรวบรวมข้อมูล เริ่มเก็บข้อมูลและเอกสารหลักฐานทั้งที่เป็นปฐมภูมิและทุติยภูมิ คือพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

3. การวิเคราะห์ข้อมูล ได้นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้ามาวิเคราะห์และสังเคราะห์ จัดลำดับก่อนหลัง ตามลำดับความสำคัญ แบ่งหมวดหมู่ให้เหมาะแก่การวิจัย ทั้งนี้ตามหลักการ วิเคราะห์เนื้อหา ให้สอดรับกับหัวข้อนั้นแล้วศึกษาวิเคราะห์การจัดการขันธ์ 5 เพื่อแก้ปัญหาและ พัฒนามนุษย์ตามแนวทางพระพุทธศาสนา ให้ตรงตามวัตถุประสงค์การวิจัย

4. การแปลความหมายข้อมูลและรายงานผลการวิจัย

5. สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ พร้อมทั้งเสนอผลที่ได้จากการวิจัยมาให้เป็นองค์ความรู้ และจัดทำเป็นรูปเล่มวิทยานิพนธ์

1.6.2 รวบรวมข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยได้แบ่งรูปแบบในการวิจัยออกเป็น 2 อย่าง คือ

1.การวิจัยเอกสาร โดยการรวบรวมข้อมูลจากตำราวิชาการ บทความ และงานแปลตลอดจนแหล่งข้อมูลเอกสารอื่นๆ ได้แก่ 1). **ชั้นปฐมภูมิ** ได้แก่ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคัมภีร์อรรถกถา หนังสือพุทธธรรม หนังสือวิสุทธิมรรค หนังสือพุทธปรัชญา 25 ศตวรรษ 2). **ชั้นทุติยภูมิ** ได้แก่ ตำราทางวิชาการ ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องขันธ์ 5 และสัมภาษณ์ท่านที่มีประสบการณ์ในการพิจารณาขันธ์ 5 และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. รวบรวมข้อมูลที่เป็นเอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา เอกสารที่เกี่ยวข้องทั่วไป และงานวิจัยวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

1.6.3 ขั้นกำหนดกรอบในการวิจัย

1. กำหนดกรอบตามวัตถุประสงค์ 3 ข้อซึ่งประกอบด้วย เพื่อศึกษาขันธ์ 5 ในพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษากระบวนการของขันธ์ 5 เพื่อวิเคราะห์กระบวนการทำงานของขันธ์ 5 ในพระพุทธศาสนา พุทธญาณวิทยา

2. กำหนดกรอบตามสารบัญอันเป็นประเด็นย่อยของวัตถุประสงค์ ซึ่งประกอบด้วย

- นำวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 มาตั้งเป็นบทที่ 2
- นำวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 มาตั้งเป็นบทที่ 3
- นำวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 มาตั้งเป็นบทที่ 4

1.6.4 ขั้นวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล

1. วิเคราะห์ข้อมูลที่เป็นหนังสือหรือตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. สังเคราะห์: ถอดออกมาเป็นองค์ความรู้

แนวคิด จากที่ได้ศึกษางานวิจัยของ พระธรรมธีรราชมหามุนี ข้าพเจ้ามีคนความคิดเห็นว่าสิ่งที่ท่านกล่าวมานั้นผู้ “ที่เจริญวิปัสสนา มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะย่อมพิจารณาเห็นความยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ทั้งหลาย สิ่งที่ข้าพเจ้าเห็นในธาตุ 4 ขันธ์ 5 คือ รูปและนาม รูปที่ประกอบด้วย ธาตุ 4 นามที่ประกอบด้วย เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ, ท่านอ้างว่าเหตุปัจจัยอยู่ที่ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แต่ในมุมมองของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเห็นว่าขันธ์ หรือรูปนาม ถ้ามองไปในมุมของปฏิจจสมุปบาทแล้ว จะเห็นได้ว่าสิ่งนั้นเกิดขึ้นสิ่งนั้นย่อมดับเช่นกัน เช่น เมื่อรูปดับนามก็ดับเช่นกัน ผู้รู้ก็คือนาม สิ่งที่ถูกรู้ก็คือรูปและก็ขันธ์ ส่วนผู้ที่เข้ามารู้ก็เป็นทาสเขาอีกเช่นกัน

ฉะนั้นอาจจะสรุปได้ว่ารูปนามขันธ์ 5 คือตัวรับรู้รับทราบ ส่วนผู้รู้ก็คือสิ่งที่มารู้ทันอีกทีหนึ่ง เมื่อรูปดับนามดับ ผู้รู้ก็ย่อมรวมอยู่ในรูปเช่นกัน แสดงให้เห็นว่าหากเราไม่ยึดมั่นในรูปและขันธ์ หรือเราไม่ยึดมั่นในตัวผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้แล้ว ก็เท่ากับว่าเราเห็นตามความเป็นจริง ท่าน“พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)” ท่านได้กล่าวไว้ว่าขันธ์ 5 ตกอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ และสิ่งหนึ่งที่เห็นได้ตามท่านคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งขันธ์ 5 นั้นเป็นของไม่เที่ยงอยู่แล้ว รูปไม่เที่ยงยึดมั่นไว้ก็เป็นทุกข์ สุดท้ายรูปต้องเสื่อมสลายไป เมื่อรูปเสื่อม เวทนาก็เสื่อม สัญญาก็เสื่อม สังขารที่เป็นความคิดปรุงแต่งก็เสื่อม วิญญาณก็เสื่อม ผู้ที่มารู้ก็เสื่อม

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.7.1 ทำให้เข้าใจเรื่องขันธ์ 5 ในพระพุทธศาสนา

1.7.2 ทำให้รู้ถึงกระบวนการของขันธ์ 5

1.7.3 ทำให้ได้องค์ความรู้ เกี่ยวกับกระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทย

บทที่ 2
กระบวนการของขันธ์ 5 ในพุทธปรัชญา

บทที่ 2 นี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเรื่องขันธ์ 5 ในพระพุทธศาสนา ซึ่งประกอบด้วย ความหมายของขันธ์ 5 ความสำคัญของขันธ์ 5 องค์ประกอบของขันธ์ 5 และกระบวนการของขันธ์ 5 โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 ความหมายของขันธ์ 5

การที่จะศึกษาขันธ์ 5 ในพระพุทธศาสนาให้เข้าใจนั้น เบื้องต้นต้องทำความเข้าใจก่อนว่าขันธ์ 5 คืออะไร ซึ่งการที่จะรู้ว่าขันธ์ 5 คืออะไร ต้องศึกษาให้รู้ในความหมายของขันธ์ 5 ก่อน ความหมายของขันธ์ 5 นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาและค้นคว้าจากเอกสารวิชาการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎก หนังสือและงานวิจัยต่างสรุปความได้ดังนี้ คือ ขันธ์ แปลว่า กอง หมู่ หมวด ขันธ์ เป็นต้น

ขันธ์ 5 หมายถึงความไม่เที่ยงแล้วให้ให้ด้วย ขันธ์หรือกองเป็นการรวมส่วนประกอบของกระบวนการแห่งชีวิต ได้แก่ รูป (และและกายในด้วย เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (และและและความจำ) สังขาร (สิ่งปรุงแต่ง) วิญญาณ (ความรู้แจ้ง) หรือเรียกอีกอย่างว่ารูปและนาม (กายกับจิต) เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นและมีปฏิกิริยาร่วมกันสามารถแยกออกจากกันได้ รูปเป็นธรรมชาติไม่รู้อารมณ์ ได้แก่ ธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ส่วนนามนั้นเป็นธรรมชาติที่รู้และเสวยอารมณ์ เช่น สุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ (เฉย ๆ) อย่างหนึ่ง, จดจำอารมณ์อย่างหนึ่ง, คิดนึกอารมณ์หรือปรุงแต่งอย่างหนึ่ง, รับรู้อารมณ์ทางประสาทสัมผัสหรือทางทวารทั้ง 6 (ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ) อีกอย่างหนึ่ง “ขันธ์ทั้ง 5 อาศัยซึ่งกันและกัน รูปขันธ์เป็นส่วนกาย นามขันธ์ทั้ง 4 เป็นส่วนใจ”

ศาสตราจารย์นายแพทย์ อรรถสิทธิ์ เวชชาชีวะ กล่าวไว้ใน “พจนานุกรมอังกฤษ–ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน” ว่า ขันธ์ 5 หมายถึงกลุ่มและหมู่ที่ประกอบขึ้นจากส่วนย่อยหลายส่วน แต่ละส่วนรวมอยู่ในที่เดียวกัน โดยที่แต่ละส่วนยังคงรูปอยู่ตามเดิม ไม่เปลี่ยนแปลงและเป็นอิสระต่อกัน เช่น กลุ่มคน กองข้าวสาร กลุ่มกองนี้ต่างจากองคาพยพหรืออินทรียภาพ (Organism) และระบบ (System) ที่มีความสัมพันธ์กันภายในอย่างสนิทแน่น (Aggregare) มาจากภาษาละติน แปลตามตัวว่า กลุ่ม หรือกอง กลุ่มหรือกองแห่งนามรปู นี้ตามหลักพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประกอบด้วย

ขันธ์ 5 คือ รูปขันธ์ (เป็นส่วนรูป) เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ (ทั้ง 4 ขันธ์นี้เป็น ส่วนนาม) รวมเรียกว่า เบญจขันธ์[18]

คัมภีร์พระไตรปิฎก ปรากฏความหมายของคำว่า “ขันธ์ 5” ไว้ว่า หมายถึง องค์ประกอบ ของร่างกาย5 ประการ ได้แก่ รูปขันธ์ในการดำเนินชีวิต (และและกองรูป) เวทนาขันธ์ (กองเวทนา) สัญญาขันธ์ (กองสัญญา) สังขารขันธ์ (กองสังขาร) วิญญาณขันธ์ (กองวิญญาณ)[19] ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายใน หรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้[20] และด้วยอุปาทานขันธ์หรือความ ยึดมั่นในขันธ์ 5 ด้วยสักกายทิฐิ คือ ความเห็นว่าเป็นกายตน 20 ประการ (ขันธ์ 5 x ความเห็น 4ประการ = 20) ได้แก่ เห็นขันธ์ 5 ว่าเป็นอัตตา เห็นอัตตาว่ามีขันธ์ 5 เห็นขันธ์ 5 ในอัตตา เห็นอัตตาในขันธ์ 5 เมื่อขันธ์ 5 แปรผันเป็นอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดขึ้น[21] และได้ตรัสสอนว่า เพราะขันธ์ 5 อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหลายทั้งหมด ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จึงพึงพิจารณาเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า “ขันธ์ 5 ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็น ขันธ์ 5 ขันธ์ 5 ไม่ใช่อัตตาของเรา” เพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เพื่อความดับแห่งขันธ์ 5 หมดจดจากอาสวะกิเลส ทั้งหลายโดยสิ้นเชิง ไม่มีวัฏฏะเพื่อความปรากฏอีกต่อไป[22] หรือเพื่อความ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วให้ ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป[23]

คัมภีร์อรรถกถา ปรากฏความหมายของคำว่า “ขันธ์ 5” ไว้ว่า หมายถึง รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ใน วิญญาณขันธ์ (ปญฺจกฺขนฺธา รูปกฺขนฺโธ เวทนากฺขนฺโธ สญฺญากฺขนฺโธ สงฺขารกฺขนฺโธ วิญฺญณกฺขนฺโธ) ไม่ยิ่งไม่หย่อนไปกว่านี้ คำว่า ขนฺธ ศัพท์ ใช้ได้ในฐานะที่หลากหลาย เช่น ในฐานะว่า กอง (ราสิมฺหิ) ในฐานะว่า คุณ (คุเณ) ในฐานะโดยเป็นบัญญัติ (ปณฺณตฺติยํ) ในความเป็นคำติดปาก (รุฬฺหิยํ) ในที่นี้คือทรงประสงค์เอาโดยฐานะว่า “กอง” และมีความหมายว่า เป็นโกฏฐาส (ส่วน) ดังนั้น คำว่า รูปขันธ์ ในการดำเนินชีวิตจึงได้แก่ กองรูป ส่วนแห่งรูป คำว่า เวทนาขันธ์ ได้แก่ กองแห่งเวทนา ส่วนแห่งเวทนา เป็นต้น ตัวอย่างเช่น กองแห่งรูป คือส่วนแห่งรูป 25 ส่วนแห่งรูป 96 ซึ่งทรงจำแนกไว้ในโอกาส 11 อย่าง มีรูปที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นต้น โดยพระดำรัสที่ตรัสว่า “มหาภูตรูป 4 และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป 4” ชื่อว่า “รูปขันธ์” เป็นต้น[24]

---

[18]อรรถสิทธิ์ เวชชาชีวะ, *พจนานุกรมอังกฤษ-ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, พิมพ์ครั้งที่ 4(กรุงเทพมหานคร: ศักดิโสภาการพิมพ์, 2548), หน้า 4.

[19]อภิ.วิ. 35/1/1.

[20]สำ.ข. 17/48/66-67.

[21]สำ.ข. 17/1/1-6.

[22]สำ.ข. 17/56/81-86.

[23]สำ.ข. 17/49/68-70.

[24]อภิ.วิ.อ. 1/1-2.

พระพุทธโฆสเถระ อธิบายความหมายของคำว่า “ขันธ์ 5” ไว้ว่า หมายถึง รูปขันธ์, เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์, วิญญาณขันธ์ และในขันธ์ 5 นี้ ธรรมชาติส่วนที่มีความสลายไป โทรมไป เพราะปัจจัยที่เป็นข้าศึกทั้งหลาย มีความหนาว ความร้อน เป็นต้น ชื่อว่า รูปขันธ์สามารถแยกออกเป็นสองโดย ภูตรูป และอุปาทายรูป ส่วนขันธ์นอกจากนี้ ได้แก่ นามขันธ์ นั้นธรรมชาติส่วนที่มีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ ชื่อว่า เวทนาขันธ์ ธรรมชาติส่วนที่มีความจำได้เป็นลักษณะ ชื่อว่าสัญญาขันธ์ ธรรมชาติส่วนที่มีการประสมเจตสิกเป็นลักษณะ ชื่อว่า สังขารขันธ์และธรรมชาติส่วนที่มีความรู้แจ้งเป็นลักษณะชื่อว่า วิญญาณขันธ์[25]

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายความหมายของคำว่าขันธ์ 5 ไว้ว่าเปรียบเสมือนคนชีวิตหนึ่ง ๆ นี้ เป็นชุมนุมของส่วนประกอบมากมาย ซึ่งจัดแยกเป็นกลุ่มเป็นกองเป็นหมวดหมู่ที่รียกว่าขันธ์นี้ได้ 5 ขันธ์ (นิยมเรียกกันว่า ขันธ์ 5 หรือเบญจขันธ์) หมวดหรือกองสังขารที่พูดถึงเมื่อนับเป็นขันธ์ที่ 4 เรียกว่าสังขารขันธ์ การที่จะรู้จักคน เข้าใจชีวิตได้ชัด ควรต้องรู้จักขันธ์ 5 นี้ไว้เป็นฐานความเข้าใจ ขันธ์ 5 หรือเบญจขันธ์ มีรูปธรรม 1 ขันธ์ และนามธรรม 4 ขันธ์ คือ

1. รูปขันธ์กองรูป คือร่างกาย ซึ่งเกิดจากรูปธรรมที่ประกอบมากมาย
2. เวทนาขันธ์ กองเวทนา คือการเสพเสวยความรู้สึกสุขทุกข์-ไม่สุขไม่ทุกข์
3. สัญญาขันธ์ กองสัญญา คือการกำหนดหมายประดาข้อมูลที่เก็บประมวล
4. สังขารขันธ์ กองสังขาร คือความดีความชั่วและประดาคุณสมบัติที่ประกอบเจตนาในการปรุงแปรความคิดนึกพูดจาและทำการทั้งหลาย
5. วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ คือความรู้พื้นยืนโรงให้นามขันธ์ทั้งหลายทำงานได้ คือ เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสกาย และรู้เรื่องในใจ [26]

พระธรรมธีราชมหามุณี (โชดก ญาณสิทฺธิเถร) กล่าวถึงขันธ์ 5 เป็นอารมณ์ของอุปาทาน ว่าผู้ที่เจริญวิปัสสนา มีความเพียร มีสติมีสัมปชัญญะ ย่อมพิจารณาเห็นอุปาทานขันธ์ ได้แก่ ขันธ์ทั้งหลายที่เป็นอารมณ์แห่งความยึดมั่นอยู่เนืองๆ คือ พิจารณาเห็นเป็นแต่เพียงรูปนามที่เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด มีจิตหลุดพ้นจาก อาสวะไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน[27]

---

[25]พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พริ้นท์ติ้ง จำกัด, 2557), หน้า 70.

[26]พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ 53, (ฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์ ครั้งที่ 22 ม.เอเชียอาคเนย์,แทรกเสริม-เพิ่ม “ภาพรวม”), 2562, หน้า 17.

[27] พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), *วิปัสสนากรรมฐาน ภาค 2*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2548), หน้า 43 – 44.

พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ กล่าวถึงหลักหรือแนวทางการเจริญวิปัสสนา ไว้ในปฐมวิปัสสนาวงศ์ ในประเทศไทยว่า หลักในการเจริญวิปัสสนานั้น พึงเริ่มแต่สิ่งที่เห็นได้ง่ายและชัดต่อรูปนาม และในอารมณ์ที่กำหนดนั้น นามเป็นอารมณ์ละเอียดเห็นได้ยากยิ่งกว่ารูป ดังนั้น ในระยะแรกเริ่มของวิปัสสนายานิกบุคคล พึงให้กำหนดรูปก่อน แม้รูปที่ให้กำหนดนั้นก็มีอุปาทายรูปที่เป็นรูปละเอียดมาก ไม่เหมือนกับมหาภูตรูป อันเป็นรูปหยาบและเห็นได้ชัด ซึ่งมหาภูตรูป ก็คือ ปฐวี อาโป เตโช และวาโย ธาตุทั้ง 4 นั่นเอง และการที่ให้กำหนดพอง – ยุบ ในระยะแรกนั้น เนื่องด้วยพอง – ยุบนี้ เกิดด้วยอำนาจของวาโยธาตุ คือ ลมหายใจเข้าออกที่ทำให้เกิดความเคร่งตึงและไหวแก่ร่างกาย และในบาลีมหาสติปัฏฐานสูตร มีความว่า เมื่อเดินพึงกำหนดว่าเดิน เมื่อยืนพึงกำหนดว่ายืน เมื่อนั่งพึงกำหนดว่านั่ง และเมื่อนอนพึงกำหนดว่านอน ตลอดจนกระทั่งกิริยาอาการความเคลื่อนไหวทั้งหลาย พึงกำหนดให้รู้ทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ ท่านอรรถกถาจารย์จึงได้กำหนดเอาวาโยธาตุหรือธาตุลม เป็นประธานในการบรรยายหลักธรรมซึ่งความจริง ไม่ว่าจะขยับเขยื้อนหรือเคลื่อนไหว ธาตุทั้ง 4 ย่อมต้องประกอบด้วยเสมอไป[28]

พระเมธีธรรมาภรณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวถึงทฤษฎีขันธ์ 5 ว่า โลกและชีวิตในสังสารวัฏเป็นสังขตธรรม เพราะเกิดจากการรวมตัวขององค์ประกอบพื้นฐาน คือขันธ์ 5 จึงทำให้พุทธ ปรัชญาเถรวาทไม่เป็นวัตถุนิยม (Materialism) ไมเป็นจิตนิยม (Idealism) และไม่เป็นทวินิยม (Dualism) แต่เป็นสัจจนิยม (realism)[29]

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) กล่าวถึงขันธ์ในการเจริญวิปัสสนา ไว้ในอริยวังสปฏิปทา เมื่อศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาจะพบว่า คำว่า “อริยวังสปฏิปทา” นี้ใช้ หมายถึงข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยเจ้า กล่าวคือ พระพุทธเจ้า,พระปัจเจกพุทธเจ้า,และสาวก ของพระพุทธเจ้า ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกลบล้างทั้งใน อดีต ปัจจุบันและอนาคต และไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้ คัดค้านมี 4 คือ สันโดษด้วยจีวร,สันโดษด้วยบิณฑบาต,สันโดษด้วยเสนาสนะ,และยินดีในการละอกุศลและเจริญกุศล[30]

พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ วันจันทร์) กล่าวถึงทฤษฎีขันธ์ 5 ไว้ในหนังสือ “พุทธ ปรัชญา” ในเรื่องอภิปรัชญาว่า “ธรรม” หมายถึง ปรมัตถธรรม 4 คือ (1) จิต (2) เจตสิก (3) รูป (4) นิพพาน

---

[28]พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, ดร., *ปฐมวิปัสสนาวงศ์ ในประเทศไทย*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2554), หน้า 231– 232.

[29]พระเมธีธรรมาภรณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พระพุทธศาสนากับปรัชญา*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2533), หน้า 43.

[30]สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), ศาสตราจารย์พิเศษ, *อริยวังสปฏิปทาข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์พระอริยะเจ้า,* (กรุงเทพมหานคร : หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, 2554), หน้า 7

ธรรม คือ จิต เจตสิก รูป คือขันธ์ 5 นั่นเอง ส่วนนิพพานเป็นขันธวิมุตติ (พ้นจากขันธ์) คำว่า “ขันธ์” แปลว่า กองหรือหมวด หมายถึงหมวดของรูปธรรมและนามธรรม เป็นองค์ประกอบรวม (Aggregate) ของชีวิต[31]

ราชบัณฑิตยสถาน อธิบายความหมายของคำว่า “ขันธ์ 5” ไว้ว่า เป็นส่วนของรูปกับนาม ที่แยกออกเป็น 5 กอง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ[32]

วัชระ งามจิตรเจริญ อธิบายความหมายของคำว่า “ขันธ์ 5” ไว้ว่า หมายถึง สิ่งที่เป็นองค์ประกอบของมนุษย์หรือสัตว์เหล่าอื่นที่อยู่ในภพที่มีขันธ์ 5 มีเทวดา เป็นต้น ซึ่งในความเป็นจริงมนุษย์มีองค์ประกอบหลักอยู่ 2 ส่วนคือ ส่วนที่เป็นร่างกายคือรูปขันธ์ และส่วนที่เป็นจิตใจหรือความรู้สึกนึกคิดคือวิญญาณขันธ์ ที่นิยมเรียกกันว่า กายกับจิต หรือรูปกับนาม แต่วิญญาณนั้นเมื่อนำมาจำแนกลักษณะหรือพฤติกรรมออก ในส่วนสำคัญจะมีลักษณะสำคัญ 4 อย่างคือ เวทนา,สัญญา และสังขาร จึงแยกลักษณะหรือพฤติกรรมของวิญญาณขันธ์ออกเป็นอีกขันธ์ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ เมื่อรวมกับรูปขันธ์และวิญญาณขันธ์จึงกลายเป็น 5 ขันธ์ ดังนั้น ขันธ์ 5 จึงไม่ใช่องค์ประกอบที่แยกกัน 5 อย่างแล้วนำมารวมกันกลายเป็นมนุษย์ ในคัมภีร์ฝ่ายอภิธรรมจึงเรียกเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ว่าเป็นเจตสิก ซึ่งหมายถึงสิ่งที่อาศัยจิตเกิดขึ้น ไม่สามารถอยู่โดยปราศจากจิตหรือวิญญาณขันธ์นั่นเอง วิญญาณขันธ์จึงเป็นหลักของนามขันธ์ ที่เหลือ แต่ถึงแม้จะเป็นองค์ประกอบหลักฝ่ายนามธรรมก็เป็นเพียง “กระแส” หรือ “กระบวนการ” บางอย่างที่เกิดดับตลอดเวลา หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า นามขันธ์ เหล่านี้หมายถึง ลักษณะหรือปรากฏการณ์หลักอย่างขององค์ประกอบฝ่ายจิตของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยมีลักษณะเป็น “ความรู้” ทางทวารทั้ง 6 ที่เป็นลักษณะที่เรียกว่า “วิญญาณ” เป็นลักษณะยืนพื้นที่มีอยู่อย่างต่อเนื่องตลอดเวลา[33]

วศิน อินทสระ กล่าวถึงขันธ์ 5 กับไตรลักษณ์ในหนังสือ “พุทธปรัชญาเถรวาท” สรุป ความได้ว่า ขันธ์ 5 หรือร่างกายและจิตใจเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ซึ่งร่างกายสามารถสังเกตเห็นการเปลี่ยนแปลงที่ง่ายกว่าจิตใจ การยึดมั่นในขันธ์ 5 ว่าเป็นตัวตน เป็นสาเหตุแห่งทุกข์เนื่องจากขันธ์ 5 ไม่สามารถบังคับให้เป็นไปตามความต้องการได้[34]

---

[31]พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ วันจันทร์), *พุทธปรัชญา,* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556), หน้า 84.

[32]ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554,* พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, 2556), หน้า 8.

[33]วัชระ งามจิตรเจริญ, *พระพุทธศาสนาเถรวาท,* พิมพ์ครั้งที่ 3 ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามลดา, 2556), หน้า 336 – 337.

[34]วศิน อินทสระ, *พุทธปรัชญาเถรวาท,* (กรุงเทพมหานคร : ชวนพิมพ์, 2537), หน้า 553-558.

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรังสี) กล่าวถึง วิถีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอันเนื่องด้วยขันธ์ 5 การปฏิบัติวิปัสสนาก็คือการปฏิบัติให้เกิดการรู้เห็นแจ้ง ให้เกิดการรู้เห็นสัจธรรมความเป็นจริง ได้เห็นธรรมชาติตามความเป็นจริง วิปัสสนาคือการรู้เห็นแจ้งแทงตลอดตามความเป็นจริง เห็นอย่างไร ก็คือเห็นรูปนาม เห็นเป็นรูปเป็นนาม คือในสังขารร่างกายจิตใจนี่ เมื่อวิปัสสนาเกิดขึ้นก็จะเกิดการรู้เห็นว่าสังขารคือร่างกายและ จิตใจนี้ เป็นเพียงรูปธรรมนามธรรมหมายความว่าอย่างไร รูปธรรมนามธรรม คืออะไร หมายความว่าไม่ใช่สัตว์ บุคคล ไม่เป็นตัวตน เราเขา เป็นเพียงสภาพธรรมที่เรียกว่ารูป ที่เรียกว่านาม คือมีสิ่งจริงๆ มีอยู่เป็นอยู่ แต่สิ่งเหล่านั้นไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา พระพุทธเจ้า ตรัสเรียกว่า รูปธรรมนามธรรม หรือถ้าขยายออกไปก็เรียกว่า "ขันธ์ 5"[35]

พร รัตนสุวรรณ กล่าวถึง ขันธ์ 5 คือ ชีวิตที่ประกอบมาจากกายกับใจ ในหนังสือ“คำบรรยายพุทธปรัชญา” สรุปความได้ว่าขันธ์ 5 หมายถึง ชีวิตที่ประกอบมาจากกายกับใจ ชีวิตเกิดขึ้น จากความสัมพันธ์ในแบบจักรกลระหว่างกายหรือรูปธรรม กับ ใจหรือนามธรรมโดยรูปกับนามไม่ใช่ ของสิ่งเดียวกัน ส่วนต่างๆ ของร่างกายเกิดมาจากสสารพลังงานที่เป็นรูปธรรม ส่วนความรู้สึกนึกคิดมาจากพลังงานที่เป็นนามธรรม[36]

สุนทร ณ รังษี ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก” ว่าพุทธปรัชญาได้กล่าวถึงองค์ประกอบของมนุษย์ไว้หลายลักษณะ หนึ่งในหลายลักษณะเหล่านั้นได้แก่การกล่าวถึงมนุษย์ประกอบด้วยขันธ์ 5 ในลักษณะดังกล่าวนี้พุทธปรัชญาแสดงให้เห็นว่า มนุษย์มีส่วนประกอบที่สำคัญอันอาจแยกย่อยออกเป็น 5 กองหรือกลุ่ม คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์[37]

สรุปได้ว่ามนุษย์มีองค์ประกอบด้วย สสาร อินทรียสาร ชีวิต และจิตใจ ได้แก่รูปธรรมนามธรรมขันธ์ 5 เป็นปรมัตถธรรมเป็นสังขตธรรม ขันธ์ 5 ในส่วนร่างกายสามารถมองเห็นการเปลี่ยนแปลงง่ายกว่าจิตใจ ตกอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติ คือ อนิจจัง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อนัตตา เป็นสภาพที่ไม่ใช่ตัวตน มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่สามารถบังคับบัญชาได้ดังนั้น จึงไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ 5 เพราะเมื่อเข้าไปยึดมั่นถือมั่นจะทำให้เป็นทุกข์ ดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา โดยสรุปการเข้าไปยึดมั่นในขันธ์ 5 เป็นทุกข์ ขันธ์ 5

---

[35]พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรังสี), “ธรรมบรรยาย” ตอนที่ 7 “*ว่าด้วยเรื่องวิปัสสนา*,” 12 สิงหาคม 2566. <http://www.dhammajak.net/board/viewtopic.php?t=7060>

[37]พร รัตนสุวรรณ, *คำบรรยายพุทธปรัชญา,* พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, 2532), หน้า 23.

[38]สุนทร ณ รังสี, *พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก*, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), หน้า 91-92.

เป็นสภาวะที่ต้องกำหนดรู้ เพราะขันธ์ 5 เป็นสภาวะที่เป็นทุก ทุกข์ที่ถูกกำหนดรู้สุดท้ายจะเข้าใจเรื่องทุกข์ เมื่อเข้าก็จะเกิดปัญญา หมดปัญหาปล่อยวางไม่ถือมั่น ไม่มีความทุกข์ทางใจอีกต่อไป เพราะเข้าไปรู้ชัดด้วย สติ ปัญญา ที่กำหนดรู้อย่างต่อเนื่องจนเห็นไตรลักษณ์ที่ปรากฏชัดเจนอยู่ในขันธ์ 5 ที่มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา

2.2 รูปขันธ์

เป็นองค์ประกอบหนึ่งในขันธ์ 5 เป็นส่วนของร่างกาย เกิดขึ้นจากการเกาะกุมของธาตุต่างๆ ได้แก่ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ รวมเรียกว่า มหาภูตรูปและมีอุปาทายรูปเป็นส่วนย่อย ซึ่งในส่วนของรูปขันธ์นี้จัดอยู่ในรูปธรรม อันตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ คือ ความเปลี่ยนแปลง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน รูปขันธ์จัดอยู่ในส่วนของสสารมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มีความเสื่อมสลายไปในที่สุด

2.2.1 ความหมายของคำว่า รูปขันธ์

รูป หมายถึง สี (สิ่งที่ตาเห็น)[38] มีวิเคราะห์ว่า รูเปติ ปกาเสติ อตฺตโน สภาวนฺติ รูปํ สิ่งที่ประกาศสภาพของตน (รูป ธาตุในความหมายว่าประกาศ อ ปัจจัยอีกประการหนึ่ง รูป แปลว่า เสื่อมทรุดโทรม มีวิเคราะห์ว่า รุปปติ วิการมาปชฺชตีติ รูปํ สิ่งที่ต้องเสื่อมไป (รุป ธาตุ ในความหมายว่าเสื่อมทรุดโทรม อ ปัจจัย ทีฆะ อุ เป็นอู) รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอกหยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า รูปขันธ์[39]

อนึ่งรูปที่อาศัยมหาภูตรูป 4 (อุปาทายรูป 24) นี้เรียกว่า รูป[40] รูป แปลว่า สิ่งที่ชำรุด ทรุดโทรม สิ่งที่แตกสลาย สิ่งที่แปรผันได้ หมายถึง รูปร่างที่มองเห็นได้ด้วยตา คือ ร่างกายหรือตัวตนของคนสัตว์ สิ่งของ อันเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของธาตุ 4 ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม[41]

2.2.2 ประเภทของรูปขันธ์

รูปขันธ์ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นส่วนประกอบทางรูปธรรมทั้งหมด ซึ่งสื่อถึงการเปิดเผย ให้รู้ถึงความรู้สึกที่มีอยู่ในใจ การเปิดเผยให้รู้ถึงความคิด ธรรมชาตินี้มีความเสื่อมโทรม เนื่องจาก ปัจจัยด้านลบแห่งธรรมชาตินั้น เช่น ร่างกายจะไม่สบายจนถึงตายหากอยู่ในอุณหภูมิที่ร้อนหรือเย็น เกินไป

---

[38]พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), *พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์,* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง 2550), หน้า 562.

[39]อภิ.วิ. 35/2/1-13.

[40]ม.มู. 12/100/95.

[41]พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), *พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด,* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง 2548), หน้า 826.

และน้ำแข็งจะละลายในอุณหภูมิที่ร้อน ธรรมชาตินี้ ได้แก่ ร่างกายของสิ่งมีชีวิตรวมทั้งสิ่งต่างๆ ในโลก และพฤติกรรมของสิ่งเหล่านั้น[42] โดยที่ธรรมชาตินี้แบ่งตามคุณภาพได้ 2 ส่วน ได้แก่ มหาภูตรูป และอุปาทายรูป ซึ่งเป็นรูปที่อาศัยมหาภูตรูป

มหาภูตรูป เป็นรูปที่มีคุณภาพปฐมภูมิ (Primary qualities)[43] กล่าวคือมหาภูตรูป เป็นคุณสมบัติพื้นฐานแห่งรูป ซึ่งสามารถจำแนกได้ 4 ชนิด ได้แก่ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ธาตุ 4 ชนิดนี้ถูกเรียกว่ามหาภูตรูป เนื่องจากธาตุ 4 นี้คือรูปที่เป็นใหญ่และปรากฏชัดเจน รูปที่แสดงลักษณะอื่นที่ตนเอง เป็นสภาพที่ไม่มีลักษณะนั้น ผ่านทางลักษณะแห่งอุปาทายรูป เปรียบได้กับนักเล่นกล รูปที่จำเป็นต้องได้รับการรักษาด้วยปัจจัยต่างๆ คือจำเป็นต้องบริหารมาก รูปที่มีความผิดปกติเกิดได้มาก และสุดท้ายรูปที่มีอยู่มากและมีอยู่จริงในสรรพสิ่งยกเว้นนิพพานทุกยุคทุกสมัย

2.2.3 รูปในความหมายของอายตนะ

อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปนั้น คำว่า “อายตนะ” ในที่นี้ หมายถึง สิ่งที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้หรือแดนต่อความรู้และรูปที่ตาเห็นเป็นสิ่งที่ถูกรู้ เป็นต้น[44] อายตนะภายใน ได้แก่ (1) อายตนะคือตา (2) อายตนะคือหู (3) อายตนะคือจมูก (4) อายตนะคือลิ้น(5) อายตนะภายในยกเว้นข้อ 6 มีสภาพเป็นรูป (มหาภูต) อยู่ในตัวเองทั้งหมด อายตนะภายในเป็นเครื่องต่อภายในสำหรับให้วิญญาณรับรู้ เรียกว่า ปสาทรูป เป็นรูปภายในอยู่ในรูปทั้งปวง เป็นน้ำใสซึมซาบ กรรมเป็นผู้กระทำให้น้ำใสเหมือนน้ำมัน เป็นสื่อกลางให้วิญญาณผ่านไปมา น้ำใสนั้นไม่สลายตัวมีธาตุทรงไว้เพราะใส จึงจับรูป สี กลิ่น รสได้ สิ่งนี้ซ่อมเร้นอยู่ข้างในรูปทั้งปวง มีเนื้อ (เป็นโผฏฐัพพะ) ไปหุ้มห่อไว้ มองไม่เห็น จับต้องไม่ได้ แต่ เอาใจไปรับรู้ได้ ปสาทรูปมีเส้นเอ็น ไม่รู้เรื่อง ไม่รับรู้อะไรทั้งสิ้น เป็นน้ำหล่อเลี้ยงซึมอยู่ภายนอกอยู่ได้ เพราะกรรม วิญญาณ อุตุ อาหาร ไม่เช่นนั้น ปสาทจะเสีย วิญญาณเป็นผู้รักษาดูแลและมีกรรมปรุงแต่งปสาทรูปเป็นตา หู จมูก ลิ้น กาย จึงเรียกว่า อายตนะภายใน อายตนะภายนอก ได้แก่ (1) อายตนะคือรูป (2) อายตนะคือเสียง (3) อายตนะคือกลิ่น (4) อายตนะคือรส (5) อายตนะคือโผฏฐัพพะ และ (6) อายตนะคือธัมมารมณ์อายตนะภายนอก เป็นเครื่องต่อภายนอกเป็นสิ่งที่ถูกรู้ สิ่งที่ถูกรู้ทั้งหมดนี้ เรียกว่าเป็น อารมณ์ของวิญญาณทั้ง 6 ทวาร ได้แก่ (1) รูป เป็นอารมณ์ของตาที่ได้เห็น (2) เสียง เป็นอารมณ์ของหูที่ได้ยิน (3) กลิ่น เป็นอารมณ์ของจมูกที่ได้ดมกลิ่น (4) รส เป็นอารมณ์ของลิ้นที่ได้ลิ้มรส (5) โผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ของกาย และ (6) ธัมมารมณ์ เป็นอารมณ์ของใจที่รับรู้เรื่องราวต่างๆ อารมณ์ หรือ สิ่งที่ถูกรับรู้เป็นเครื่องยึดหน่วงของใจ ได้แก่ อายตนะภายนอก 6 คือ รูป

---

[42]พระพรมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย,* หน้า 16.

[43]พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พุทธศาสนากับปรัชญา*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2533), หน้า 99

[44]พระพรมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย,* หน้า 236.

เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ ทำหน้าที่ยึดหน่วงจิตใจให้เกิดความชอบใจความไม่ชอบใจ หรือเฉย ๆ อายตนะคือเครื่องเกาะติดของจิต[45]

2.2.4 รูปขันธ์ในความหมายของธาตุ 18

คัมภีร์วิภังค์กล่าวถึงธาตุ 18 ซึ่งมีทั้งรูปนำ เช่น เดียวกับธาตุ 6 ซึ่งเป็นสิ่งที่ทรงสภาวะ ของตนด้วยเหตุและปัจจัยปรุงแต่งที่เป็นไปตามธรรมชาติ ไม่มีผู้สร้างหรือผู้บันดาล และมีรูปลักษณะที่เป็นแบบจำเพาะตัว ได้แก่ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ รูปธาตุ ชิวหาธาตุ รสชาติ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ[46]

อธิบายได้อีกรูปแบบหนึ่งดังต่อไปนี้

ตา + รูป	การรับรู้ทางตา	จักขุวิญญาณ
หู + เสียง	การรับรู้ทางหู	โสตวิญญาณ
จมูก + กลิ่น	การรับรู้ทางจมูก	ฆานวิญญาณ
ลิ้น + รส	การรับรู้ทางลิ้น	ชิวหาวิญญาณ
กาย + โผฏฐัพพะ	การรับรู้ทางกาย	กายวิญญาณ
มโน + ธัมมารมณ์	การรับรู้ทางใจ	มโนวิญญาณ

2.2.5 ในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงรูปขันธ์ไว้ดังต่อไปนี้

รูปในความหมายของพระสูตรโดยทั่วไปได้แก่ธรรมชาติ ที่ตั้งมั่นอยู่ไม่ได้ มันเป็นสิ่งผันแปรแตกดับไปเนื่องจากความเย็น และความร้อน รูปทุกอย่างต้องเปลี่ยนแปลงจากสภาวะเดิม ไปเป็นสภาวะใหม่อยู่เสมอ ไม่มีที่สิ้นสุด รูปสลายตัวไปได้เนื่องจากการ กระทบกับเหตุอันเป็นปฏิพัทธ์หรือเหตุที่ไม่ถูกกัน (วิโรธิปัจจัย) เช่นร้อน,เย็น,หิว,กระหาย,แดด,ร่ม,ยุงกัด,เหล่านี้เป็นต้น[47] นอกจากนี้รูปยังเป็น อัพยากฤตธรรม คือ เป็นธรรมชาติที่ไม่ใช่บุญและไม่ใช่บาป และรู้สึก คิดอะไรไม่ได้ แต่รูปกับนาม เป็นปัจจัยซึ่งกันและกันได้ จึงเห็นได้ว่า รูป ในพุทธศาสนา มิใช่คน,ไม่ใช่สัตว์,และไม่ใช่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยเฉพาะรูปมีอยู่แต่ตัวตนในรูปไม่มี เบญจขันธ์ เป็นผลเก่า วิบากกรรมเก่า ซึ่งเกิดมาจากเหตุคืออวิชชา ตัณหาอุปาทาน ทำให้เกิดขันธ์ 5 ในปัจจุบันขันธ์ 5 แบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆคือ

1) สิ่งที่ไม่รู้อะไรได้แก่รูปกาย หรือที่ประชุมแห่งรูปเป็นสิ่งที่ถูกรู้ เรียกว่าขันธ์ 5

---

[45]ม.อุ. 14/304/368., ม.อุ. 14/420/475.

[46]อภิ.วิ. 35/183 -188/142 -163.

[47]สำ.ส. 17/158 -168/86 – 89.

2) สิ่งทีรับรู้ทุกอย่าง ได้แก่นามกาย หรือที่ประชุมแห่งกาย เป็นสิ่งที่รับรู้อะไรได้ทั้งหมด เรียกว่า “นามขันธ์” เนื้อหาละเอียดของเบญจขันธ์ดังกล่าวมีดังนี้

1.รูปขันธ์ (รูป+ขันธ์) หมายถึง ส่วนประกอบแห่งฝ่ายรูปธรรม ได้แก่รูปกายทั้งหมด คือ มหาภูตรูป 4 ซึ่งได้แก่ ดิน,น้ำ,ไฟ,ลม,รวมทั้งมหาประสาททั้ง 5 ซึ่งมีรูปพรรณสัณฐานต่างกันไป ได้แก่ ประสาทตา,ประสาทหู,ประสาทจมูก,ประสาทลิ้น,ประสาทกาย,สิ่งเหล่านี้คือความหมายเกี่ยวกับรูปในทางพระพุทธศาสนา

2.เวทนา (เวทนา+ขันธ์) หมาถึง การเสวยอารมณ์ที่ชอบใจ (สุขเวทนา) ไม่ชอบใจ (ทุกข์เวทนา) หรือเฉย า (อทุกขมสุขเวทนา) คนเราจะพอใจกับรสอาหารที่ อร่อย แต่ปฏิเสธรสที่ไม่อร่อย หรือรู้สึกเฉยๆ ต่อรสอาหารบางอย่าง ทั้งหมดเป็นปรากฏการณ์ของสิ่งที่เรียกว่า “เวทนา”

3. สัญญาขันธ์ (สัญญา+ขันธ์) หมายถึง การจำได้หมายรู้ จำแนกอารมณ์ต่างๆที่เป็นอดีต เช่น รสอร่อยทางลิ้น จำชื่อของคนที่เคยรู้จัก จำหน้าตาคนที่เคยมักคุ้น เป็นต้น

4. สังขารขันธ์ (สังขาร+ขันธ์) หมายถึง การปรุงแต่งความรู้สึกหรือการคิดนึก (เจตสิก) ต่าง ๆ ตามอำนาจกิเลสตัณหา หรือเจตนาของแต่ละคน ตามเหตุและปัจจัยที่มีมา

5. วิญญาณขันธ์ (วิญญาณ + ขันธ์) หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ทางอายตนะทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เช่น การเห็นรูป การได้ยินเสียง และการรับรู้กลิ่น เป็นต้น[48]

2.2.6 ในคัมภีร์วิภังค์ กล่าวถึงรูปขันธ์ดังต่อไปนี้

รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ รูปอดีต รูปอนาคต รูปปัจจุบัน รูปภายใน รูปภายนอก รูปหยาบรูปละเอียด รูปทราม รูปประณีตรูปไกล รูปใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่า “รูปขันธ์” ในรูปขันธ์นั้น รูปอดีต เป็นไฉน รูปใด ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว ปราศไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นแล้วปราศไปแล้ว ที่เป็นอดีตสงเคราะห์เข้า กับส่วนอดีต ได้แก่มหาภูตรูป 4 และอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูตรูป 4 นี้เรียกว่า “รูปอดีต”“รูปอนาคต” เป็นไฉน รูปใด ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดยิ่ง ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคตสงเคราะห์ เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่มหาภูตรูป 4 และอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูตรูป 4 นี้เรียกว่า “รูปอนาคต”“รูปปัจจุบัน” เป็นไฉน รูปใด เกิดแล้ว เป็นแล้วเกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดยิ่งแล้วปรากฏแล้ว เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นพร้อมแล้ว ตั้งขึ้นแล้ว ตั้งขึ้นพร้อมแล้ว ที่เป็นปัจจุบันสงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่มหาภูตรูป 4 และอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูตรูป นี้เรียกว่า “รูปปัจจุบัน”[49]

---

[48]สำ.ส. 17/1065 - 1073/95.

[49]อภิ.วิ 35/1-392/1-17.

2.2.7 การพิจารณารูปขันธ์ในวิปัสสนา

การพิจารณาโดยการเป็นอสุภะกัมมัฏฐานที่ยึดเอาซากศพที่ไม่สวยงามเป็นอารมณ์ เพื่อพิจารณาให้เห็นความไม่สวย ไม่งาม ความเป็นของน่าเกลียดและความไม่เที่ยงแท้ของสังขาร ตามธรรมดาร่างกายของคนเราเมื่อตายแล้ว เป็นของที่ไม่สวยไม่งามแน่แท้ฉันใด ร่างกายของคนเรานั้นเป็นของไม่สวยไม่งามฉันนั้น แต่ร่างกายของคนเรานี้มีลักษณะที่ไม่สวยไม่งาม แต่ที่เห็นว่าสวยว่างามเพราะอาภรณ์คือเครื่องแต่งกาย และเครื่องสำอางประทินผิวต่าง ๆ ปกปิดเอาไว้ อสุภกรรมฐานอันเป็นบาทฐานในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา 10 ประการ ดังนี้

1. อุทธุมาตกะ ซากศพทีพองขึ้นอืด ท่านสอนเพื่อเป็นที่สบายของบุคคลผู้มีความกำหนัดในทรวดทรง สันฐาน เพราะอสุภกรรมฐานข้อนี้แสดงให้เห็นเนื้อแท้ของทรวดทรงสันฐาน ว่ามีสภาพไม่คงที่ ในที่สุดก็ต้องขึ้นอืดพอง เหม็นเน่า เป็นสิ่งโสโครกไม่น่ารักใคร่ ไม่น่าชอบใจอย่างนี้

2. วินีลกะ ซากศพที่เขียวคล้ำ มีสีแดง เขียว ขาว ปะปนกันไปตามสภาพ ท่านสอนไว้เพื่อเป็นที่สบายของบุคคลที่มีความพอใจหนักไปทางรักใคร่ผิวพรรณที่ผุดผ่อง เพราะกรรมฐานข้อนี้แสดงให้เห็นว่า ผิวพรรณนั้นไม่ได้สวยจริง ในที่สุดก็จะกลายเป็นผิวพรรณที่มีสีเลอะเทอะ เลอะเลือน แปดเปื้อนไปด้วยสิ่งโสโครกที่ผิวพรรณนั้นหุ้มห่อไว้ จะหลั่งไหลออกมากลายเป็นของน่าเกลียดโสโครก

3. วิปุพพกะ ซากศพที่มีน้ำเหลือง น้ำหนองไหลเยิ้ม ท่านสอนไว้เป็นที่สบายสำหรับบุคคลที่มีความยินดีในผิวพรรณที่ปรุงด้วยเครื่องหอม เอามาฉาบไว้ อสุภนี้แสดงให้เห็นว่า เครื่องหอมที่ประทินผิวนั้นไม่มีความหมาย ในที่สุดก็ต้านทานสิ่งโสโครกที่อยู่ภายในไม่ได้ น้ำเลือด น้ำเหลือง น้ำหนอง ของโสโครกที่มีอยู่ภายในจะทะลักออกมาทับถมเครื่องหอมให้หายไปตามสภาพที่เป็นอยู่จริง

4. วิจฉิททกะ ซากศพที่ขาดกลางตัว ท่านสอนไว้เป็นที่สบายสำหรับผู้ที่กำหนัดยินดีในร่างกายที่เป็นแท่งทึบ มีเนื้อล่ำที่พอกพูนนูนออกมา เป็นเครื่องบำรุงราคะของผู้ที่มักมากในเนื้อแท่งที่กำเริบ กรรมฐานนี้แสดงให้เห็นว่า ร่างกายนี้มิใช่แท่งทึบตามที่คิดไว้ ความจริงเป็นโพรงข้างใน เต็มไปด้วยตับ ไต ไส้ ปอด และสิ่งโสโครก

5. วิกขายิตกะ ซากศพที่ถูกสัตว์กัดกิน เว้าแหว่ง ท่านสอนไว้เป็นที่สบายของผู้มีความกำหนัดยินดีในกล้ามเนื้อบางส่วนของร่างกาย กรรมฐานนี้แสดงให้เห็นว่า ส่วนของกล้ามเนื้อบางช่วงที่ตนใคร่ปรารถนานั้น ในไม่ช้าก็ต้องวิปริตสลายตัวไป และเต็มไปด้วยสิ่งโสโครก ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจในที่สุด

6. วิกขิตตกะ ซากศพที่มีมือ เท้า ศีรษะขาดหายไป ท่านสอนไว้เป็นที่สบายของผู้ที่กำหนัดยินดีในลีลา อิริยาบถ มีการย่าง ก้าวไป ถอยกลับ คู้-เหยียดแขนขา ของเพศตรงข้าม หรือ เป็นผู้ใคร่ในอิริยาบถ พอใจกำหนัดยินดีในท่อนกล้ามเนื้อที่เคลื่อนไหวนั้น อารมณ์กรรมฐานในข้อนี้แสดงให้เห็นว่าอวัยวะต่างๆที่เคลื่อนไหวอิริยาบถนั้น ไม่มีอะไรแน่นอน ไม่สามารถจะรวมกลุ่มกันได้ตลอดกาล ตลอดสมัย ในที่สุดก็ต้องกระจัดพลัดพราย เป็นท่อนน้อย ท่อนใหญ่ตามที่ปรากฏนี้

7. หตวิกขิตตกะ ซากศพที่ถูกบั่นเป็นท่อน ๆ นำมาวางใกล้ ๆ กัน (ห่างกันประมาณ 1 นิ้ว) ท่านสอนไว้เป็นที่สบายของผู้มีความกำหนัดยินดีในข้อต่อ คือ ร่างกายที่มีอาการ 32 ครบถ้วน คนประเภทนี้รักไม่เลือก ถ้าเห็นว่าเป็นคนที่มีอวัยวะไม่บกพร่องเป็นรักได้ กรรมฐานนี้แสดงให้เห็นว่า การติดต่อของส่วนต่าง ๆ ของร่างกายนี้ ไม่จีรังยั่งยืน ในไม่ช้าก็ต้องพลัดพรากจากกันตามกฎของธรรมดา

8. โลหิตกะ ซากศพที่ถูกประหารมีเลือดไหลนอง ท่านสอนไว้เป็นที่สบายของผู้กำหนัดยินดีในร่างกายที่ตกแต่งด้วยเครื่องประดับ คือบูชาอาภรณ์มากกว่าเนื้อแท้ กรรมฐานนี้แสดงให้เห็นว่าอาภรณ์นั้นไม่สามารถจะรักษาแท่งทึบของก้อนเนื้อที่รองรับเครื่องประดับไว้ได้ ในไม่ช้าสิ่งสกปรกโสโครกภายในจะหลั่งไหลออกมาในที่สุด เครื่องประดับ หรือ อาภรณ์อันเป็นที่เจริญตามิได้มีอำนาจในการต้านทานกฎของธรรมดาไว้ได้เลย

9. ปุฬุวกะ ซากศพที่เน่าเฟะคลาคล่ำด้วยตัวหนอน ท่านสอนไว้เป็นที่สบายสำหรับผู้กำหนัดยึดถือว่าร่างกายนี้เป็นของเรา แต่กรรมฐานนี้แสดงให้เห็นว่า ร่างกายนี้ไม่ใช่ของเรา ร่างกายนี้เป็นสาธารณะแก่หมู่หนอนที่กำลังกินอยู่ ถ้าร่างกายนี้เป็นของเราจริง เจ้าของร่างคงไม่ปล่อยให้หนอนกัดกินเป็นอาหารได้

10. อัฏฐิกะ ซากศพที่เหลือแต่โครงกระดูก ท่านสอนไว้เป็นที่สบายของผู้มีกำหนัดยินดีในฟันที่ราบเรียบขาวเป็นเงางาม กรรมฐานนี้ชี้ให้เห็นว่า กระดูกและฟันนี้ต้องหลุดถอนเป็นธรรมดา ไม่คงสภาพสวยสดงดงามให้ชมอยู่ตลอดกาลตลอดสมัยได้ ตัวไม่ทันตายฟันก็หลุดออกก่อนแล้ว ฟันที่ว่านั้นก็ไม่ได้สวยจริง ถ้าปล่อยไว้ไม่ชำระขัดสีเพียงวันเดียว สีขาวไข่มุกนั้นจะกลายเป็นสีเหลืองเพราะสิ่งโสโครกที่ฟันเกาะไว้ แม้ตัวเจ้าของเองก็ไม่อาจทนได้ [50] สุดท้ายก็ไม่พ้นไปจากไตรลักษณ์

แนวคิด รูปขันธ์ในการเจริญสมถะและวิปัสสนานั้น นอกจากจะพิจารณาเป็นของไม่สวยไม่งามแล้ว หลักการที่เป็นการพิจารณาอีกรูปแบบหรือที่สามารถนำมาพิจารณาได้โดยที่ไม่ขัดแย้งกับคำสอนของพระศาสดาก็คือ อานาปานสติ + สติปัฏฐาน 4 + การตั้งคำถาม เช่น ใครนั่งอยู่ตรงนี้ ? = คำตอบ ธาตุ 4 ขันธ์ 5 ถามต่อไปอีกว่า ธาตุ 4 ขันธ์ 5 เที่ยงหรือไม่? (ตอบว่า ไม่เที่ยง) ถามอีกว่า ในเมื่อไม่เที่ยงเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ (ตอบ เป็นทุกข์) แล้วยึดมั่นถือมั่นได้หรือไม่ ? (ตอบว่า ไม่) ในเมื่อไม่เที่ยง เป็นทุกข์ด้วย ยึดมั่นไว้ก็ไม่ได้ สมควรแล้วหรือที่จะยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราของเรา (ตอบว่า ไม่สมควร) ก็ถามกลับไปกลับมาอย่างนี้ล่ะ พิจารณาให้มาก ๆ พิจารณาบ่อยๆ ย่อมเข้าใจในธรรมชาติเพราะ (ไตรลักษณ์) ย่อมครอบงำทำสรรพสิ่งแม้ผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ก็เช่นกัน

---

[50]พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ป.ธ. 9 : ราชบัณฑิต, *“พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์”, ชุด คำวัด, วัดราชโอรสาราม กรุงเทพฯ พ.ศ. 2548*, *29* กรกฎาคม 2566 <https://th.wikipedia.org/wiki/>.

2.3 เวทนาขันธ์

เป็นองค์ประกอบของชีวิตในส่วนที่เป็นจิต ทาหน้าที่รับรู้หรือเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ที่เกิดจากการสัมผัสทางประสาททั้ง 5 (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) และทางใจเป็นส่วนที่เป็นความรู้สึกในสิ่งที่มากระทบซึ่งพุทธปรัชญาเรียกว่า “อายตนะ” เป็นองค์ประกอบทั้งภายในและภายนอก คือ ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รับรส กายสัมผัส จิตรับรู้ พุทธปรัชญาแสดงเวทนาในส่วนของความรู้ที่เกิดจากกระบวนการของอายตนะทั้งภายในและภายนอก และกล่าวถึงจิตที่รับรู้ความจริงตามที่มันเป็น (ธรรมารมณ์) มนายตนะกับธัมมายตนะ (เป็นเหตุ) การรู้เรื่องราวต่าง ๆ (เป็นผล)

ตัวอย่าง

2.3.1 ความหมายของเวทนาขันธ์

เวทนา หมายถึง การเสวยอารมณ์ความรู้สึก เวทนาขันธ์ เป็นองค์ประกอบนึ่งของข 5 ในขณะที่เรากล่าวถึงสฬายตนะและผัสสะนำมารวมกัน มีทั้งรูปขันธ์ตามแนวปฏิจจสมุปบาท ผัสสะจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น สภาพที่เกิดขึ้นของเวทนา ความแตกต่างที่สำคัญผัสสะ และผัสสะในขณะที่เห็นอันก่อน เป็นเพียงการรับรู้ของสิ่งเร้าภายนอกการรับรู้ ไร้การตีความใด ๆ ทางวัตถุ อย่างไรก็ตาม เวทนามีเนื้อหาทางกิเลสอย่างชัดเจน เพราะความรู้ต้องไม่ใช่ความความยินดี หรือเป็นอัพยากฤต[51] ความที่เกี่ยวกับจิตวิสัยจึงทำให้แตกต่างจากผัสสะทั่ว ๆ ไป

เวทนาขันธ์ (ความรู้สึก) ความรู้สึกจากการกระทบสัมผัสนั้นอย่างใดอย่างหนึ่งใน 3 อย่าง คือ

1. ความรู้สึกว่าสุข เช่น ดีใจ เบิกบานใจ
2. ความรู้สึกว่าทุกข์ เช่น เสียใจ ไม่สบายใจ
3. ความรู้สึกเฉย ๆ คือ ไม่สุขไม่ทุกข์ ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ

---

[51] ม.มู. 12/465/414., ม.มู.12/465/505. “กตมา ปนายฺเย สุขา เวทนา กตมา ทุกฺขา เวทนา กตมา อทุกฺขมสุขา เวทนาติ ? “ยํ โข อาวุโส วิสาข กายิกํ วา เจตสิกํ วา สุขํ สาตํ เวทยิตํ อยํ สุขา เวทนา”ฯ “สุขเวทนาเป็นอย่างไร ทุกขเวทนาเป็นอย่างไร อทุกขมสุขเวทนาเป็นอย่างไร” “การเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข สำราญทางกายหรือทางใจ นี้เป็นสุขเวทนา”ฯ

เวทนาขันธ์ก็คือส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์ ซึ่งหมายถึงความรู้สึกที่เกิดจากการสัมผัส ทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 หรือทางใจ แบ่งตามลักษณะความรู้สึกได้ 3 ชนิด คือ (1) สุขเวทนา ความรู้สึกสุข คือรู้สึกสบายทางกายหรือทางใจ (โสมนัส) (2) ทุกขเวทนา ความรู้สึกทุกข์ คือรู้สึกไม่ สบายทางกายหรือทางใจ (โทมนัส) และ (3) อุเบกขาเวทนา (อทุกขมสุขเวทนา) ความรู้สึกเฉย จะสุข ก็ไม่ใช่จะทุกข์ ก็ไม่ใช่ เวทนาจึงเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งของวิญญาณ คือวิญญาณรู้สึกสุข ทุกข์ หรือ เฉย ๆ เมื่อเสวยอารมณ์ที่ผ่านเข้ามา[52]

เวทนาขันธ์ แปลตามศัพท์ว่า “เวทยตีติ” ธรรมชาติใดยอมเสวยอารมณ์ ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่าเวทนา เวทนาขันธ์คือกองเวทนา คำว่าเวทนา ได้แก่ความรู้สึกของจิตเมื่อรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านมาทางอายตนะภายใน 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ คำว่าการรับรู้อารมณ์นั้นไม่ตรงตามที่คนทั่วไปเข้าใจ คำว่าอารมณ์ในทางพุทธปรัชญานั้นหมายถึง สิ่งที่จิตรับรู้โดยผ่านทางอายตนะภายในทั้ง 6 ดังที่กล่าวมาแล้ว ส่วนอารมณ์ที่จัดเป็นเวทนาขันธ์ตามนัยแห่งพุทธปรัชญาก็คือสิ่งที่เป็นอายตนะภายนอก ทั้ง 6 กล่าวคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เป็นต้น โผฏฐัพพะ หมายถึง สิ่งที่มากระทบทางกายสัมผัสมีความหนาว ร้อน อ่อนและ แข็ง เป็นต้น และธรรมาอารมณ์ อันเป็นวิถีแห่งอายตนะภายในสำหรับเป็นที่รับรู้อารมณ์ พุทธปรัชญาได้อธิบายเกี่ยวกับเวทนาไว้ ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย ขันธวรรค ความว่า “ภิกษุทั้งหลายเพราะเหตุใดจึงเรียกว่าเวทนา เพราะเสวยอารมณ์จึงเรียกว่าเวทนา เสวยอารมณ์อะไร? เสวยอารมณ์สุขบ้าง เสวยอารมณ์ทุกข์ เสวยอารมณ์ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง”[53]

2.3.2 ประเภทของเวทนาขันธ์

ลักษณะทั่วไปของเวทนาในชีวิตประจำวันมีอยู่ 3 ลักษณะได้แก่

1) รู้สึกพอใจ รู้สึกชอบใจ รู้สึกสบายใจ รู้สึกชื่นใจ เรียกว่า สุขเวทนา

2) รู้สึกไม่พอใจ รู้สึกไม่ชอบใจ รู้สึกอึดอัดขัดเคืองเป็นทุกข์ เดือดร้อน เรียกว่า ทุกขเวทนา

3) ถ้าไม่ถึงอย่างนั้น ไม่ชัดลงไปว่าสุขหรือทุกข์ แต่ยังเป็นความรู้สึกที่มีผลแก่จิตใจ มีอิทธิพลแก่จิตใจ ในทางให้เกิดความยึดมั่นถือมั่น คือ สงสัย สนใจ หรือหวังอะไรอยู่ในเวทนาชนิดนี้แต่ ไม่ชัดลงไปว่าสุขหรือทุกข์ เรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา

สุขเวทนามีลักษณะที่เป็นสุข ทุกขเวทนามีลักษณะที่เป็นทุกข์ อทุกขมสุขเวทนามีลักษณะที่ไม่อาจจะกล่าวว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ หมายความว่า เวทนาคือความรู้สึก ถ้าเป็นความรู้สึกเป็นสุข

---

[52] พระพรมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย,* หน้า 28-40.

[53] ส.ข. 17/79/121.

พอใจ ยินดี ชื่นอก ชื่นใจ ก็เรียกว่า สุขเวทนา สุขเวทนามันเพิ่มให้เกิดนิสัยสันดานที่จะรัก แต่ถ้าความรู้สึกไม่พอใจ อึดอัด ขัดเคืองใจ ทรมาน เป็นทุกข์นี้ เรียกว่า ทุกขเวทนา ทุกขเวทนานี้มันเพิ่มนิสัยสันดาน ที่จะเกลียด โกรธ ส่วนความรู้สึกที่มีผลแก่จิต มีอิทธิพลแก่จิตใจ คือสงสัย สนใจ หรือหวังอะไรในเวทนาชนิดนี้ แต่ไม่ชัดลงไปว่าสุขหรือทุกข์ นี้เรียกว่า อทุกขมสุขขเวทนา อทุกขมสุขเวทนามันเพิ่มนิสัยสันดาน ในสิ่งที่จะสงสัย ลังเลตลอดเวลารวมความว่า สุขเวทนาเกิดขึ้นที่อะไรมันจะเพิ่มนิสัยสันดาน แห่งความโลภ ความอยากได้ความกำหนัด ทุกขเวทนาเกิดขึ้นทีไร จะเพิ่มนิสัยสันดานแห่งความโกรธความประทุษร้ายอทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้นทีไร จะเพิ่มนิสัยสันดานแห่ง ความโง่ ความหลง ความมัวเมา ความมืดบอด พระพุทธเจ้าตรัสถึงผัสสะว่า ผัสสะคือสิ่งที่ทำให้เวทนาเกิด เราจะพูดว่าผัสสะก็ได้พูดว่าเวทนนาก็ได้ เพราะว่าเมื่อผัสสะเกิดแล้วก็ต้องมีเวทนา เวทนานั้นต้องมีชื่อว่า ผัสสขาเวทนา เวทนาที่เกิดจากผัสสะ ได้แก่ สัมผัสทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง คือไปสัมผัสที่อารมณ์อะไรเข้า หลังจากสัมผัสแล้วก็ต้องมีเวทนา ฉะนั้นเวทนาจึงมีชื่อไปตามผัสสะถึง 6 ชนิด คือ

1) จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากจักขุสัมผัส)

2) โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากโสตสัมผัส)

3) ฆานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากฆานสัมผัส)

4) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากชิวหาสัมผัส)

5) กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากกายสัมผัส)

6) มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากมโนสัมผัส)

เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนาจึงมี[54]

2.3.3 ลักษณะของเวทนาที่ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย

ลักษณะของเวทนาที่เกิดขึ้นอยู่กับเหตุและปัจจัย ในเวทนา 5 นั้นมีคำอธิบายว่า

1. สุข มีการเสวยโผฏฐัพพะที่น่าปรารถนาเป็นลักษณะ มีอันลดสัมปยุตตธรรมทั้งหลายเป็นกิจ มีความสบายกายเป็นผล มีกายินทรีย์เป็นเหตุใกล้

2. ทุกข์ มีการเสวยโผฏฐัพพะที่ไม่น่าปรารถนาเป็นลักษณะ มีอันลดสัมปยุตตธรรมทั้งหลายเป็นกิจ มีความอาพาธทางกายเป็นผล มีกายินทรีย์เป็นเหตุใกล้

---

[54]สำ.ข. 17/56/83.

3. โสมนัส มีการเสวยอารมณ์ที่น่าปรารถนาเป็นลักษณะ มีการเสวยสุขด้วยอาการพอใจอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นกิจ มีความสบายทางจิตเป็นผล มีความสงบระงับนามกายเป็นเหตุใกล้

4. โทมนัส มีการเสวยอนิฏฐารมณ์เป็นลักษณะ มีการเสวยทุกข์ด้วยอาการไม่น่าพอใจอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นกิจ มีความไม่สบายใจเป็นผล มีหทัยวัตถุเป็นเหตุใกล้โดยส่วนเดียวเท่านั้น

5. อุเบกขา มีการเสวยมัชฌัตตารมณ์เป็นลักษณะ มีการไม่เพิ่มและไม่ลดสัมปยุตตธรรมทั้งหลายเป็นกิจ มีความสงบเป็นผล มีความที่จิตเป็นเหตุปราศจากปีติเป็นเหตุใกล้[55]

2.3.4 เวทนาในปฏิจจสมุปบาท

ดังที่พระพุทธองค์ทรงยกเอาเวทนาเป็นจุดเริมต้นมูลเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทในหมู่เทวดา ทรงยกเอา “สุขเวทนา” โดยตรัสว่า “เวทนำ ปฏิจฺจ ตณฺหา”อาศัยเวทนา จึงมีตัณหา หมายถึงเพราะอาศัย เวทนา จึงมีการทะเลาะวิวาท “ตณฺหำ ปฏิจฺจ ปริเยสนา” เพราะอาศัยตัณหา หมายถึง ความทะยาน อยากในกาม ในภพ ในวิภพ จึงมีการแสวงหา หมายถึง การแสวงหาการศึกษาเล่าเรียน แสวงหาเงิน แสวงหาเกียรติยศชื่อเสียง และแสวงหาอำนาจ “ปริเยสนา ปฏิจฺจ ลาโภ” เพราะอาศัยการแสวงหา จึงมีการได้ หมายถึง การได้ผิดถูกไม่คำนึงถึง “ลาภำ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย” เพราะอาศัยการได้ จึงมีการปลงใจรัก หมายถึง ได้อะไรมาเป็นของตัวต้อง ปลงใจรัก ปักใจเชื่อทันที “วินิจฺฉยำ ปฏิจฺจ ฉนฺทราโค” เพราะมีการปลงใจรัก ปักใจเชื่อ จึงมีฉันทราคะ คือกำหนัดด้วยความพอใจ “ฉนฺทราคำ ปฏิจฺจ อชฺโฌสานำ” เพราะมีความกำหนัดด้วยความพอใจจึงมีความสยบมัวเมา หมายถึงมีความฝังจิตฝังใจ ให้จมปลักอยู่ในสิ่งนั้น “อชฺโฌสานำ ปฏิจฺจปริคฺคโห” เพราะมีความสยบมัวเมา ก็เกิดการจับอกจับใจยิ่งขึ้น คือเราติดอกติดใจในสิ่งนั้น สิงนั้นก็ต้องอกต้องใจในเรายิ่งขึ้นเหมือนกับผีเข้าเจ้าสิง “ปริคฺคหำ ปฏิจฺจ มจฺฉริยำ” เพราะมีการถูกอกถูกใจ จึงมีมัจฉริยะ คือความตระหนีตระหนี่ ถึงกับไม่อยากให้ใครมาเห็นว่าตัวมีอะไร อย่าว่าแต่จะแบ่งให้คนอื่น มัจฉริยะยังมีความหมายกว้างไกลไปถึงมีภรรยา สามีสวยรวย ๆ ดี ๆ ก็ไม่อยากให้คนอื่นแม้ตาเห็น เป็นต้น ที่เรียกว่า วัณณ มัจฉริยะ “มจฺฉริยำ ปฏิจฺจ อารกฺโข” เพราะมีความตระหนี่ จึงมีความหึงหวงหรือหวงกัน กั้นกลางด้วยความหึง เรียก็ไม่ใช่เวทนาจึงเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งของวิญญาณ คือวิญญาณรู้สึกสุข ทุกข์ หรือ เฉย ๆ เมื่อเสวยอารมณ์ที่ผ่านเข้ามา[56]

---

[55]วิสุทฺธิ. 2/456/127.

[56]พระพรมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, หน้า 28 - 40.

2.3.5 ลักษณะของเวทนาที่ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย

ลักษณะของเวทนาที่เกิดขึ้นอยู่กับเหตุและปัจจัย ในเวทนา 5 นั้นมีคำอธิบายว่า

1. สุข มีการเสวยโผฏฐัพพะที่น่าปรารถนาเป็นลักษณะ มีอันลดสัมปยุตตธรรมทั้งหลายเป็นกิจ มีความสบายกายเป็นผล มีกายินทรีย์เป็นเหตุใกล้

2. ทุกข์ มีการเสวยโผฏฐัพพะที่ไม่น่าปรารถนาเป็นลักษณะ มีอันลดสัมปยุตตธรรมทั้งหลายเป็นกิจ มีความอาพาธทางกายเป็นผล มีกายินทรีย์เป็นเหตุใกล้

3. โสมนัส มีการเสวยอารมณ์ที่น่าปรารถนาเป็นลักษณะ มีการเสวยสุขด้วยอาการพอใจอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นกิจ มีความสบายทางจิตเป็นผล มีความสงบระงับนามกายเป็นเหตุใกล้

4. โทมนัส มีการเสวยอนิฏฐารมณ์เป็นลักษณะ มีการเสวยทุกข์ด้วยอาการไม่น่าพอใจอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นกิจ มีความไม่สบายใจเป็นผล มีหทัยวัตถุเป็นเหตุใกล้โดยส่วนเดียวเท่านั้น

5. อุเบกขา มีการเสวยมัชฌัตตารมณ์เป็นลักษณะ มีการไม่เพิ่มและไม่ลดสัมปยุตตธรรมทั้งหลายเป็นกิจ มีความสงบเป็นผล มีความที่จิตเป็นเหตุปราศจากปีติเป็นเหตุใกล้[57]

2.3.6 เวทนาในปฏิจจสมุปบาท

ดังที่พระพุทธองค์ทรงยกเอาเวทนาเป็นจุดเริ่มต้นมูลเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทในหมู่เทวดา ทรงยกเอา “สุขเวทนา” โดยตรัสว่า “เวทนำ ปฏิจฺจ ตณฺหา”อาศัยเวทนา จึงมีตัณหา หมายถึงเพราะอาศัย เวทนา จึงมีการทะเลาะวิวาท “ตณฺหำ ปฏิจฺจ ปริเยสนา” เพราะอาศัยตัณหา หมายถึง ความทะยาน อยากในกาม ในภพ ในวิภพ จึงมีการแสวงหา หมายถึง การแสวงหาการศึกษาเล่าเรียน แสวงหาเงิน แสวงหาเกียรติยศชื่อเสียง และแสวงหาอำนาจ “ปริเยสนา ปฏิจฺจ ลาโภ” เพราะอาศัยการแสวงหา จึงมีการได้ หมายถึง การได้ผิดถูกไม่คำนึงถึง “ลาภำ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย” เพราะอาศัยการได้ จึงมีการปลงใจรัก หมายถึง ได้อะไรมาเป็นของตัวต้อง ปลงใจรัก ปักใจเชื่อทันที “วินิจฺฉยำ ปฏิจฺจ ฉนฺทราโค” เพราะมีการปลงใจรัก ปักใจเชื่อ จึงมีฉันทราคะ คือกำหนัดด้วยความพอใจ “ฉนฺทราคำ ปฏิจฺจ อชฺโฌสานำ” เพราะมีความกำหนัดด้วยความพอใจจึงมีความสยบมัวเมา หมายถึงมีความฝังจิตฝังใจ ให้จมปลักอยู่ในสิ่งนั้น “อชฺโฌสานำ ปฏิจฺจปริคฺคโห” เพราะมีความสยบมัวเมา ก็เกิดการจับอกจับใจยิ่งขึ้น คือเราติดอกติดใจในสิ่งนั้น สิงนั้นก็ต้องอกต้องใจในเรายิ่งขึ้นเหมือนกับผีเข้าเจ้าสิง “ปริคฺคหำ ปฏิจฺจ มจฺฉริยำ” เพราะมีการถูกอกถูกใจ จึงมีมัจฉริยะ คือความตระหนีตระหนี่ ถึงกับไม่อยากให้ใครมาเห็นว่าตัวมีอะไร อย่าว่าแต่จะแบ่งให้คนอื่น มัจฉริยะยังมีความหมายกว้างไกลไปถึงมีภรรยา สามีสวยรวย ๆ ดี ๆ ก็ไม่อยากให้คนอื่นแม้ตาเห็น เป็นต้น ที่เรียกว่า วัณณ มัจฉริยะ “มจฺฉริยำ ปฏิจฺจ อารกฺโข” เพราะมีความตระหนี่ จึงมีความหึงหวงหรือหวงกัน กั้นกลางด้วยความหึง เรียกว่ากว่าอารกฺโข มิใช่อารักขาอย่างธรรม “อารกฺขำ ปฏิจฺจ อารกฺขาธิกรณำ ทณฺฑาทานสตฺถาทาน กลหวิคฺคห

---

[57]วิสุทฺธิ. 2/456/127.

วิวาทตฺวํ ตวํ เปสณฺญมุสาวาทา” เพราะมีการหึงหวงนี้ จึงมีการทะเลาะวิวาท กระทบกระทั่ง เพราะการหึงหวง นั้นเอง คือการใช้อาวุธไม่มีคมและมีคม การทะเลาะวิวาทโกลาหล วุ่นวาย การพูดคำหยาบ พูดส่อเสียดให้แตกร้าวกัน การกล่าวมุสาวาท เป็นต้น “อเนกปาปกา อกุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺติ” บาปอกุศลอธรรมอันลามกทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ รวมความว่า พระพุทธเจ้าตรัสถามอานนท์ว่า "ถ้าไม่มีเวทนาแล้ว เรื่องทะเลาะวิวาทอันนี้จะเกิดขึ้นได้หรือ” พระอานนท์ตอบว่า “ไม่ได้”[58]

2.3.7 การเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยเวทนา

เวทนานุปัสสนาเป็นหนึ่งในธรรมตามแนวสติปัฏฐาน 4 โดยการตั้งสติตามดูรู้ทันเวทนา คือ เมื่อเกิดความรู้สึกสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉย ๆ ก็ดี ก็ให้รู้ชัดตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ซึ่งเวทนาประกอบด้วยอารมณ์ คือ

1. สุขเวทนา มายถึง ความรู้สึกสุขสบายทางกาย ก็ตามทางใจก็ตาม

2. ทุกข์เวทนา มายถึง ความรู้สึกทุกข์ไม่สบายทางกายก็ตามทางใจก็ตาม คือ เป็นทุกข์ตามธรรมชาติที่ย่อมเกิดขึ้นกับผู้มีชีวิต ไม่มีข้อยกเว้น ดังเช่น หิว กระหาย ปวดปัสสาวะอุจจาระ ปวดฟัน ปวดท้องกระทบกับเย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น

3. อุเบกขาเทนา หมายถึง ความรู้สึก เฉย ๆ จะสุขก็ไม่ใช่ ทุกข์ก็ไม่ใช่ เรียกอีกอย่างนึ่งว่าอุเบกขาเวทนา ซึ่งเวทนานุปัสสนาเป็นหลักธรรมที่ตั้งแห่งสติ เป็นข้อปฏิบัติให้มีสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายโดยรู้เท่าทันตามสภาวะของกิเลส ไม่ให้ถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้ายเป็นหนทางเพื่อความหมดจดบริสุทธิ์ เพื่อความก้าวล่วงซึ่งความโศกและความทุกข์ทั้งปวง[59]

แนวคิด ในการเจริญวิปัสสนาโดยนำเอาเวทนาเป็นบาทฐานหรือเริ่มที่เวทนา ก็สามารถทำได้ขึ้นอยู่กับจริตของบุคคล อีกอย่างที่สำคัญในการเลือกเวทนาเป็นแนวทางการปฏิบัติ บางท่านอาจจะมีสติระลึกรู้เมื่อเวลาเวทนาเกิดขึ้นก็ได้ หรือบางท่านอาจจะอดทนเพื่อจะข้ามเวทนาให้ได้ก็มี มีพ่อแม่ครูอาจารย์บางท่านบ้างก็บอกว่า เมื่อเวทนาเกิดขึ้น เราควรรู้เข้าไปตรง ๆ เลย ว่าขณะนี้เวทนากำลังเกิดอยู่และตั้งอยู่ ทำความรู้สึกตามรู้ไปจนกว่าเวทนานั้นจะดับไป หรือเวทนานั้นเกิดการเปลี่ยนแปลงไปโดยอาจจะเกิดจากเราที่เปลี่ยนอิริยาบถก็ได้ เมื่อเวทนาหายก็ระลึกรู้ได้อีกว่า ความไม่เที่ยงแห่งเวทนาก็ปรากฏให้เราได้เรียนรู้ เมื่อตามรู้สึกอย่างนี้ได้บ่อย ๆ ย่อมเกิดความเบื่อหน่ายได้ในที่สุด เพราะเวทนาก็ไม่พ้นไปจากไตรลักษณ์เหมือนกัน

---

[58]ที.ม. 10/95/57-76.

[59]พระมหาวิศักดิ์ ชาตสุโภ (เชยชมศรี) และพระณัฐวุฒิ พันทะลี, “เวทนานุปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานสูตรในพุทธปรัชญาเถรวาท”, *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มมร วิทยาเขตอีสาน,* ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (มกราคม - เมษายน 2565) : 63.

2.4 สัญญาขันธ์

เป็นความจำได้หมายรู้อันเกิดแต่ผัสสะจากการกระทบกันของอายตนะภายนอกและภายในกระทบกัน จึงเกิดเป็นความทรงจำในเรื่องต่าง ๆ เช่น ความจำในเรื่องของรูปว่า สวย ไม่สวย, สูง, ต่ำ, ดำ, ขาว เป็นต้น เป็นอาการของจิตที่ทำหน้าที่บันทึกไม่ใช่สมอง สัญญาขันธ์เป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของชีวิต ซึ่งชีวิตของมนุษย์มีส่วนประกอบคือ รูปและนามและสัญญาขันธ์นั้นจัดเป็นส่วนประกอบของชีวิตในส่วนที่เรียกว่า นามขันธ์ (สัญญา เวทนา สังขาร วิญญาณ)

สัญญาขันธ์คือขันหนึ่งในขันธ์ 5 และเป็นนามธรรมอย่างหนึ่งมี 2 ประเภทคือสัญญา 6 และสัญญา 10 ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าสัญญานั้นย้อนกลับไปได้ไม่สิ้นสุด มีรายละเอียดดังต่อไปนี้ สัญญา หมายถึง สัญญาความจำ ชื่อ นาม[60] มีรูปวิเคราะห์ว่า แปลว่า ธรรมชาติเป็นเครื่องจองจำ เครื่องช่วยจำ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอกอย่างหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี่เรียกว่า “สัญญาขันธ์”

คำว่าสัญญา “สญฺชานนฺติเอตายาติ สญฺญา”แปลว่า ความจำได้หมายรู้ สิ่งที่เรียกสัญญานี้ไม่ได้มีความหมายเพียงการจำเท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงการจดจำ สิ่งที่ผ่านมาได้แม้จะนาน เช่นเห็นผลไม้ชนิดหนึ่งที่เราเคยเห็นมาก่อนว่ามันมีรูปร่างอย่างนี้มันคือผลไม้ชนิดนั้น เป็นต้น ดังนั้น ความจำต่าง ๆ ตามทัศนะพุทธศาสนาจึงได้ชื่อว่าเป็นกองแห่งความจำในวิถีชีวิตของคนถ้าไม่มีความพิการทางสมองก็จะสามารถจดจำบุคคลและเหตุการณ์ที่ผ่านเข้ามาทางประสาทสัมผัสได้ดังนั้นสัญญาขันธ์ซึ่งทำหน้าที่รับรู้อารมณ์และจำอารมณ์ตามที่อารมณ์นั้นมากระทบ

2.4.1 ประเภทของสัญญาขันธ์

สัญญาขันธ์หมายถึง ส่วนประกอบชีวิตทางนามธรรม ได้แก่ อาการแห่งวิญญาณที่แสดงพฤติกรรมออกมาเป็น ความกำหนดหมายจำได้หมายรู้อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ คือ สิ่งเร้า ที่มากระทบนั้น ๆ ได้ ซึ่งลักษณะสำคัญของความกำหนดหมายนี้คือ ทำงานกับอารมณ์ที่ปรากฏตัวอยู่แล้ว ความกำหนดหมายนี้ทำหน้าที่ จัดเก็บข้อมูลในระบบความจำซึ่งเป็นประโยชน์ แต่ยังนำมาซึ่งโทษเช่นกัน สัญญาเป็นคุณลักษณะประการหนึ่งแห่งวิญญาณเช่นเดียวกับเวทนา กล่าวอีกนัยหนึ่ง สัญญาเป็นอาการหนึ่งแห่งวิญญาณ ซึ่งอาการแห่งวิญญาณนี้สามารถแสดงออกมาเป็นความกำหนดหมายนั้น พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างว่า “กำหนดหมายสีเขียวบ้าง กำหนดหมายสีเหลือง บ้างกำหนดหมายสีแดงบ้าง กำหนดหมายสีขาวบ้าง” และพระนาคเสนกล่าวอุปมาในทำนองเดียวกันว่า “เหมือนอย่างว่าเจ้าพนักงานผู้จัดการพระคลังหลวง เขาไปสู่พระคลังหลวงแล้วเห็นเครื่องราชูปโภคทั้งหลาย ที่มีสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว และสีแสด แล้วก็กำหนดจำได้ ข้อนี้ฉันใด สัญญามีลักษณะกำหนดจำ เหมือนฉะนั้น” อย่างไรก็ตามความกำหนดหมายนี้ มีหลายลักษณะซึ่งตัวอย่างข้างต้น เป็นความกำหนดหมาย

---

[60]พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), *พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์,* หน้า 653.

ในสิ่งที่เป็นไปตามธรรมชาติได้แก่ สีเหลือง สีฟ้า หนัก เบา เป็นต้น ความกำหนดหมายยังมีลักษณะอื่น เช่น การจำได้ การหมารู้สัญลักษณ์ต่าง ๆ ได้แก่ ธงชาติ เครื่องหมายประจำมหาวิทยาลัย เป็นต้น การจำได้หมายรู้ในสิ่งที่เป็นไปตามวัฒนธรรมประเพณีค่านิยมของสังคม ได้แก่การแสดงความเคารพอย่างสุภาพแต่งกายชุดประจำชาติใช้วาจาถูกกาลเทศะ[61]

2.4.2 สัญญาในกลุ่มอายตนะ 6

สัญญาในกลุ่มอายตนะ 6 แบ่งเป็นกลุ่ม ๆ จัดประเภทได้ดังต่อไปนี้

1. รูปสัญญา คือความจำรูปต่าง ๆ ได้ว่ามีรูปอะไร สีอะไร มีลักษณะอย่างไร เป็นคนหรือเป็นสิ่งของ

2. สัททสัญญา คือ ความจำเสียงได้ กำหนดได้ว่าเป็นเสียงต่าง ๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็นเสียงสัตว์หรือเสียงดนตรี

3. คันธสัญญา คือ ความจำเป็นได้ หรือสามารถกำหนดรู้ได้ว่าเป็นกลิ่นอะไร กลิ่นหอมหรือกลิ่นเหม็น กลิ่นคน หรือกลิ่นดอกไม้

4. รสสัญญา คือความจำรสได้ มีความสามารถกำหนดรู้ว่า รสหวาน รสเปรี้ยว รสเค็ม รสเผ็ด

5. โผฏฐัพพสัญญา คือความจำสิ่งสัมผัสทางกายได้ คือ สามารถกำหนดรู้ได้ว่า สิ่งที่สัมผัสนั้น มีลักษณะอ่อน แข็ง อย่างละเอียด ร้อนหรือเย็น

6. ธรรมสัญญา คือ ความจำเรื่องราวต่าง ๆ หรือมโนภาพได้ คือสามารถกำหนดรู้ได้ว่าสิ่งที่เป็นอารมณ์ที่ใจนึกถึงนั้นมีลักษณะอย่างไร งาม น่าเกลียด ไม่เที่ยง เป็นความดี หรือความชั่ว

และสัญญา 10 คือความกำหนดหมาย การเจริญกรรมฐานทั้ง 10 ประการคือ อนิจจสัญญา กำหนดหมายความเป็น ของไม่เที่ยงแห่งสังขาร อนัตตสัญญา กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง อสุภสัญญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งร่างกาย อาทีนวสัญญา กำหนดหมายโทษ

ทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่างๆ ปหานสัญญา กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย วิราคสัญญา กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต นิโรธสัญญา กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดและประณีต สัพพโลเกอนภิรตสัญญา กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง สัพพสังขเรสุอนิฏฐสัญญา กำหนดหมาย ไม่น่าปรารถนาในสังขารทั้งปวง และอานาปานสติ กำหนดลมหายใจเข้าออก[62]

---

[61]ม.อ,อ.3/1/380.

[62]อง.ทสก. 24/60/128.

2.4.3 กระบวนการของสัญญาขันธ์

ใจ + ธรรมารมณ์(คิด) มโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้น [การประจวบกันของปัจจัยทั้ง 3 ข้างต้น พระองค์ทรงเรียกว่า ผัสสะ] สัญญาจำได้(ธัมมสัญญาจำได้ในธรรมารมณ์นั้น) เวทนา สัญญาหมายรู้ (ธัมมสัญเจตนาคิดอ่านในธรรมารมณ์นั้น) สังขารขันธ์ [จึงยังให้เกิดสัญเจตนา(เจตนา,ความจงใจ, ความคิดอ่านให้กระทำ) ยังให้เกิดกรรม (คือ เกิดการกระทำทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ ต่าง ๆ) เป็นไปตามสัญเจตนาที่เกิดจากสังขารขันธ์หรืออารมณ์ทางโลกเช่นความโกรธ หดหู่ ฟุ้งซ่าน สุขใจ ทุกข์ใจ ฯ[63] การกระทำนำมาสู่ผลของการกระทำ นอกจากนี้ยังมีการเกิดเป็นกุศลและอกุศล เกิดโมหะ ความลุ่มหลง ส่งผลให้เกิดอุปาทานในกุศลทั้งสอง

2.4.4 การเจริญวิปัสสนาโดยใช้สัญญาขันธ์

สัญญาที่นำมาพิจารณาในการเจริญวิปัสสนานั้นแน่นอนว่าต้องพิจารณาตรงที่เกิดความทุกข์ เพราะว่าทุกคนไม่ชอบความทุกข์ เช่น คนรักกันที่เคยให้สัญญากันไว้ก่อนหน้าแล้วมาลืมสัญญา จึงทำให้อีกคนเป็นทุกข์ การออกจากทุกข์นี้ได้นั้นต้องเห็นความจริงตั้งแต่ความไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนก่อนหน้านี้ ส่วนสัญญาที่จะนำมาพิจารณาก็เพราะพิจารณาเห็นความทุกข์ จากการพลัดพรากของคนที่เคยรักกัน

สัญญา[64] เป็นความรู้จำพวกหนึ่ง หมายถึง การหมายรู้ หรือกำหนดรู้อาการของอารมณ์ เช่น ลักษณะ ทรวดทรง สี สัณฐาน ฯลฯ ตลอดจนชื่อเรียก และสมมติบัญญัติต่าง ๆ เขียว ขาว ดา แดง ดัง เบา ทุ้ม แหลม อ้วน ผอม โต๊ะ ปากกา หมู หมา ปลา แมว คน เขา เรา ท่าน เป็นต้น การ หมายรู้หรือกำหนดรู้นี้ อาศัยการจับเผชิญ หรือการเทียบเคียงระหว่างประสบการณ์ หรือความรู้เก่า กับประสบการณ์หรือความรู้ใหม่ ถ้าประสบการณ์ใหม่ตรงกับประสบการณ์เก่า เช่นพบเห็นคนหรือสิ่งของที่เคยรู้จักแล้ว ได้ยินเสียงที่เคยได้ยินแล้ว ดังตัวอย่าง นาย ก. รู้จักนายเขียว ต่อมาอีกเดือนหนึ่ง นาย ก. เห็นนายเขียวอีกและรู้ว่าคนที่เขาเห็นนั้น คือ นายเขียว อย่างนี้เรียกว่า จำได้ มี 2 อย่าง คือ

1) สัญญาอย่างสามัญ ซึ่งกำหนดหมายเอาอาการของอารมณ์ที่เกิดขึ้นหรือเป็นไปอยู่ตามปกติธรรมดาของมัน

2) สัญญาสืบทอดหรือสัญญาอย่างซับซ้อน ที่บางคราวก็ใช้คำเรียกให้ต่างออกไปเฉพาะอย่างยิ่ง “ปปัญจสัญญา” อันหมายถึงสัญญา เนื่องด้วยอารมณ์ที่คิดปรุงแต่งขึ้น ให้ซับซ้อน พิสดารด้วยแรงผลักดันของตัณหามานะและทิฏฐิ[65] ซึ่งเป็นสังขารชั้นนำในฝ่ายร้ายอีกอย่างหนึ่ง การแยกเช่นนี้จะ

ช่วยให้มองเห็นความหมายของสัญญาที่กำลังแสดงบทบาทอยู่ พร้อมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสัญญา กับขันธ์อื่นภายในกระบวนธรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

---

[63]มรดกธรรมของท่านพุทธทาส, 30 กรกฎาคม 2566, <*https://www.nkgen.com/578.htm*>.

[64]สำ.ข. 17/79/120.

[65]ม.มู. 12/449/398.

การเห็นไตรลักษณ์ การกำหนดรู้พิจารณาขันธ์ 5 เป็นอารมณ์ย่อมเกิดความเห็นแจ้งด้วยปัญญาตามความเป็น จริงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นเป็นไปตามไตรลักษณ์กล่าวคือ การเห็นอนิจจัง เมื่อ กำหนดได้ชัดเจนแน่วแน่ดีแล้ว ย่อมจะเห็นอารมณ์ที่กำหนดนั้นมีการทรงตัวอยู่ในอารมณ์ จะเห็นแต่ ความไม่เที่ยงของอารมณ์นั้นเสมอไป เมื่อกำหนดอารมณ์ที่เกิดขึ้นมา อารมณ์นั้นก็ดับไปทันที แล้ว อารมณ์ใหม่ก็เข้ามาแทนที่อีก สลับกันไปเรื่อย ๆ ความรู้แจ้งเห็นจริงซึ่งรูปนามที่เกิดจากญาณ ในขณะ นั้น เป็นอนิจจานุปัสสนา การเห็นทุกขัง เมื่อรู้แจ้งความไม่เที่ยงของรูปนามแล้ว ทุกขเวทนาอันเกิด จากความเมื่อย เจ็บ ปวด ชา เป็นต้น ก็จะเข้ามาแทรกแซง ก่อกวน ทำลายความสงบแน่วแน่ที่มีอยู่ใน ขณะนั้น ความรู้แจ้งเห็นจริง อันเกิดจากการต่อสู้กับเวทนา โดยไม่ยอมเปลี่ยนอิริยาบถจนสามารถ เอาชนะเวทนาได้ในที่สุดนี้ เป็นทุกขานุปัสสนา การเห็นอนัตตา ในขณะที่กำหนดอยู่นั้น ความเกิดดับ ของรูปนามก็ดี ความทุกข์ทรมานของทุกขเวทนาก็ดี ต่างก็ไม่อยู่ในบังคับบัญชาของผู้ใด ความรู้แจ้งซึ่ง ความเป็นจริงเช่นนี้เป็นอนัตตานุปัสสนา[66]

2.4.5 สัญญาขันธ์ในรูปแบบปฏิจจสมุปบาท

ในสัญญาขันธ์มีองค์ประกอบมากมาย แต่สิ่งที่สำคัญก็คือ ความเป็นไตรลักษณ์ เพราะจะเห็นได้ว่าทุก ๆ ขันธ์ มีความเสื่อม ยึดมั่นไว้ก็มีแต่จะทำให้ทุกข์ แม้จะรู้ทฤษฎีว่าทุกอย่างเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน บุคลคลเราเขาก็ตาม หากไม่นำไปลองปฏิบัติก็จะไม่เห็นตามความเป็นจริงที่ท่านผู้รู้ตรัสไว้

ตา + รูป = จักขุวิญญาณย่อมเกิด = ผัสสะ = สัญญาจำได้ในรูป = เวทนา = สัญญาหมายรู้ (ความคิดได้ในรูป) = สังขารขันธ์ [67]

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ⟶ เพราะความจำได้หมายรู้ที่มาจากประสบการณ์
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ⟶ สัญญา = ความจำย่อมเกิดระหว่าง ผัสสะ
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ⟶ เวทนา = ความสุข, นำไปสู่ ตัณหา จึงเกิดอุปทาน
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี

---

[66]พระสุรจิต ชนาสโภ (ทุมกิจจะ), “การเจริญวิปัสสนาในขันธสูตร”, สารนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2561, หน้า 73.

[67]กระบวนการของขันธ์, 22 สิงหาคม 2566, <https://www.nkgen.com/578.htm.>

เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมีความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจ ก็มีพร้อม ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีการเทศนาปฏิจจสมุปบาท ดังแสดงไปแล้วข้างต้น เรียกว่า อนุโลมเทศนา[68]

2.5 สังขารขันธ์

สังขาร คือ สิ่งปรุงแต่ง สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น หมายถึง สิ่งที่เกิดแต่เหตุ มาเป็นปัจจัยปรุงแต่งกันขึ้นมา กล่าวคือ ธรรมหรือสิ่งที่เกิดขึ้น จากเหตุต่าง ๆ หรือสิ่งต่าง ๆ มาเป็นปัจจัยแก่กัน และกันหรือปรุงแต่งกัน จึงยังผลให้เกิดสังขารขึ้น ดังนั้น จึงครอบคลุมทั้งฝ่ายรูปธรรมและนามธรรมอย่างครบถ้วน ดังนั้น จึงมีความหมายที่กว้างขวางครอบคลุมแทบล้วนทุกสรรพสิ่ง กาษาไทยหรือภาษาทางโลกที่สื่อสารกันนั้น สังขารยังไปหมายถึงกายตัวตนอีกด้วย จึงช่วยก่อให้เกิดความ สับสนในการ

พิจารณาโดยไม่รู้ตัว ส่วนในภาษาธรรมนั้น สังชารก็หมายถึง สิ่งปรุงแต่ง จึงมีความหมายที่กว้างขวางจริง ๆ สังขารยังแบ่งออกได้เป็น รูปธรรม และนามธรรม[69]

รูปธรรม หมายถึง สิ่งที่สัมผัสหรือรับรู้ได้ด้วยอายตนะทั้ง 5 มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย จึงหมายถึง สิ่งที่เป็นวัตถุธาตุทั้งหลายทั้งปวง ต่างก็ล้วนเป็นสังขารเกิดจากการปรุงแต่งทั้งสิ้น ตั้งแต่สิ่งใหญ่โตเช่นจักรวาล โลก ครอบคลุมลงไปถึงแม้แต่สิ่งที่เล็กละเอียดเช่น อะตอม สิ่งของ

นามธรรม หมายถึง สิ่งที่สัมผัสหรือรับรู้ได้ด้วยใจ ไม่มีตัวตนแก่นแกนแท้จริง เป็นการสัมผัสรู้ได้ด้วยจิตหรือใจนั่นเอง เช่นขันธ์ทั้ง 5 ความคิด จิต สมาธิ ฌาน องค์ฌานต่าง ๆ ล้วนเกิดแต่เหตุปัจจัยปรุงเต่งขึ้น เพียงแต่ไม่มีรูปร่างตัวตนให้รู้ได้เพียงแต่สัมผัสได้ด้วยใจ บางครั้งเกิดการสับสนขึ้นเนื่องจากความหมายที่ครอบคลุมอย่างกว้างขวางแทบทุกสรรพสิ่งและเป็นที่ตั้งของสังขาร[70]

“สงฺขาร” ในความหมาย ปุญญาภิสงฺขาร อปุญญาภิสงฺขาร อาเนญชาภิสงฺขาร คือ เจตนาที่กระทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามสภาพที่เป็นกุศล ได้แก่ ปุญญาภิสังขารกับอาเนญชาภิ-สังขาร หรือ อกุศล ได้แก่ อปุญญาภิสังขาร[71] **“สงฺขาร”** ในความหมาย สังขตะ หมายถึง ปัจจยาภิสังขตธรรม

---

[68]ปฏิจจสมุปบาท, 22 สิงหาคม 2566, <https://th.m.wikipedia.org/wiki/>

[69]กันต์ฤทัย กตจิตดรุณ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธปรัชญาเรื่องขันธ์ 5 ตามแนวอภิธัมมัตถสังคหะ” วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), 2556, หน้า 17 - 18.

[70]พระเฉลียว กตปุญโญ (สาริบุตร), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ขันธ์ 5 ในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), 2547, หน้า 148.

[71]ที.ปา. 11/305/268.

คือธรรมที่มีปัจจัยสร้าง มี ความหมายครอบคลุมขันธ์ 5 หรือในความหมาย “สังขตะ” มีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมขันธ์ ทั้ง 5 “สังขาร” จึงมีความหมายครอบคลุมคำว่า “สังขารขันธ์”[72]

2.5.1 จิตตสังขาร คือ สภาพที่ปรุงแต่งใจได้แก่สัญญาและเวทนา ในพุทธปรัชญา ได้แสดงประเภทต่างๆของ สังขารไว้หลายนัยด้วยกัน คือ

สังขาร 3 นัยที่ 1

1.กายสังขาร สภาพปรุงแต่งภาย (คือลมอัสสะปัสสาสะ)

2.วจีสังขาร สภาพปรุงแต่งวาจา (คือวิตกและวิจาร)

3.มโนสังขาร สภาพปรุงแต่งจิต (คือเวทนา)[73]

สังขาร 3 นัยที่ 2

1. ปุญญาภิสังชาร ความดีที่ปรุงแต่งจิตได้แก่กุศล 13 คือมหากุศล 8 และรูปาวธรกุศล 5

2. อภิปุญญาภิสังขาร ความชั่วที่ปรุงแต่งจิต คือ อกุศล 12 ได้แก่ โลภมูล 8 โทสมูล 2 และโมหมูล 2

3. อเนญราภิสังขาร ภาวะที่มั่นคงปรุงแต่งจิต ได้แก่ อรูปาวจรกุศล 4[74]

สังขาร 3 นัยที่ 3

1.กุศลสังขาร สังขารที่สัมปยุตด้วยกุศลวิญญาณ

2. อกุศลสังขาร สังขารที่สัมปยุตด้วยอกุศลวิญญาณ

3. อัพยากตสังขาร สังขารที่สัมปยุตด้วยอัพยากตวิญญาณ[75]

สังขาร 4 นัยที่ 4

1. สังขตสังขาร สังขารคือสิ่งที่ปัจจัยของตน ๆ ปรุงแต่งขึ้น (หมายถึงสิ่งทั้งปวง)

2. อภิสังขตสังขาร สังขารคือสิ่งที่กรรมแต่งขึ้น (รูปธรรม-นามธรรม)

3. อภิสังขรณกสังขาร สังขารคือตัวกรรมผู้เป็นเจ้าหน้าที่แต่ง (เจตนาที่เป็นกุศลและอกุศล)

4. ปโยคาภิสังขาร สังชารคือความเพียรพยายาม (ความเพียรทางกายและจิต)[76]

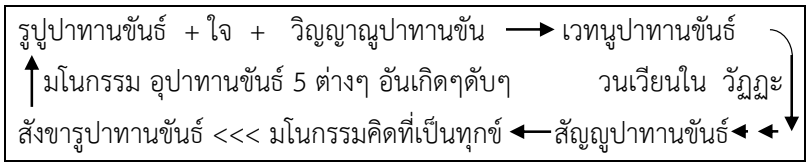
[72]อภิ.วิ. 35/26/30.

[73]ม.มู. 12/127/81

[74]ม.มู. 12/127/81

[75]ที.ปา. 11/228/200

[76]ม.มู. 12/102/97

2.5.1 ประเภทของสังขารขันธ์สังขารสามารถจัดกลุ่มแบ่งประเภทออกเป็น 3 ประเภท คือ แบ่งตามฐานที่ตั้ง แบ่งตามคุณค่า และ แบ่งตามสภาวะธรรมชาติ โดยการแบ่งตามสภาวะธรรมชาติ ท่านหมายถึงนามธรรม(จิตใจ) และรูปธรรม (วัตถุและกาย) โดยมีรายละเอียดตามลำดับ ดังต่อไปนี้ สังขารที่จำแนกตามฐานที่ตั้งกายสังขาร วจีสังขาร และ จิตตสังขาร[77] เมื่อกายสังขาร หมายถึงสภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางกาย วจีสังขาร หมายถึงสภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจา และ จิตตสังขาร หมายถึงสภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ หรือ กายสังขาร หมายถึงปัจจัยปรุงแต่งกาย ได้แก่ ลม หายใจเข้าลมหายใจออก วจีสังขาร หมายถึงสภาพปรุงแต่งวาจา คือ วิตก วิจาร และ จิตตสังขาร หมายถึงปัจจัยปรุงแต่งจิต ได้แก่สัญญาและเวทนา[78] สังขารทั้ง 3 ประเภทนี้ จะมีที่แสดงออกมาทางทวารทั้ง 3 คือทางกาย ทางวาจา และทางใจ นั่นเอง

เจตสิก กล่าวคือ สังขารขันธ์ เวทนาขันธ์ และสัญญาขันธ์ เมื่อรวมกัน เรียกว่า เจตสิก ซึ่งเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ประกอบกับจิต โดยเป็นไปเนื่องด้วยจิต อาการที่เจตสิกประกอบกับจิตนั้น เรียกว่า "เจโตยุตตลักขณะ" ซึ่งอาการนี้เป็นการประชุมพร้อมด้วยลักษณะ 4 ประการ ได้แก่ เอกุปปาทะ หมายถึง การเกิดพร้อมด้วยกับจิต กล่าวคือเจตสิกต้องเกิดพร้อมกับจิตเสมอ เมื่อจิตเกิด เจตสิกย่อม เกิด เอกนิโรธะ หมายถึง การดับพร้อมกับจิต กล่าวคือเจตสิกต้องดับพร้อมกับจิตเสมอ เมื่อจิตดับ เจตสิกย่อมดับ เอกาลัมพนะ หมายถึง การมีอารมณ์อันเดียวกับจิต กล่าวคืออารมณ์ที่จิตเข้าไปรับอยู่นั้น ย่อมเป็นอารมณ์เดียวกันกับที่เจตสิกเข้าไปรับ เช่น จิตรับอารมณ์สีขาว เจตสิกย่อมรับอารมณ์สีขาว จิตรับอารมณ์สีดำ เจตสิกย่อมรับอารมณ์สีดำ และจิตรับอารมณ์สีเขียว เจตสิกย่อมรับอารมณ์เขียว และเอกวัตถุกะ หมายถึง อาศัยวัตถุ คือที่ตั้งอาศัยอันเดียวกับจิต กล่าวคือที่อาศัยเกิดแห่งเจตสิก เป็นที่อาศัยเกิดเดียวกันกับจิต เช่น จิตเห็นอาศัยตาเกิด เจตสิกย่อมอาศัยตาเกิด จิตได้ยิน

อาศัยหูเกิด เจตสิกย่อมอาศัยหูเกิด และจิตรู้ธรรมารมณ์อาศัยหทัยวัตถุเกิด เจตสิกย่อมอาศัยหทัยวัตถุเกิดเช่นกัน แต่ชีวิตบางประเภทมีวัตถุ 6 นี้ไม่ครบ เช่น สัตว์ไร้กระดูกสันหลังส่วนใหญ่ไม่มีอวัยวะรับเสียง และชีวิตบางประเภทไม่มีวัตถุ 6 นี้ทุกประเภท เช่น อรูปพรหม อนึ่งเจตสิกนี้ประกอบ

---

[77] สนิ. 16/2/8.

[78]ส.ส. 18/348/382.

ไปด้วย 52 องค์ธรรมเมื่อไม่รวมเวทนาขันธ์และสัญญาขันธ์จะเหลือสังขารขันธ์อันประกอบไปด้วยเจตสิก 50 องค์ธรรม นอกจากนี้จิตมีความหมายเท่ากับวิญญาณ

2.5.2 ลักษณะของจิตตามนัยแห่งเจตสิก

หากไม่ได้ศึกษาพุทธศาสนาและปรัชญาจะไม่สามารถรู้ได้เลยว่า จิต และเจตสิก นั้นมีความแตกต่างกันหรือไม่ ลักษณะของจิต ที่เป็นเหตุให้เกิดเจตสิก หรือเป็นเครื่องประกอบของจิต จะได้อธิบายให้เข้าใจในกาลนี้แล ว่าจิตที่เคยได้ยินว่ามีมากกว่า 1 นั้นเป็นจริงหรือไม่ จะได้เรียนรู้กันต่อไป

คุณลักษณะของจิต จิตมีคุณลักษณะประจำอยู่ 2 ประการ คือ สามัญลักษณะและวิเสสลักษณะ สามัญลักษณะ เป็นธรรมชาติลักษณะปกติทั่วไปของรูปธรรมและนามนาม ที่เรียกว่า ไตรลักษณ์ ประกอบด้วย

1) อนิจจลักษณะเป็นลักษณะที่มีความไม่เที่ยงแท้แน่นอนมีความไม่มั่นคงต้องเปลี่ยนแปลงเสมอ

2) ทุกขลักษณะ เป็นลักษณะที่ทนในสภาพเดิมไม่ได้ต้องเสื่อม สลาย และ

3) อนัตตลักษณะ เป็นลักษณะที่ว่างเปล่าจากตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของ ใครสั่งหรือบังคับให้เกิดหรือดับใดๆ ไม่ได้ วิเสสลักษณะ เป็นธรรมชาติพิเศษเฉพาะตัวไม่เหมือนกัน ซึ่งวิเสสลักษณะนี้มี 4 ประการ เรียกว่า ลักขณาทิจตุกะ ประกอบด้วย

1) ลักษณะคือสภาวะรู้อารมณ์บุคคลย่อมรู้อารมณ์ได้แก่ รูปที่เห็นทางตาด้วยจักขุวิญญาณ เสียงที่ได้ยินทางหูด้วยโสตวิญญาณ กลิ่นที่ได้ดมทางจมูกด้วย ฆานวิญญาณ รสที่ได้ลิ้มทางลิ้นด้วยชิวหาวิญญาณ โผฏฐัพพะที่ได้สัมผัสทางกายด้วยกายวิญญาณ และธรรมารมณ์ที่พึงรู้ทางใจด้วยมโนวิญญาณ

2) จิต คือ มีหน้าที่เป็นใหญ่ในการรู้อารมณ์คือ เห็นรูปด้วยตา สามารถทราบรูปนั้นด้วยวิญญาณ ฟังเสียงด้วยหูสูดกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องสัมผัสด้วยกาย รู้สิ่งนึกคิดด้วยใจ สิ่งต่างๆที่ถูกรู้ด้วยวิญญาณทั้งสิ้น

3) ผล คือ จิตเกิดดับ อย่างต่อเนื่องเหมือนดวงไฟที่กระพริบ บุคคลที่เจริญวิปัสสนาเมื่อถึงพร้อมสามารถรู้เห็นการเกิด ดับของจิตได้อุปมาว่าในช่วงเวลากำหนดโดยการดีดนิ้วมือหนเดียวนั้น จิตเกิดดับไปแล้วนับ แสนล้านดวง และ

4) เหตุใกล้คือ จิตมีรูปนามเป็นเหตุใกล้โดยทั้งจิต เจตสิก รูป ต่างมีคุณลักษณะประจำทั้งสามัญลักษณะ และวิเสสลักษณะครบ 4 ประการ ยกเว้นนิพพาน ที่มี 3 ประการ คือ ลักษณะ จิต ผลเท่านั้นเพราะนิพพานเป็นธรรมที่พ้นจากการปรุงแต่งจึงไม่มี เหตุใกล้[79] จิตเป็นธรรมชาติที่ต้องมีวัตถุ

---

[79]พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ 10, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, 2554), หน้า 30 – 34.

เป็นที่เกิดและที่อาศัย ได้แก่ ปสาทรูป 5 ประกอบด้วย จักขุวัตถุ โสตวัตถุ ฆานวัตถุชิวหาวัตถุกายวัตถุ และหทัยวัตถุรูป จิตจะล่องลอยออกไปนอกวัตถุ ที่อาศัยไม่ได้แม้เวลาตาย จิตก็จะดับลงพร้อมกับการดับของหทัยวัตถุรูปด้วย ขณะหนึ่งๆ จิตจะรู้ อารมณ์ได้ทีละอย่างเท่านั้นแต่เนื่องจากจิตเกิดดับรวดเร็วมากจึงเหมือนรู้อารมณ์ได้หลายอย่าง ในเวลาเดียวกัน เมื่อจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับไปย่อมมีจิตดวงใหม่เกิดสืบต่อกันไปเรื่อยๆ โดย จิตดวงเก่าส่งมอบการงานให้จิตดวงใหม่ตลอดไม่ขาดสายจิตของบุคคลที่ไม่ใช่พระอรหันต์จะเป็น จิตที่ยังมีกิเลส หวังสุขหนีทุกข์สำคัญผิดว่ารูปนามขันธ์ 5 เป็นอัตตาตัวเรา จึงยังต้องเวียนว่ายตาย เกิดไม่จบสิ้น เพราะวิบากหรือผลของการกระทำจะยังถูกเก็บรักษาอยู่ในกระแสจิต ไม่สูญหาย ไปไหนจะคอยติดตามให้ผลกับเจ้าของวิบากนั้นเมื่อมีโอกาสเสมอ[80] และจิตที่ก่อให้เกิดการกระทำซ้ำๆเป็นประจำย่อมทำให้เกิดเป็นนิสัย เกิดเป็นความชำนาญสร้าง ทักษะในการกระทำแบบเดิมไปเรื่อยๆ ทั้งที่เป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรมล้วนบ่มเพาะและถูก เก็บสะสมลงที่จิตทั้งสิ้น จิตเป็นสภาวะที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ ไม่มีรูปร่างสัณฐาน ไร้สีไร้กลิ่น ไม่มีอะไรให้สังเกตได้จึงไม่สามารถรับรู้สภาวะของจิตได้โดยตรง แต่วิธีในการรับรู้สภาวะของจิต ได้นั้น คือ ต้องพิจารณาผ่านเจตสิกที่เป็นองค์ประกอบของจิตแทน เพราะเจตสิกจึงทำให้เกิด ความแตกต่างขึ้นในจิต มีผลทำให้จำแนกสภาวะจิตได้ 89 หรือ 121

ประเภทของจิต จิต 89 หรือ 121 สภาวะสามารถจำแนกประเภทของจิตได้ 9 นัย คือ 1) ชาติเภทนัย 2) ภูมิเภทนัย 3) โสภณเภทนัย 4) โลกเภทนัย 5) เหตุเภทนัย 6) ฌานเภทนัย 7) เวทนาเภทนัย 8) สัมปโยคเภทนัย 9) สังขารเภทนัย ตามภูมิเภทนัยหรือตามภูมิเพราะจะทำให้เห็นการพัฒนาสภาวะจิตจากการทำสมถะและวิปัสสนา ในแต่ละภูมิได้ชัดเจน เป็นการแยกประเภทของจิตโดยภูมิแบ่งได้4 ประเภท คือ

1. กามภูมิมีกามาวจรจิต 54 สภาวะ
2. รูปภูมิมีรูปาวจรจิต 15 สภาวะ
3. อรูปภูมิมีอรูปาวจรจิต 12 สภาวะ และ
4. โลกุตรภูมิมีโลกุตรจิต 8 หรือ 40 สภาวะโดยพิศดาร[81]

เจตสิก หมายถึง องค์ประกอบของจิต อาการหรือการแสดงออกของจิต จัดเป็นสมรรถนะหรือคุณสมบัติของจิต มีลักษณะที่เกิดดับพร้อมกับจิต เป็นอารมณ์ของจิต มีวัตถุที่อาศัยเดียวกับจิต เป็นกฎเกณฑ์ให้ประกอบเป็นจิต เจตสิกแยกเป็นขันธ์ ได้ 3 ขันธ์ เวทนาเจตสิกเป็นเวทนาขันธ์ (คือความแปรปรวนทางนามธาตุ) สัญญาเจตสิกเป็นสัญญาขันธ์ (เปรียบเช่นภูมิคุ้มกันของร่างกายที่จดจำการแก้

---

[80]วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, 2551, คู่มือศึกษาวิสุทธิมรรค (สังเขป) กรุงเทพฯ : ทิพยวิสุทธิ์

[81]สุพัตรา กวีธนกุล,“*สภาวะจิตของมนุษย์ตามหลักพุทธศาสตร*”, (วารสารวิชาการ สถาบันพัฒนาพระวิทยากร) ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2562) : 101-103.

ทุกขัง) เจตสิกที่เหลืออีก 50 เป็น สังขารขันธ์ (ได้แก่นามธาตุต่างๆมีสภาวะเป็นข้อมูล ที่เป็นกฎเกณฑ์ให้เป็นไปทั่วของจิต อันเป็นดุจรหัสพันธุ์กรรมของจิต)

เจตสิก หมายถึง ธรรมชาติชนิดหนึ่งซึ่งประกอบกับจิต ปรุงแต่งจิตให้มีความเป็นไปต่าง ๆ อาการที่ประกอบกับจิตนั้น มีลักษณะ 4 ประการ คือ

1.เกิดพร้อมกับจิต

2.ดับพร้อมกับจิต

3.มีอารมณ์เดียวกับจิต

4.อาศัยวัตถุเดียวกับจิต

จิตและเจตสิกที่อิงอาศัยกันนี้ ถ้าเปรียบจิตเป็นน้ำ เจตสิกเป็นสีแดง ผสมกันเป็นน้ำแดง เมื่อผสมกันแล้วไม่สามารถแยกน้ำออกจากสีแดงได้ฉันใด จิตและเจตสิกก็ไม่สามารถแยกออกจากกันเป็นอิสระได้ฉันนั้น สภาวธรรม รวม 4 ประการของเจตสิก มีดังนี้

1.ลักษณะของเจตสิกคือ มีการอาศัยจิตเกิดขึ้น

2.กิจการงานของเจตสิกคือ เกิดร่วมกับจิต

3.ผลงานของเจตสิกคือ เป็นอารมณ์ของจิต

4.เหตุที่ทำให้เจตสิกเกิดขึ้นได้ คือ การเกิดขึ้นของจิต

เจตสิกนี้แม้ว่าจะเป็นสิ่งปรุงแต่งจิต ให้จิตมีพฤติกรรมเป็นไปตามลักษณะของเจตสิกก็ตาม แต่ก็ต้องถือว่าจิตเป็นใหญ่ เป็นประธาน เพราะเจตสิกเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยจิตเกิด ไม่ว่าจะเป็นความพอใจ ความไม่พอใจ ความรัก ความเกลียด ความสงบ หรือฟุ้งซ่าน ล้วนเป็นคุณสมบัติของเจตสิกทั้งสิ้น แต่เจตสิกเกิดขึ้นเอง และแสดงพฤติกรรมเองไม่ได้ ต้องอาศัยจิตเป็นตัวแสดงพฤติกรรมแทน จึงกล่าวได้ว่า ธรรมชาติของเจตสิกนั้น เกิดพร้อมกับจิต หรือประกอบกับจิตเป็นนิตย์ หรือธรรมชาติ ที่ประกอบกับจิตเป็นนิตย์ ชื่อว่า เจตสิก การที่ต้องแบ่งจิตออกไปมากมายนั้น เพราะเจตสิกที่ประกอบจิต มีประเภทต่าง ๆ กัน จิตสัมพันธ์กับโลกภายนอก โดยการเข้าไปรับรู้โลกเป็นอารมณ์ แต่การรับรู้นั้นต้องอาศัยเจตสิกที่เป็นตัวกระทบอารมณ์ครั้งแรก(ผัสสะเจตสิก) เป็นต้น และเจตสิกอื่น ๆก็จะร่วมปรุงแต่งจิตให้เป็นไปในอาการต่างๆ การปรุงแต่งของเจตสิก ที่เกิดพร้อมกับจิตนั้น ทำให้จิตมีความสามารถในการรู้อารมณ์พิเศษแตกต่างกันออกไป เช่น รู้เรื่องของกามคุณอารมณ์ เรื่องของรูปฌาน อรูปฌาน จนถึงรู้นิพพานอารมณ์ เจตสิกจัดเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งของพระอภิธรรมปิฎกซึ่งมี 4 เรื่องคือ จิตเจตสิก รูป นิพพาน และจัดเป็นเรื่องสำคัญของพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่งด้วย[82]

[82]วิกิพีเดียสารานุกรมเสรี, 16 สิงหาคม 2566, *<https://th.wikipedia.org/wiki/>*

แนวคิด จิตในความเป็นจริงทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนเกิดขึ้นจากความหลงผิดหรือเกิดจากอวิชาเท่านั้นเพราะเข้าใจไม่แจ่มแจ้งในดวงจิต เพราะเข้าใจผิดในธาตุขันธ์ เพื่อแสวงหาซึ่งความสุขที่แท้จริง จิตหรือที่คนมุ่งหมายเรียกว่าวิญญาณเพราะเข้าใจผิดว่าการแตกดับแห่งธาตุขันธ์ แล้ววิญญาณจะออกจากร่างแต่หารู้ไม่ว่าเมื่อธาตุขันธ์ดับลงไป วิญญาณก็ย่อมดับลงเช่นกัน เมื่อรูปดับนามก็ดับ อายตนะทั้งหลายใช้การไม่ได้ ความเป็นใหญ่ในการทำหน้าที่ก็ลดลงไป ทั้งเจตสิกและจิต ความเป็นตัวเป็นตนหามีอยู่ไม่ เป็นแต่เพียงสิ่งที่มาอาศัย ธาตุเป็นอยู่เท่านั้น สิ่งที่ตามมาก็คือความทุกข์ เมื่อไม่อยากทุกข์ก็เดินทางสายกลางตามท่านผู้รู้เถิด.

2.5.3 สังขารในปฏิจจสมุปบาท

เพราะความไม่รู้เป็นปัจจัยให้เกิดความปรุงแต่ง ในทางที่ดีบ้าง พยาบาทบ้าง ในทางโลภะโทสะ ก็มี เพราะเหตุปัจจัย ส่วนที่ปรากฏในปฏิจจสมุปบาทนั้น ก็เป็นสังขารที่เนื่องมาจากความโง่ความไม่แจ่มแจ้งในธรรม ซึ่งมีองค์ประกอบโยงใยไปถึง อายตนะทั้งภายในและภายนอก โยงใยไปถึงธาตุต่างๆที่เข้ามาประกอบเป็นตัวของบุคคล เรื่องราวต่างๆ ที่เป็นการปรุงแต่งเกี่ยวกับสถานที่สิ่งก่อสร้าง ภูเขา ท้องฟ้า ทะเล ลำธาร แม้กระทั้งหมู่ดาว,ตลอดทั้งความสุขและความทุกข์ก็มีส่วน “กระบวนธรรมของขันธ์ 5” นี้ เป็นไปดั่งเช่นวงจรปฏิจจสมุปบาท คือ เกิดขึ้นเนื่องจากการเป็นเหตุปัจจัยกันจึงเกิดขึ้น เนื่องสัมพันธ์กันไปเป็นลำดับ เหตุปัจจัยหนึ่ง เป็นเหตุให้เกิด อีกเหตุปัจจัยหนึ่งต่อเนื่องกันเป็นลำดับ, กระบวนธรรมของขันธ์ 5 เมื่อเริ่มขึ้นแล้ว ต้องดำเนินไปจนสุดสิ้นกระบวนธรรมที่สังขารขันธ์ จึงไม่เป็นวงจรดั่งวงจรปฏิจจสมุปบาท เพียงแต่กระบวนธรรมของขันธ์ทั้ง 5 นี้ เป็นเพียงการแสดงกระบวนธรรมของจิตที่ดำเนินไปตามปกติธรรมดาของชีวิต ที่ไม่ได้เน้นถึงการเกิดขึ้นของทุกข์ ที่มีตัณหาอุปาทานเข้ามาแทรก, แต่การเจริญจิตในกระบวนธรรมของขันธ์ 5 อย่างแจ่มแจ้ง ทำให้สามารถรู้ความจริงของชีวิต เพื่อใช้ไปในการดับทุกข์ คือเพื่อรู้ในคุณสมบัติต่างๆ ของขันธ์ 5 ดังเช่น อะไรเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกันให้เกิดการสืบเนื่องสัมพันธ์กัน, เป็นอิสระจากเรา, ควบคุมไม่ได้จริง, ทำงานตามหน้าที่เท่านั้น เพราะล้วนเป็นอนัตตาจึงไม่อยู่ในการบังคับบัญชาของเราหรือใคร ๆ แต่ดำเนินเป็นไปตามเหตุปัจจัย อันล้วนยังประโยชน์ยิ่งเมื่อนำไปเจริญวิปัสสนา, อีกทั้งอำนวยประโยชน์ในการเจริญจิตในปฏิจจสมุปบาทอีกด้วย เพราะตั้งอยู่บนบาทฐานเดียวกัน คือความเป็นเหตุปัจจัยของขันธ์ทั้ง 5 จึงเกิดขึ้น, เมื่อมีความเข้าใจ ก็จะตอบปัญหาได้ด้วยตนเองว่าทำไมจึงยังมีสังขารขันธ์หรืออารมณ์ต่าง ๆ เช่น โกรธ หดหู่ ทุกข์ ทำไมจึงยังเกิดขึ้นได้ทั้งในปุถุชนและพระอริยเจ้าแล้วผลในที่สุดทำไมจึงมีความแตกต่างกันได้อย่างไร ?[83]

องค์ธรรมสังขารในปฏิจจสมุปบาท สามารถที่จะกล่าวได้ว่าเป็น สังขารกิเลส (สังขารที่เกิดจากอาสวะกิเลสที่นอนเนื่อง)หรือจะเรียกว่า กิเลส โดยตรงก็ยังได้ เกิดการกระทำทางจิต ทางกาย และทาง

[83]การทำงานของขันธ์ 5, 15 สิงหาคม 2566, <https://www.nkgen.com/578.htm>

วาจา อันจะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สังขารในปฏิจจสมุปบาทจึงทำหน้าที่เป็นสังขารกิเลสดังที่กล่าวแล้ว ก็อาจพิจารณาว่าเป็นสังขารวิบากก็ถูกต้องดีงามเช่นกัน วิบาก แปลว่า ผลที่ได้รับ สังขารวิบากจึงหมายถึง ผลที่ได้รับจากการกระทำหรือสิ่งปรุงแต่งอันเกิดแต่อดีตหรืออาสวะกิเลสที่สั่งสมนั่นเอง สังขารในปฏิจจสมุปบาท ขอให้โยนิโสมนสิการโดยแยบคายในองค์ธรรมสังขาร ในปฏิจจสมุปบาท ถึงความเป็นสภาวธรรม หรือธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ อย่างหนึ่งของผู้มีชีวิต แล้วจะรู้จะเข้าใจว่าทำไมจึงไม่มีผู้ใดเอาชนะสังขาร เหล่านี้ได้ ถ้าปราศจากธรรมของพระองค์ท่าน ลองพิจารณาในสังขารเหล่านี้ สังขาร การอ่านหนังสือ เมื่อตากระทบตัวอักษรหนังสือแล้ว ไม่ให้รู้ ไม่เข้าใจความหมายสักแม้เสี้ยวนาทีหนึ่งได้ไหม

สังขาร ขี่จักรยานเป็นแล้ว เมื่อผ่านกาลเวลาไปหลายปี ไม่สามารถขี่ได้อีก ?

สังขาร ว่ายน้ำเป็นแล้ว แม้ผ่านไป 10 ปี เมื่อตกน้ำแล้วจะว่ายน้ำไม่เป็น ?

ใจ + ธรรมารมณ์ (คิด)→**มโนวิญญาณ** ย่อมเกิดขึ้น →[การประจวบกันของปัจจัยทั้ง 3 ข้างต้น พระองค์ทรงเรียกว่า ผัสสะ]→ **สัญญา** จำได้ (ธัมมสัญญา จำได้ในธรรมมารมณ์นั้น) → **เวทนา**→ **สัญญา** หมายรู้ (ธัมมสัญเจตนา คิดอ่านในธรรมารมณ์นั้น) →**สังขารขันธ์** →[จึงยังให้เกิด**สัญญาเจตนา** (เจตนา, ความจงใจ, ความคิดอ่านให้กระทำ) → ยังให้เกิด**กรรม** (คือ เกิดการกระทำทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ ต่างๆ) เป็นไปตามสัญญาเจตนาที่เกิดจาก**สังขารขันธ์** หรือ**อารมณ์ทางโลก** เช่น ความโกรธ หดหู่ ฟุ้งซ่าน สุขใจ ทุกข์ใจ ฯ[84]

สังขาร บุคลิกลักษณะการกระทำต่างๆ มีทั้งที่ดีก็เป็นบุคลิกโดยทั่วไป และไม่ดีก็เป็นสังขารขันธ์ที่จะก่อให้เป็นทุกข์ สังขาร เหล่านี้อันได้สั่งสม อบรม หรือประพฤติ ปฏิบัติมาแต่เก่าก่อน ด้วยความพยายามหรือการติดเพลินก็แล้วแต่เหล่านี้ เป็นดังเช่นสังขารในปฏิจจสมุปบาท เพียงแต่บางอย่างเป็นสังขารในทางโลก ไม่ได้เกิดแต่อวิชชา จึงไม่ยังให้เกิดทุกข์ แต่ต้องการชี้เน้น ให้เห็นสภาวธรรม หรือเข้าใจถึงความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติขององค์ธรรมสังขาร ในปฏิจจสมุปบาท ซึ่งก็เป็นไปในลักษณาการเดียวกัน ด้วยเหตุดังนี้เองการจะเอาชนะสภาวธรรมหรือธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ของสังขารอันก่อให้เกิดความทุกข์เหล่านี้ จึงต้องอาศัยธรรมหรือความเข้าใจธรรมชาติของทุกข์อันยิ่งใหญ่ของพระพุทธองค์ท่านเป็นเครื่องช่วยนำพาในการปฏิบัติ และสั่งสมให้เกิดสังขารใหม่อันถูกต้องดีงามอันมิได้เกิดแต่อวิชชา[85]

แนวคิด สังขารทั้งหลายที่ได้ศึกษามาหรือได้เรียนรู้มานั้นในความเป็นจริงก็คือความคิดที่ปรุงแต่งมาจากหลาย ๆ องค์ประกอบ ไม่ว่าจะเป็นรูป ที่เป็นรูปของบุคคลอื่น หรือคนที่ตนนักนอกจากนั้น

---

[84]การทำงานของขันธ์ 5, 15สิงหาคม 2566, <https://www.nkgen.com/578.htm>

[85]การทำงานของขันธ์ 5, 15 สิงหาคม 2566, <https://www.nkgen.com/578.htm>

ประสบการณ์ที่เราเคยเจอหรือสิ่งที่เคยลงมือกระทำในการงานต่าง ตั้งแต่เด็กจนโตเป็นผู้ใหญ่จนมีการจากไปสู่ภพภูมิอื่น สังขารขันธ์เป็นที่นำไปปฏิบัติในการเจริญวิปัสสนาได้หลายรูปแบบแม้กระทั้งการทำสมถะกรรมฐานก็สามารถนำไปปฏิบัติได้ เป็นการเจริญสติสัมปชัญญะก็ไม่ผิด ตัวอย่างเช่น ขณะนั่งสมาธิเริ่มต้น มีความคิดเกิดขึ้นก็ทำความรู้สึกในความคิดนั้นไป คิดอีกรู้อีก ทำไปเรื่อยๆจนกว่าสงบเป็นสมาธิ บางก็มีนิมิตปรากฏก็ขึ้นก็เอาสติระลึกรู้อยู่กับนิมิตนั้นก็ได้ ในการทำวิปัสสนาให้พยายามสังเกตการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นความคิดหรือนิมิตต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นกระบวนการต่อจากนั้นเป็นเรื่องของธรรมที่จะปรากฏขึ้นเอง เฝ้าสังเกตฝ้ารู้ไปเรื่อย ๆ บางทีอาปรากฏขึ้นมา เป็นอีกอย่างที่เราต้องระลึกรู้ เพราะการเจริญสติต้องเริ่มที่กายเป็นพื้นฐานมาตั้งแต่ต้นก็ได้ บางครั้งก็รู้สึกในสิ่งที่มันปรากฏชัดกว่าก็ได้

2.6 วิญญาณขันธ์

สำหรับผู้รู้ที่เป็นผลสำเร็จอันเกิดจากการประมวลผลในระดับต้น ต้องยกให้วิญญาณขันธ์ ที่อาศัยซ่อนอยู่ในอายตนะทั้งหลายตามธรรมชาติของร่างกาย ที่เราท่านทั้งหลายจะใช้สติเข้าไประลึกรู้ได้กระบวนการทำงานของขันธ์ที่ชื่อว่าวิญญาณ มีความเกิดดับอยู่ตลอด เช่น ตาเห็นรูป หูได้ยิน จมูกได้กลิ่น ขึ้นอยู่กับการระลึกรู้ ว่าจะรู้อะไรก่อนหลัง สันตติเป็นความสืบเนื่องเป็นสิ่งที่ละเอียดพอสมควรต้องอาศัยด้วยสมาธิเป็นองค์ประกอบด้วยจึงจะสามารถเข้าถึงความรู้นั้นได้

วิญญาณ เป็นธรรมชาติอันมีความรู้แจ้งเป็นลักษณะคือ รู้แจ้งสุขบ้าง รู้แจ้งทุกข์บ้าง รู้แจ้งอทุกขมสุขบ้าง เป็นเพียงแค่รับรู้อารมณ์ที่มากระทบ คือมองเห็น,ได้ยิน, ได้กลิ่น, รู้รส, รู้สึกสัมผัสและนึกคิด แต่มิได้หมายถึงความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง หรือรู้อย่างลึกซึ้งแบบปัญญา วิญญาณสามารถรู้แจ้งอารมณ์ได้ 6 ประเภท ได้แก่ จักขุวิญญาณ คือความรู้อารมณ์ทางตาการรู้รูปด้วยตาการเห็นโสตวิญญาณคือความรู้อารมณ์ทางหูการรู้เสียงด้วยหูการได้ยินฆานวิญญาณคือความรู้อารมณ์ทางจมูกการรู้กลิ่นด้วยจมูกการได้กลิ่นชิวหาวิญญาณคือความรู้อารมณ์ทางลิ้นการรู้รสด้วยลิ้นการรู้รสกายวิญญาณคือความรู้อารมณ์ทางกายการรู้โผฏฐัพพะด้วยกายการรู้สึกสัมผัสและมโนวิญญาณคือความรู้อารมณ์ทางใจการรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจการรู้ความนึกคิดวิญญาณเป็นธรรมชาติที่วิจิตรเนื่องจากวิญญาณสร้างสิ่งที่วิจิตรซึ่งสิ่งที่วิจิตรนี้หมายถึงสิ่งที่สวยงามสิ่งที่แปลกประหลาดและหลายอย่างหลายชนิดเช่นร่างกายของคนและสัตว์สิ่งก่อสร้างกับศิลปะและความดีกับความชั่ว[86]

---

[86]พระมหาไพฑูรย์ สิริธมโม (ชัยกุง), พระครูภาวนาโพธิคุณ, จักรพรรณ วงศ์พรพวัณ, จรัส ลีกา และหอมหวล บัวระภา, “การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ์ 5 ในเชิงอภิปรัชญา”, *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาขอนแก่น,* ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2562) : 214 - 216.

วิญญาณ คือ จิตที่เป็นนาม ทำหน้าที่หรือทำงานเสริมกัน เมื่อได้รับผลงานอย่างไรก็ส่งให้จิตได้ รับรู้อยู่ตลอดเวลาในรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ ทั้งหมดในรูปขันธ์ที่เป็นสื่อสำคัญเรียกว่าอายตนะภายใน คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, และใจ, ทั้งนี้ มีวิญญาณแฝงอยู่ทั้งหมด วิญญาณในการ มีหน้าที่สำหรับรับรู้ในอารมณ์ที่เกิดขึ้นภายในกายในใจ อารมณ์ทั้งหมดนี้จะสัมพันธ์อยู่กับจิต ทั้งนั้น วิญญาณในเวทนาขันธ์คือรู้ทุกขเวทนา รู้สุขเวทนา รู้อุเบกขาเวทนา วิญญาณในสัญญาขันธ์ก็รู้ในความจำต่าง ๆ วิญญาณในสังขารขันธ์ก็รู้ในการคิดปรุงแต่ง วิญญาณนี้จะแฝงอยู่ในธาตุ 4 ขันธ์ 5 อายตนะภายใน[87]

2.6.1 ประเภทของวิญญาณขันธ์

ภิกษุที่ได้ฟังธรรมจากพระสารีบุตรและได้ถามปัญหาท่านว่าจะพึงมีอยู่หรือ พระสารีบุตรตอบว่า “พึงมีอยู่ เมื่อใดพระอริยสาวกรู้ชัดวิญญาณ เหตุเกิดแห่งวิญญาณ ความดับแห่งวิญญาณ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ เมื่อนั้น แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกก็ชื่อว่ามีสัมมาทิฏฐิมีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแนในธรรมวินัยนี้ ประเภทแห่งวิญญาณมีดังนี้

วิญญาณ 6 ประการนี้คือ

1) จักขุวิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา

2) โสตวิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู

3) ฆานวิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก

4) ชิวหาวิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น

5) กายวิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย

6) มโนวิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ

มรรคมีองค์ 8 นี้เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ เมื่อใดพระอริยสาวกรู้ชัด วิญญาณ เหตุเกิดแห่งวิญญาณ ความดับแห่งวิญญาณ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ เมื่อนั้นท่านละราคานุสัยโดยประการทั้งปวงเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกก็ชื่อว่ามีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแนในธรรม มาสู่พระ สัทธรรมนี้[88]

วิญญาณสามารถรู้แจ้งอารมณ์ได้ 6 ประเภท ได้แก่ จักขุวิญญาณ คือความรู้อารมณ์ทาง ตา การรู้รูปด้วยตา การเห็น โสตวิญญาณ คือ ความรู้อารมณ์ทางหู การรู้เสียงด้วยหู การได้ยิน ฆานวิญญาณ คือความรู้อารมณ์ทางจมูก การรู้กลิ่นด้วยจมูก การได้กลิ่น ชิวหาวิญญาณ คือความรู้อารมณ์ทางลิ้น การรู้รสด้วยลิ้น การรู้รส กายวิญญาณ คือ ความรู้อารมณ์ทางกาย การรู้โผฏฐัพพะด้วย กาย การรู้สึกสัมผัส และมโนวิญญาณ คือความรู้อารมณ์ทางใจ การรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ การรู้ความ นึก

---

[87]มหามกุฏราชวิทยาลัย, *วิสุทธิมักแปล ภาค 3,* (กรุงเทพหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 69.

[88]ม.มู. 12/101/96-97.

คิด[89] วิญญาณเป็นธรรมชาติที่วิจิตร เนื่องจากวิญญาณสร้างสิ่งที่วิจิตร ซึ่งสิ่งที่วิจิตรนี้หมายถึง สิ่งสวยงาม สิ่งแปลกประหลาด และหลายอย่างหลายชนิด เช่น ร่างกายของคนและสัตว์ สิ่งก่อสร้างกับศิลปะ และความดีกับความชั่ว สิ่งที่วิจิตรนี้ล้วนเกิดมาจากวิญญาณ เพราะเมื่อว่าโดยความหมายพื้นฐานแล้ว วิญญาณย่อมหมายถึงความนึกคิด ทั้งสัตว์และคนเราหากไม่มีความนึกคิดแล้วจะไม่สามารถทำหรือสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ได้ การที่วิญญาณสร้างสิ่งที่วิจิตรนี้ เนื่องจากวิญญาณเองมีความวิจิตรอยู่ อันได้แก่ ความถนัด ความสามารถ ความคิดที่ละเอียด เป็นต้น ความวิจิตรนี้สะสมอยู่ในวิญญาณเรียกว่า “วิบาก” ซึ่งเป็นผลมาจากกิเลสและกรรม กล่าวคือกิเลสผลักดันให้เกิดการทำกรรมซึ่งเป็นความวิจิตร อนึ่งวิบากและกิเลสอันวิจิตรนี้เป็นคุณสมบัติแห่งวิญญาณ เกิดมาจากวิญญาณ เนื่องจากวิญญาณเป็นธรรมชาติที่รักษาไว้ซึ่งวิบากและกิเลสอันวิจิตรนี้

2.6.2 วิญญาณขันธ์ในการเจริญวิปัสสนา

ในการเจริญวิปัสสนานั้นเป็นอีกกระบวนการหนึ่งที่มีองค์ประกอบหลายอย่าง สิ่งที่ขาดไม่ได้เลยคือ สติ วิญญาณที่พระศาสดาทรงชี้ให้ปัญจวัคคีย์ได้รู้แจ้งในอนัตตลักขณสูตรนั้นสามารถตอบโจทย์ในการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยวิญญาณขันธ์เป็นตัวหลักได้ตามแต่จริตของบุคคลดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะวิญญาณเป็นอนัตตา ฉะนั้นวิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในวิญญาณว่าวิญญาณของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด วิญญาณของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย” “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญา เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมสิ้นกำหนัด เพราะสิ้นกำหนัด จิตก็พ้น, เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็รู้ว่าพ้นแล้ว อริยสาวกนั้นทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตรนี้แล้ว พระปัญจวัคคีย์มีใจยินดี เพลิดเพลิน ภาษิตของผู้มีพระภาคก็แลเมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสไวยากรณภาษิตนี้อยู่ จิตของพระปัญจวัคคีย์พ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น[90] ในการพิจารณาวิญญาณขันธ์นั้นเป็นสิ่งที่ละเอียดเป็นสิ่งที่จะต้องใช้สติในการระลึกรู้หลักธรรมควรที่นำมาใช้เป็นยิ่งก็คือ (อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5) เป็นต้น

การพิจารณา วิญญาณ ในขันธ์ 5 เปรียบเหมือนมายา เมื่อเห็นว่ากว่าจะเกิด วิญญาณขันธ์ขึ้นในแต่ละขณะ ต้องอาศัยองค์ประกอบประชุมกันหลากหลายทั้งวัตถุอันเป็นเป้าหมาย ของการรับรู้ ทั้ง

---

[89]พร รัตนสุวรรณ, *วิญาณคืออะไร เล่ม 2*, ตีพิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพมหานคร,โรงพิมพ์วิญาณ 2539 : หน้า 155 – 159.

[90]บุญเลิศ โอฐส และคณะ, “การใช้สื่อและอุปกรณ์ในการสื่อสารของพระพุทธเจ้า”, *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2561) : 590.

อายตนะภายในอันเป็นช่องทางของการรับรู้ ตลอดจนเจตนาอันซักนำไปสู่การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การได้ลิ้ม การได้สัมผัส และการได้รู้สึกนึกคิด ความรู้สึกเราจะตีค่าวิญญาณ ขันธ์เท่ากับมายากลที่เขาแสดงตามทางหรือในโรงละคร เอาไว้ดูเล่นแล้วไม่ต้องนำพา ไม่ต้องใส่ใจ ไม่ ต้องคิดว่าเป็นของจริงที่อุปมาเป็นต้น ซึ่งการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าด้วยการอุปมา[91] ก็เพื่อเอื้ออำนวยต่อความเข้าใจ ของ มนุษย์ทั้งหลาย ของสัตว์ทั้งหลาย เพราะว่าการสะสมปัญญาในการปฏิบัติของทุกคน ไม่เหมือนกัน สร้างเหตุปัจจัย มาไม่เหมือนกัน บางคนอาจจะฟังเรื่องขันธ์ 5 เข้าใจดี นำไปประพฤติปฏิบัติได้ แต่ บางคนฟังเรื่อง ขันธ์ 5 แล้วก็ไม่เข้าใจ ฟังแล้วก็ไม่ลึกซึ้ง ที่จะนำมาประพฤติปฏิบัติ ถ้าไปฟังเรื่อง อายตนะ บางคนเข้าใจดีนำไปปฏิบัติ แต่บางคนก็อาจจะไม่ลึกซึ้ง ก็มีการแสดงไปเป็นธาตุ เป็น อริยสัจจ์ เป็นอินทรีย์ เป็นปฏิจจสมุปบาท ต่าง ๆ แต่ว่าโดยเนื้อแท้แล้ว องค์ธรรมก็คือปรมัตถธรรม นี่เอง คือ จิต เจตสิก รูป หรือว่าย่อ ๆ คือรูปนามนั่นเอง อย่างเช่น ประสาทตา จัดเป็นขันธ์ ก็เรียกว่า รูปขันธ์ ประสาทตา ถ้าจัดเป็นอายตนะก็เรียกว่าจักขายตนะ ถ้าจัดเป็นธาตุก็เรียกว่าจักขุธาตุ ก็ แสดงออกไปอย่างนั้น จริง ๆ แล้วก็คือ ธรรมชาติอันเดียวกัน

กล่าวโดยสรุป ตามแนวคิดของพุทธปรัชญา มนุษย์ประกอบด้วยขันธ์ 5 รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ วิญญาณเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของชีวิตมนุษย์ ถ้าขาดวิญญาณชีวิต มนุษย์ก็ดับ และ ชีวิตมนุษย์จะเกิดได้ก็ต้องมีวิญญาณมาปฏิสนธิวิญญาณนอกจากเป็นความรับรู้ อารมณ์จากทางทวารทั้ง 6 ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อสัมผัสรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และ ธรรมารมณ์แล้วยังหมายความถึง จิต ที่อยู่ในกาย คนจะดีหรือชั่วอยู่ที่จิตเป็นสำคัญ ซึ่งเมื่อกายนี้ แตกดับไปแล้ว ภวังคจิตจะออกจากร่างไปสู่ ภพภูมิใหม่ด้วย วิญญาณเป็นสิ่งที่สำคัญสิ่งหนึ่งในห่วง โซ่ที่ทำให้เกิดสังสารวัฏ ทำให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ อุปายาส ซึ่งมีต้นเหตุ มาจากอวิชชา วิญญาณเกิดขึ้นมาเพราะสังขาร หากสังขารดับ วิญญาณย่อมดับ ซึ่งจะเป็นผลให้เกิด ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวล[92]

---

[91]พระพุทธพจน์และพระสูตร, 17 สิงหาคม 2566, <http://www.nkgen.com/33.htm>

[92]นางพรพิมล จอโภชาอุดม, แนวคิดเรื่องวิญญาณเชิงพุทธปรัชญา, *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2562) : 51.

2.6.2 วิญญาณขันธ์ในปฏิจจสมุปบาท

หมายถึง องค์ธรรมทั้ง 4 นี้ในปฏิจจสมุปบาท เป็นการแสดงความเป็นเหตุเป็นปัจจัยจึงยังให้เกิดการดำเนินไปของกระบวนธรรมของจิต เป็นการแสดงสภาวธรรมของจิตที่เกิดขึ้นเพื่อให้เห็นกระบวนจิตตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนธรรมอย่างครบถ้วนกระบวนความ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งอย่างถูกต้องดีงามว่าดำเนินเป็นไปตามหลักเหตุและผล หรือเป็นเหตุเป็นปัจจัยอย่างปรมัตถ์ทั้งกระบวนธรรม ซึ่งเมื่อเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งจึงยังให้หมดวิจิกิจฉาในธรรมหรือในพระศาสนาอันเป็นสังโยชน์ ข้อ 2 จึงเป็นเหตุปัจจัยให้มีความมั่นใจจึงเป็นเหตุปัจจัยให้มีกำลังจิตอันเกิดแต่ปัญญาเพื่อการปฏิบัติให้ดำเนินไปอย่างราบรื่นลุล่วงสู่เป้าหมายอย่างถูกต้องดีงามตามพระพุทธประสงค์ คือ การดับ อุปาทานทุกข์ ลงไปนั่นเอง ตลอดยังให้เกิดปัญญาซึมซาบเข้าใจในหลักอิทัปปัจจยตาองค์ธรรมทั้ง 4 แม้เป็นสังขารที่ถูกปรุงแต่งขึ้นอันไม่เที่ยงแต่เมื่อกล่าวถึงในปฏิจจสมุปบาทอันเป็นสภาวธรรมหรือกระบวนธรรมของจิตปุถุชนทั้งปวงอันเป็นอสังขตธรรม จึงมีความเที่ยงและคงทนต่อทุกกาล กล่าวคือ ต้องเป็นไปเช่นนี้เองเป็นธรรมดา ที่เมื่อกำเนิดเกิดขึ้นมาแล้ว
ย่อมต้องเป็นไปเยี่ยงนี้ กล่าวคือดำเนินไปตามเหตุปัจจัยดังนี้คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ หมายถึงกระบวนธรรมของจิตทั้ง 4 นี้ ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเป็นอื่นได้ แม้ด้วยสติ และปัญญา เพียงแต่อาจหลบเลี่ยงได้บ้างเท่านั้นเอง ดังเช่น ด้วยการสำรวม สังวร ระวังในอินทรีย์ทั้ง 6 หรือทวารทั้ง 6 ไม่ให้ฟุ้งซ่านออกไปภายนอกไปผัสสะกระทบกระทั่งนั่นเอง[93]

เมื่อสังขารที่สั่งสมไว้ เกิดผุดขึ้นอันเนื่องจากอาสวะกิเลสและอวิชชาเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกันเกิดขึ้นมาแล้ว โดยอาการผุดขึ้นมาเองโดยธรรมชาติ 1 หรือโดยเจตนาก็ตามที่ 1 หรือโดยการกระตุ้นเร้าจาการผัสสะโดยตรงก็ตามที่ 1, เป็นสภาวธรรมของผู้มีชีวิตที่ย่อมต้องเกิดวิญญาณ 6 หรือระบบประสาทรับรู้ตามสังขารที่เกิดขึ้นมานั้น วิญญาณนี้หมายถึง วิญญาณที่เกิดขึ้นเฉพาะกิจหรือเฉพาะในสังขารนั้นๆ มีสภาพเกิดดับ เกิดดับๆ จึงมิได้หมายถึงเจตภูติ หรือวิญญาณธาตุหรือวิญญาณของชีวิตหรือปฏิสนธิวิญญาณที่เป็นมวลรวมของชีวิตตามความเข้าใจทั่วๆไป ดังนั้นเมื่อมีสังขารสิ่งที่ถูกปรุงแต่งขึ้น ตามที่สั่งสมอบรมนอนเนื่อง(อาสวะกิเลส)ไว้ ที่หมายถึง การกระทำต่างๆไม่ว่าจะทางใจคิด หรือทางกาย หรือทางวาจาก็ตามที วิญญาณนั้นๆหรือระบบประสาทรับรู้นั้นๆย่อมเกิดขึ้นโดยสภาวธรรมของชีวิต กล่าวคือ นำส่งข้อมูลไปยังส่วนที่เกี่ยวข้อง
อาสวะกิเลส + อวิชชา ► สังขาร(กิเลส)เช่นความคิด ► ย่อมมีมโนวิญญาณ ขึ้นมารับรู้สังขารหรือกิเลสคิดนี้ ลองตีแขนตัวเอง อันคือ การสังขารปรุงขึ้นทางกาย(แม้จะมิได้เกิดแต่กิเลสที่นอนเนื่องเพียงเพื่อการพิจารณาวิญญาณ) จะพิจารณาเห็นได้ว่ากายวิญญาณหรือการรับรู้จึงเกิดขึ้นตามมาเป็นธรรมดา โดยธรรมชาติของชีวิต จึงไม่ได้หมายถึงเจตภูติ หรือปฏิสนธิวิญญาณที่ครอบคลุมชีวิตที่

[93]พระพุทธพจน์และพระสูตร, 17 สิงหาคม 2566, < http://www.nkgen.com/33.htm>

กล่าวถึงกันโดยทั่วไป แต่หมายถึงวิญญาณ 6 อันมีประจำอยู่ในแต่ละอายตนะโดยธรรม(ธรรมชาติ) นั่นเองซึ่งแม้มีอยู่แล้วก็จริงอยู่ในรูปของชีวิตหรือตัวตน แต่นอนเนื่อง จนกว่ามีการกระทบกับอายตนะนั้น จึงเรียกวิญญาณในเรื่องนั้นในภาษาธรรมว่าเกิดขึ้น ดังนั้นในปฏิจจสมุปบาทจึงเป็นวิญญาณของแต่ละอายตนะที่รับรู้ในสังขารกิเลสที่เกิดขึ้นมาในครั้งนั้นๆ หมายถึง เฉพาะกิจ เฉพาะครั้ง หรือ ตามเหตุที่จรมา

คำว่า วิญญาณในปฏิจจสมุปบาท เป็นเอกเสส ที่หมายถึง วิญญาณ 6 ใดก็ได้ หรือวิญญาณทั้ง 6 ก็ได้ขึ้นอยู่กับสังขารที่เกิดขึ้นจากอาสวะกิเลสและอวิชชานั่นเอง เช่น ถ้าเป็นสังขารการกระทำ วิญญาณที่เกิดขึ้นมาทำงาน อย่างน้อยก็มี มโนวิญญาณ (ใจ) และกายวิญญาณ(กาย)[94]

2.7 บทสรุป

ขันธ์ทั้ง 5 ซึ่งได้แก่รูป,เวทนา,สัญญา,สังขาร,และวิญญาณ,เป็นสิ่งที่ประกอบขึ้นมาเป็นตัวของเรา ซึ่งในตัวรูปนั้นจะมีธาตุทั้ง 4 อันได้แก่ ดิน,น้ำ,ลม,ไฟ, เป็นองค์ประกอบในการสร้างรูป แล้วสิ่งที่มาอาศัยรูปนั้นก็คือ เวทนา,สัญญา,สังขาร,วิญญาณ,ซึ่ง 4 อย่างนี้เรียกว่า “นาม”ทั้งรูปและนามนั้นต่างก็อาศัยกันเป็นอยู่ อาศัยดิน,อาศัยน้ำ,อาศัยลม,ที่เกิดจากภายนอก การทำให้เกิดปฏิกิริยาเรียกว่าเปลี่ยนถ่ายเซลล์ ซึ่งมีธาตุไฟเป็นตัวเผาผลาญอยู่ในร่างกายนั้น ในการปฏิบัติธรรมหรือปฏิบัติวิปัสสนาโดยเอาขันธ์ 5 เป็นหลักนั้น บุคคลอาจจะมีความคิดแตกต่างกันแต่สุดท้ายเป้าหมายก็คือเพื่อละขันธ์ 5 หรือละรูปและนามนี่เอง

ฉะนั้นหากไม่เห็นตามความเป็นจริง เราไม่สามารถจะละรูปและนามได้เลย พ่อแม่ครูบาอาจารย์ที่เคยสั่งสอนหรือเคยให้คำแนะนำไม่ว่าจะเป็นการเจริญสมถะ หรือวิปัสสนา ที่เป็นรูปแบบของการเพิ่มการเพ่งอสุภะ หรือความไม่สวยงามในตัวของบุคคลหรือแม้แต่ตัวเราเอง เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายความยินดีในรูป ที่ประกอบด้วยภาพสื่อของบุคคลอื่นหรือตัวเราเอง ดังนั้นไม่ว่าใครก็ตามจะเอารูปเป็นที่ตั้งในการพิจารณาเพื่อออกจากวัฏสงสารก็ได้ หรือจะเอานามทั้ง 4 ไม่ว่าจะเป็นความสุขความทุกข์หรืออุเบกขาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้านำมาพิจารณาให้เข้าใจโดยโยนิโสมนสิการ คือทำบ่อยๆเห็นบ่อยๆหรือรู้บ่อยๆจะทำให้เกิดคลายความยินดีในเรือนร่างนั้นได้ ส่วนตัวสัญญาและสังขารเป็นสิ่งที่อาศัยกันเกิดขึ้น ตามกระบวนการของขันธ์ 5 ซึ่งเมื่อมีรูปย่อมมีนามซึ่ง นามทั้ง 4 นั้นเป็นผู้อาศัยรูปเกิดขึ้น มีสัญญาณขันธ์ และสังขารขันธ์อาศัยการเกิดขึ้นเมื่อมีความจำและจำได้จึงจะนำไปสู่กระบวนการ ความคิดปรุงแต่ง เมื่อ 2 ขันธ์นี้ทำงานร่วมกันโดยอาศัยรูปขั้นที่ 3 อาจจะเกิดขึ้นก่อนหน้านั้นก็ได้เช่น เวทนา คือความพอใจไม่พอใจหรือสิ่งที่ตามมาก็คือรู้ รู้นี้เรียกว่าวิญญาณขันธ์ ซึ่งตัว

---

[94]พระพุทธพจน์และพระสูตร, 17 สิงหาคม 2566, < http://www.nkgen.com/33.htm>

วิญญาณขันธ์นั้นอาศัยอยู่กับอายตนะภายในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ หรือที่เรียกว่า “มโนวิญญาณ”นั่นเอง

ดังนั้นกระบวนการของขันธ์ 5 จึงเป็นสิ่งที่ควรศึกษาให้แจ่มแจ้งสำหรับบุคคลใดผู้ศึกษาพุทธศาสนาและอยากจดหลุดพ้นไปจากความทุกข์ เมื่อเรารู้จักขันธ์ 5 หรือเรารู้จักรูปและนามอย่างแจ่มแจ้ง เราก็จะเข้าใจว่าตนเองไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา จนกระทั่งสิ่งที่ประกอบกันขึ้นมาเท่านั้นแล้วมีนามมาอาศัยคือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เมื่อรูปเป็นธาตุ 4 ดับลง นามที่อาศัยธาตุอื่นๆ ก็ย่อมดับไปเช่นกัน เมื่อรูปดับ นามก็ดับ เพราะว่าเมื่อรูป ไปสู่ความตายหรือการสิ้นธาตุลม แล้วบุคคลใดจะเอาไฟมาเผาเอาค้อนมาตีก็ไม่มีความรู้สึกเพราะนามทั้งหลายได้ดับลงแล้ว หลังจากที่รูปดับลงนั้นเอง

บทที่ 3
หลักญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกระบวนการของขันธ์ 5

ในบทที่ 3 นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาหลักญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกระบวนการของขันธ์ 5 มีหัวข้อที่จะศึกษาดังนี้ คือ ความรู้เรื่องญาณวิทยา เช่น ความหมายของญาณวิทยา ความสำคัญของญาณวิทยา แนวคิดหลักของญาณวิทยา แนวคิดญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกระบวนการของขันธ์ 5 เช่น รูปขันธ์ ก่อให้เกิดความรู้เชิงรูปธรรม และ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณขันธ์ ก่อให้เกิดความรู้เชิงนามธรรม มีรายละเอียดดังนี้ คือ

3.1 ความหมายของญาณวิทยา

ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ “เป็นสาขาปรัชญาที่มุ่งแสวงหาความรู้เกี่ยวกับความจริงคือสิ่งไหนที่จัดเป็นความรู้ สิ่งนั้นก็ต้องเกี่ยวข้องกับความจริง และสิ่งไหนที่เป็นจริง สิ่งนั้นก็ต้องเป็นความรู้ที่แท้จริงเช่นกัน การรู้ความจริงจึงเรียกว่าความรู้”[95]

ญาณวิทยา มีผู้เรียกกันหลายอย่าง อาจเรียกว่า ทฤษฎีความรู้ แหล่งเกิดของความรู้ ปฐมเหตุของความรู้ ธรรมชาติของความรู้ บางท่านเรียกว่า ญาณปรัชญา คือปรัชญาแห่งความรู้เป็นปรัชญาบริสุทธิ์แขนงหนึ่ง ซึ่งกล่าวถึงปัญหาว่าเรารู้จักความแท้จริงได้อย่างไร เรามี มาตรการอะไรที่จะตัดสินว่า ความรู้ของเรานั้นตรงกับความเป็นจริง[96]

ในปัจจุบันได้มีการแยกปรัชญาเป็น 3 สาขาใหญ่ ๆ ได้แก่ (1) อภิปรัชญา เป็นสาขาที่ว่าด้วยความเป็นจริง คือ ความจริงแท้เรื่องโลก คน และ ภาวะเหนือธรรมชาติ (2) ญาณวิทยา เป็นสาขาที่ว่าด้วยความรู้ ศึกษาถึง เหตุปัจจัยที่ทำให้ความรู้เกิดขึ้น อะไรเป็นบ่อเกิดของความรู้ เป็นต้น (3) คุณวิทยา เป็นสาขาที่ว่าด้วยความประพฤติของมนุษย์ การใช้เหตุผล หรือตรรกวิทยา จริยธรรม และความงามหรือสุนทรียศาสตร์[97]

---

[95]พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี (เหมประไพ), “การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท : *ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค*”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2547, หน้า 7.

[96]สถิต วงศ์สวรรค์, *ปรัชญาเบื้องต้น*, หน้า 94.

[97]นางเสาวนีย์ พงศกรเสถียร, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในธัมมปทัฏฐกถา,” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) 2553, หน้า 11.

ญาณวิทยา หรือ ทฤษฎีความรู้ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับความรู้ของมนุษย์ หรือวิธีการแสวงหาความรู้ของมนุษย์ โดยปกติเราถือว่าความรู้เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง และเราสามารถแสวงหาความรู้ได้ วิชาต่าง ๆ มีอยู่ก็เพื่อให้เราแสวงหาความรู้ แต่เราก็เห็นได้เช่นกันว่า ความรู้เปลี่ยนแปลงอยู่ บ่อยๆ บางครั้งความรู้ก็เป็นเพียงทฤษฎีหรือความเห็นหนึ่ง ยังมีความเห็นอื่น ๆ ที่คัดค้านทฤษฎีหรีความเห็นนั้น ๆ แม้แต่ประสาทสัมผัสที่ว่าแน่นอนนั้นบางครั้งก็รายงานสิ่งที่ไม่เป็นจริง เช่นการเห็นภาพลวงตาต่าง ๆ เป็นต้นญาณวิทยาตั้งคำถามเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ เช่น ถามว่าความรู้ทางประสาทสัมผัสเชื่อถือได้หรือไม่ เหตุผลเข้าถึงความจริงได้หรือไม่ ความรู้มีอยู่หรือไม่ หากมีอยู่มนุษย์สามารถแสวงหาความรู้ได้หรือไม่ ความรู้แน่นอนตายตัวหรือเปลี่ยนแปลง นักปรัชญาที่มีทัศนะต่างกันในเรื่องเหล่านี้มีมากมาย[98]

ญาณวิทยา หรือทฤษฎีความรู้ของคานท์นั้น เกิดขึ้นเพื่อแก้ความขัดแย้งระหว่างปรัชญาสายเหตุผลนิยมที่กล่าวว่า ความรู้สามารถสร้างขึ้นได้ไม่จำเป็นต้องใช้ประสบการณ์ กับปรัชญาสายประสบการณ์นิยมที่กล่าวว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่เรารู้มีที่มาจากประสบการณ์ คานท์ได้เชื่อมแนวคิดที่ขัดแย้งกันทั้งสอง ดังคำกล่าวที่เขาเองเปรียบเปรยว่าเป็นการปฏิวัติแบบโคเปอร์นิคัส โดยสรุปคร่าวๆ ได้เป็นประโยคขึ้นต้นของหนังสือ บทวิพากษ์ของการใช้เหตุผล ว่า “แม้ว่าความรู้ทั้งหมดที่เรามีจะมีจุดเริ่มต้นจากประสบการณ์ แต่นั่นมิได้หมายความว่า ความรู้ทั้งหมดนั้นเกิดขึ้นมาจากประสบการณ์” เหตุผลนิยม ของคานท์นี้ บางครั้งเรียกว่า Rigorist หมายถึงลัทธิที่ยึดมั่นในคุณธรรมหรือเหตุผลอย่างเคร่งครัดเคร่ง ในหนังสือบางเล่มใช้คำว่า Moral Purism หรือ Formal Ethics ลัทธิเหตุผลนิยมนี้ตรงข้ามกับลัทธิสุขนิยม (Hedonism) หรือนักปรัชญาบางท่านเรียกว่า “รติวาท”
สุขนิยม จะเน้นความสุขอันเกิดจากประสาทสัมผัส ส่วนเหตุผลนั้นจะตรงข้ามคือเน้นเหตุผลเป็นหลัก นักปรัชญาบางท่านให้นิยามของสุขนิยมว่าเป็นทฤษฎี “ความเพลิดเพลินเพื่อความเพลิดเพลิน” และนิยามเหตุผลนิยมว่าเป็นทฤษฎี “หน้าที่เพื่อหน้าที่”[99]

สำหรับเหตุผลนิยมของคานท์ เป็นหลักการที่อยู่ในกลุ่มของมโนธรรมที่มีเหตุผล คานท์ถือว่ามโนธรรมเป็นเหตุผลภาคปฏิบัติ เพราะบ่งบอกถึงกฎศีลธรรมในตัวเอง คานท์มีความคิดว่า หลักศีลธรรมนั้นสามารถรู้ได้เอง เป็นสิ่งที่มีมาก่อนแล้ว ไม่ได้เกิดขึ้นมาภายหลังโดยอาศัยประสบการณ์ และเป็นแนวคิดที่มีประจักษ์พยานในตัวเอง ซึ่งเป็นไปในลักษณะเดียวกับจริยศาสตร์ของพุทธศาสนาที่ว่า “ตนนั่นแหละเป็นพยานแห่งตนว่าตนได้ทำดีหรือชั่ว” ดังนั้น ความลับจึงไม่มีในโลก เพราะแม้ว่า

---

[98]ปรัชญาและศาสนา, 13 มกราคม 2566, <https://dhrammada.wordpress.com/philosophyreligion/>

[99]ปรัชญาและศาสนา, 13 มกราคม 2566, <https://dhrammada.wordpress.com/philosophyreligion/>

ในป่าอันว่างจากคนอื่นก็ไม่ว่างจากตนคือ ยังมีตนอยู่ ตนนั่นแหละเป็นผู้รู้ผู้เห็น ความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน คนอื่นไม่สามารถมาทำให้ตนบริสุทธิ์ได้ หลักการของเหตุผลของค้านนี้มีบทบาทสำคัญต่อทฤษฎีทางศีลธรรมของค้าน ทั้งนี้เพราะคานท์เชื่อว่า การใช้เหตุผลทางศีลธรรมของเราเป็นการใช้เหตุผลเพื่อตัดสินว่า เราควรจะปฏิบัติตนอย่างไรให้อยู่ในกรอบหรือกฎเกณฑ์ที่เป็นอุดมคติ หรือกฎที่มีลักษณะสมบูรณ์ไม่มีเงื่อนไข คานท์กล่าวว่ากฎดังกล่าวนั้นไม่สามารถที่จะมาจากประสบการณ์ได้ แต่มาจาก “Idea of reason” ของเรา 2 นั่นคือ “หลักจริยธรรมนั้น เราจะต้องถือเป็นข้อเท็จจริงแห่งเหตุผลอันบริสุทธิ์ ที่เรามีความสำนึกมาแต่เริ่มแรก และเป็นสิ่งแน่นอนอยู่เหนือความขัดแย้งใด ๆ ทั้งสิ้น”[100]

ญาณวิทยา (Epistemology) จึงเป็นปรัชญาแขนงหนึ่งที่มีความสำคัญในการแสวงหาความรู้ ถามว่า ญาณวิทยาเกิดขึ้นมาตั้งแต่เมื่อไร ทางด้านปรัชญาสายตะวันตกนั้นเกิดขึ้นตั้งแต่ยุคทองของปรัชญากรีกสมัยรุ่งเรือง คือ โซคราตีส เนื่องจากกลุ่มโซฟิสท์ (Sophist เห็นว่าปรัชญาสำนักต่าง ๆ ในสมัยนั้นมีการถกเถียงกันเรื่องความถูกต้อง ความดีและความจริง จนเกิดความขัดแย้งแต่ไม่มีมาตรการใด ๆ ที่จะทำการตัดสินให้แน่นอนลงไปได้ว่าอะไรเป็นสัจจะ โปรตาโกรัสจึงเสนอแนวคิดว่า" มนุษย์เป็นมาตรการวัดทุกสิ่ง = Man is the measure of all things" แนวคิดนี้เป็นที่ถูกใจของกลุ่มคนหนุ่มสาว ปัญญาชนในยุคการปกครองแบบประชาธิปไตยในยุคนั้น ความเชื่อถือทางศาสนา ศีลธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี กฎหมาย ตลอดถึงการประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันให้ใช้ความรู้สึกของแต่ละบุคคลเป็นมาตรวัดสำหรับตนเป็นการให้เสรีภาพทางความคิดและการกระทำ ซึ่งโซคราตีสเห็นว่าเป็นภัยต่อสังคมมนุษย์เพราะคนฉลาดและมีอำนาจมักฉกฉวยโอกาสเอารัดเอาเปรียบประชาชนผู้ด้อยกว่า จึงออกมารณรงค์ต่อต้าน โดยเห็นว่าความถูกต้อง ความดี และความจริงจะต้องมีมาตรการตัดสินที่แน่นอน จึงเสนอทฤษฎีความรู้ว่า "ความรู้คือคุณธรรม คุณธรรมคือความรู้" 2 จริงอยู่คุณธรรมนั้นมีมากมาย เช่น ความเมตตา ความซื่อสัตย์ความกล้าหาญ แต่โซคราตีสถือว่า คุณธรรมมีหนึ่งเดียวเท่านั้นคือ ความรู้ ญาณวิทยาจึงได้รับความสนใจตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาและได้รับการพัฒนาขึ้นในสมัยของพลาโต้และอริสโตเติล จนกระทั้งนักปรัชญาสมัยใหม่ เช่น จอห์นล็อค ถือว่าญาณวิทยาเป็นปรัชญาสำคัญที่สุดในปัจจุบันได้มีการแยกปรัชญาเป็น 3 สาขาใหญ่ ๆ ได้แก่

1) อภิปรัชญา เป็นสาขาที่ว่าด้วยความเป็นจริง คือ ความจริง แท้เรื่องโลก คนและภาวะเหนือธรรมชาติ

2) ญาณวิทยา เป็นสาขาที่ว่าด้วยความรู้ ศึกษาถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ ความรู้เกิดขึ้น อะไรเป็นบ่อเกิดของความรู้ เป็นต้น

---

[100]ปรัชญาและศาสนา, 13 มกราคม 2566, <https://dhrammada.wordpress.com/philosophyreligion/>

3) คุณวิทยา เป็นสาขาที่ว่าด้วยความประพฤติของมนุษย์ การใช้เหตุผล หรือ ตรรกวิทยา จริยธรรม และความงามหรือสุนทรียศาสตร์[101]

ขันธ์ทั้ง 5 กองนั้นประกอบเป็นเหตุปัจจัยเป็นตัวเป็นตนที่มีชีวิตแล้ว ยังต้องประสมประสานการทำงานต่างๆ ร่วมกัน เพื่อให้เกิดกระบวนการดำเนินชีวิตได้อย่างราบรื่น ดังนั้นฝ่ายรูป หรือกาย อันมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ทั้ง 5 เป็นองค์ประกอบจึงต้องทำงานประสานสัมพันธ์กับฝ่ายนาม หรือจิต อันมี เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นองค์ประกอบ ประสานกันอย่างแนบแน่นเป็นระบบ ที่มีความสัมพันธ์กันตลอดไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่ โยนิโสมนสิการโดยแยบคายจะพบความจริงเป็นอย่างยิ่งว่า การกระทำต่างๆ ของเรานั้น ล้วนเกิดแต่ขันธ์ทั้ง 5 ที่เป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกันจนเกิดกระบวนธรรมต่างๆ รวมทั้งสังขารขันธ์อันคือการกระทำทั้งทางกาย วาจา ใจ (คิด) เช่น ความรู้สึก เดิน วิ่ง กิน คิด, ด้านอารมณ์ โกรธ เกลียด ขุ่นเคือง การพูดจา การกระทำต่างๆ กล่าวคือทุกๆสิ่งที่เรากระทำนั่นเอง จึงครอบคลุมเกี่ยวพันกับเรา ไปจนตลอดชีวิต จึงควรมีความเข้าใจในขันธ์ 5 เพื่อความเข้าใจในธรรม เพราะตามความเป็นจริงแล้ว ความทุกข์ทั้งหลายก็ล้วนปรวนแปรมาจากขันธ์ 5 นี้ แล้วดำเนินไปตามวงจรปฏิจจสมุปบาท

กระบวนการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ จนเกิดความทุกข์ชนิดอุปาทานทุกข์ขึ้นในที่สุด แสดงการทำงานประสานกันของขันธ์ 5 อย่างคร่าวๆ หรือย่อเพื่อความเข้าใจในธรรม(ธรรมชาติ) ในกาลต่อไปลองพิจารณาดูการทำงานของขันธ์ 5 อย่างย่อๆ ว่าเป็นอย่างนี้หรือไม่ จึง เกิด เวทนาและสังขารขันธ์ต่างๆ ขึ้นมา ตา กระทบกับ รูป เป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (จำ) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (หมายรู้) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีสังขารขันธ์ ตา นั้นเป็นส่วนหนึ่งของกาย อันเป็นส่วนหนึ่งของสฬายตนะหรืออายตนะภายใน รูป หมายถึง อายตนะภายนอก หรือภาพที่เห็นสัมผัสได้ด้วยตานั่นเอง หรือเรียกง่ายๆ ว่า สิ่งที่ถูกรู้ ซึ่งต้องอาศัยส่วนต่างๆ ของกายกล่าวคืออายตนะภายในต่างๆ เป็นปัจจัยในการทำงานหรือ กระทบสัมผัส วิญญาณ หมายถึงระบบประสาทรับรู้ในการกระทบสัมผัส (ผัสสะ) หรือระบบประสาท สัมผัส ณ ที่นี้จึงหมายถึง จักขุวิญญาณ สัญญา หมายถึงความจำได้ ความหมายรู้ต่างๆ อันมีสมองแม้เป็นส่วนหนึ่งของกาย แต่ก็ เป็นส่วนหนึ่งของหทัยวัตถุ (ส่วนหนึ่งของจิต) เป็นเหตุปัจจัยอันสำคัญ ในที่นี้แสดงให้เห็นสัญญา 2 ครั้ง ครั้งแรกเป็นสัญญาที่จดจำและเข้าใจในสิ่งที่เห็น (กระทบเห็นหรือผัสสะ) นั้น ส่วนครั้งที่ 2 เป็น สัญญาหมายรู้ ที่หมายถึงการคิดค้น ประมวลผล แก้ปัญหา เปรียบเทียบ ขบคิด ฯลฯ อันเป็นผลให้ เกิดการสรุปผล แล้วเกิดการสั่งการไปเป็นสังขารขันธ์หรือการกระทำต่างๆ นาๆ อัน

---

[101]บุญอยู่ ขอพรประเสริฐ, *ญาณวิทยาแบบค้านท์กับพุทธปรัชญา,* กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 66.

ครอบคลุมทั้งทางกาย วาจา ใจ เวทนา ความรู้สึกรับรู้ ที่เกิดจากขึ้นจากการกระทบสัมผัส (ผัสสะ) อันจำเป็นต้องอาศัยสัญญาจำมาร่วมด้วย จึงจะเกิดเป็นความรู้สึกเป็นเวทนาชนิดต่างๆ ได้ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา

สังขารขันธ์ ที่หมายถึง การกระทำต่างๆ ทั้งทางกาย (กายสังขาร) วาจา (วจีสังขาร) ใจ (จิตสังขารหรือมโนสังขาร) ดังนั้นถ้าเรารวบรวมกระบวนธรรมต่างๆ อันเกิดขึ้นแต่อายตนะ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) มาทั้งหมด ก็จะได้รูปแบบของขันธ์ 5 ตามกระบวนธรรมดังนี้ ตากระทบกับรูป เป็นปัจจัยจึงมีจักขุวิญญาณ (ตา) จักขุวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (จำ) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (หมายรู้) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีสังขารขันธ์ หู กระทบกับเสียง เป็นปัจจัยจึงมีโสตวิญญาณ (หู) โสตวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (จำ) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (หมายรู้) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีสังขารขันธ์ จมูกกระทบกับกลิ่น เป็นปัจจัยจึงมีฆานะวิญญาณ (จมูก) ฆานะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมี ผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (จำ) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (หมายรู้) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีสังขารขันธ์ ลิ้นกระทบกับรส เป็นปัจจัยจึงมีชิวหาวิญญาณ (ลิ้น) ชิวหาวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (จำ) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (หมายรู้) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีสังขารขันธ์ กายกระทบกับโผฏฐัพพะ (สัมผัส) เป็นปัจจัยจึงมีกายวิญญาณ (กาย) กายวิญญาณเป็น ปัจจัยจึงมีผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (จำ) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยจึงมี สัญญา (หมายรู้) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีสังขารขันธ์ ใจกระทบกับธรรมารมณ์เช่นนึก เป็นปัจจัยจึงมีมโนวิญญาณ (ใจ) มโนวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (จำ) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยจึงมีสัญญา (หมายรู้) สัญญาเป็นปัจจัยจึงมีสังขารขันธ์[102]

3.2 ความสำคัญของญาณวิทยา

ในการศึกษาความสำคัญของญาณวิทยานั้น ญาณวิทยามีความสำคัญในหลายๆด้าน และเป็นศาสตร์ที่มีผู้คนให้ความสนใจในการศึกษาเป็นอย่างมาก เพราะว่าเป็นศาสตร์แห่งการเรียน เป็นศาสตร์ที่แสดงถึงความรู้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ความรู้ที่ว่านี้เป็นความรู้ที่ใช้ในการดำเนินชีวิต ความรู้ที่ใช้ในการสร้างสรรค์ในกลุ่มคน โดยญาณวิทยานั้นเป็นศาสตร์อีกแขนงหนึ่งที่แยกออกจากปรัชญา ปรัชญามีแนวร่วมหลายสาขา แต่ละสาขาก็มีความสำคัญแตกต่างกันออกไป ตัวอย่าง เช่น การศึกษาอภิปรัชญา

[102]พระมหาไพฑูรย์ สิริธมฺโม (ชัยกุง), “การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ์ 5 ในเชิงอภิปรัชญา” (ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2561, หน้า 146 -148.

ซึ่งจะมีญาณวิทยาเข้ามาเกี่ยวข้องในรูปแบบที่เป็นการสนันสนุน ทำให้ความรู้ในอภิปรัชญานั้นมีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น ดังที่จะได้ศึกษาต่อไป

ญาณวิทยา ทฤษฎีแบบมีรากฐานมาจากญาณวิทยา ความรู้คืออะไร ความจริงคืออะไร เพลโต้ เปิดอภิปรายขึ้นโดยบอกเราในเชิงปฏิเสธว่าความรู้และความจริงไม่ใช่อะไรบ้าง จุดประสงค์ของเขาในแง่นี้ก็คือ การปฏิเสธทฤษฎีผิดๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่จะต้องกำจัดออกไปเพื่อแผ้วถาง ทางเกรียมรับการอธิบายที่ถูกต้อง ทฤษฎีแรกที่เขาโจมตีก็คือทฤษฎีที่ว่าความรู้คือผัสสะ เนื้อหาสำคัญในการปฏิเสธทฤษฎีนี้อยู่ในเรื่อง เทเอเตตัส ข้อโต้แย้งของเขาพอจะสรุปลงได้ดังนั้น

(1) การที่ถือว่าความรู้คือ ผัสสะ ดังเช่น ทัศนะของโปรทากอรัสและพวกโสพีสค์นั้น เราก็ได้เห็นแล้วว่าให้ผลอย่างไร งที่บุคคลใดเห็นว่าเป็นจริงก็ถือว่าเป็นจริงสำหรับบุคคลนั้น แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อนำความคิดนี้ไปใช้ตัดสินเหตุการณ์ในอนาคต ก็ปรากฏว่ามีข้อผิดพลาด เกิดขึ้น ดังในกรณีต่อไปนี้เป็นตัวอย่าง เช่น ข้าพเจ้าเห็นว่าข้าพเจ้าจะ ได้เป็นหัวหน้าผู้พิพากษา ในปีหน้า แต่แทนที่จะเป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้ากลับต้องไปอยู่ในคุก สิ่งที่บุคคลเห็นว่าน่าจะเป็น ในอนาคต มักจะไม่เป็นจริงตามนั้น

(2) ผัสสะ ก่อให้เกิดความรู้สึกที่ชัดแย้งกัน วัตถุอันเดียวกันดูใหญ่เมื่ออยู่ใกล้ แต่ ดูเล็กเมื่อย้ายที่ไปอยู่ไกล เมื่อเปรียบเทียบกับสิงหนึ่งวัตถุนั้นเบา แต่เมื่อเปรียบเทียบกับอีก สิ่งหนึ่งวัตถุนั้นกลับหนัก เมื่ออยู่ในแสงอย่างหนึ่งจะมีสีขาว อยู่ในแสงอีกอย่างหนึ่งมีสีเขียว และเมื่ออยู่ในความมืดไม่มีสีอะไรเลย มองจากมุม ๆ หนึ่ง กระดาษแผ่นนี้เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มองจากอีกมุมหนึ่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเบียกปูน ในจำนวนความรู้สึกทั้งหลายเหล่านี้ ความรู้สึกไหนที่เป็นจริง การที่เราจะบอกได้ว่าอะไรเป็นจริง เราต้องสามารถเลือกเอาใน ระหว่างความรู้สึกต่าง ๆ กันเหล่านี้ ชอบสิ่งหนึ่งมากกว่าอีกสิ่งหนึ่งต้องสามารถแยกข้อแตกต่างในอันที่จะยอมรับสิ่งนี้และปฏิเสธสิ่งนั้น แต่ถ้าความรู้คือผัสสะ เราก็ไม่มีสิทธิที่จะชอบผัสสะอันหนึ่งมากกว่าอีกอันหนึ่ง เพราะผัสสะทุกผัสสะย่อมต้องจริงเท่ากัน

(3) ลัทธินี้ทำให้การสอน การโต้แย้ง การเห็นด้วย และไม่เห็นด้วย ใช้ไม่ได้เพราะผัสสะทั้งหมดเป็นจริงเท่ากัน ผัสสะของเด็กย่อมถูกต้องเท่า ๆ กับผัสสะของครูของเขาดังนั้น ครูของเขาก็ไม่สามารถสอนอะไรเขาได้ ในแง่การอภิปรายและการพิสูจน์ การที่คนสองคนถกเถียงกันเกี่ยวกับเรื่อง ๆ หนึ่ง ก็ย่อมแสดงให้เห็นแล้วว่าเขาทั้งสองเชื่อว่าความจริงมีอยู่อย่างปรนัย การที่เขาขัดแย้งกันนั้นจะบอกว่า ความเห็นของเขาถูกต้องทั้งคู่ย่อมไม่ได้การเพราะถ้าเป็นเช่นนั้นก็ย่อมไม่มีอะไรต้องเดียงกัน ดังนั้น ถ้าคิดอย่างโปรทากอรัสแล้วพิสูจน์และการปฏิเสธทั้งหลายย่อมไร้ผล

(4) ถ้าผัสสะคือความจริง และมนุษย์เป็นเครื่องวัดสิ่งทั้งปวง เพราะเป็นสิ่งที่มีผัสสะแล้ว ด้วยเหตุที่สัตว์ก็มีผัสสะเช่นเดียวกับมนุษย์ สัตว์ที่ต่ำที่สุดก็ต้องเป็นเครื่องวัดสิ่งทั้งปวงเช่นเดียวกับมนุษย์

(5) ทฤษฎีของโปรทากอรัสแย้งตัวเอง เพราะโปรทากอรัสยอมรับว่าสิ่งที่ข้าพเจ้าเห็นว่าจริงย่อมเป็นจริงสำหรับข้าพเจ้า ดังนั้น ถ้าข้าพเจ้าเห็นว่าความจริงนั้นลัทธิของโปรทากอรัสผิด โปรทากอรัสก็ต้องยอมรับว่าผิด

(6) ความคิดเช่นว่านั้นทำลายความเป็นปรนัยภาพของความจริง ทำให้ความแตก-ต่างระหว่างจริงและเท็จไร้ความหมาย สิ่งเดียวกันเป็นทั้งจริงและเท็จในเวลาเดียวกัน คือ จริงสำหรับท่าน และเท็จสำหรับข้าพเจ้า ดังนั้นการที่เราจะกล่าวว่าข้อความหนึ่งเป็นจริงและเท็จก็ย่อมไม่แตกต่างกัน ข้อความทั้งสองมีความหมายอย่างเดียวกัน คือไม่มีความหมายแต่อย่างใด การพูดว่าสิ่งที่ข้าพเจ้ามีผัสสะย่อมเป็นจริงสำหรับข้าพเจ้านั้น เป็นเพียงการใช้ชื่อผัสสะเสียใหม่ ไม่ได้เพิ่มคุณค่าอะไรเลย

(7) ผัสสะทั้งปวงมีองค์ประกอบที่ไม่ได้เกิดจากผัสสะสมมติว่าข้าพเจ้ากล่าวว่า"กระดาษแผ่นนี้ขาว " เราอาจคิดว่านี่เป็นการตัดสินอย่างบริสุทธิ์ของผัสสะไม่มีอะไรอื่นนอกจากแสดงสิ่งที่ข้าพเจ้าสำเหนียกด้วยผัสสะ แต่เมื่อพิจารณาก็เห็นว่าไม่ถูกต้อง ก่อนอื่นข้าพเจ้าต้องคิดคือ กระดาษแผ่นนี้ทำไมข้าพเจ้าจึงเรียกว่ากระดาษ การที่ข้าพเจ้าคิดเช่นนั้นก็หมายความว่าข้าพเจ้าได้จัดแบ่งชนิดและเปรียบเทียบกับกระดาษแผ่นอื่นอยู่ในใจแล้วตกลงใจว่าเป็นของชนิดเดียวกันดังนั้นความคิดของข้าพเจ้าจึงเกี่ยวกับการเปรียบเทียบและการแบ่งชนิด วัตถุก็ข้าพเจ้าสามารถจำได้ว่ากระดาษนั้นเป็นกระดาษแผ่นหนึ่งต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้ามีอยู่ในขณะนี้ กับความรู้สึกซึ่งได้รับจากวัตถุอื่น ๆ ซึ่งเป็นชนิดเดียวกันในอดีตและเห็นว่าเหมือนกัน ข้าพเจ้าไม่เพียงแต่ต้องรับรู้ความเหมือนกันของความรู้สึก แต่ต้องรับรู้ ความ แตกต่าง จากความรู้สึกอื่น ๆ ด้วย ข้าพเจ้าต้องไม่เอาความรู้สึกที่ข้าพเจ้า ได้รับ จากกระดาษไปสับสนปนเปกับความรู้ลึกที่ข้าพเจ้าได้รับจากไม้แผ่นหนึ่ง ข้าพเจ้าต้องรู้ทั้งความเหมือนกันและความแตกต่างกันของความรู้สึก ก่อนที่จะกล่าวว่า “กระดาษแผ่นนี้” และก็เป็นไปในทำนองนี้อีก

เมื่อข้าพเจ้ากล่าวต่อไปว่า “มีสีขาว” ซึ่งก็เป็นเพียงการจัดว่ากระดาษเป็นชนิดเดียวกับวัตถุสีขาวอื่น ๆ และแยกความแตกต่างออกจากวัตถุที่มีสีอื่น ๆ แต่ลำพังผัสสะเท่านั้นย่อมไม่อาจเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างได้ ความรู้สึกแต่ละครั้งเป็นจุด ๆ เดียวโดด ๆ ไม่อาจเปรียบเทียบตัวเองกับความรู้สึกอื่น ๆ ได้ด้วยตัวเอง ปฏิบัติการนี้ต้องเกิดจากจิตของข้าพเจ้าซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางคอยประสานงาน รับความรู้แต่ละครั้ง ๆ มารวมเข้าด้วยกัน เปรียบเทียบว่าเหมือนกันหรือต่างกัน ซึ่งเราจะเห็นได้ชัดเป็นพิเศษในกรณีที่เราเปรียบเทียบความรู้สึกจากผัสสะหนึ่งกับอีกผัสสะหนึ่ง เมื่อคลำลูกบอลด้วยนิ้ว ข้าพเจ้ารู้สึกว่ากลม เมื่อมองด้วยตา ข้าพเจ้าว่าลูกบอลนั้นดูกลมการคลำเป็นความรู้สึกที่แตกต่างกับการดูอยู่มากทีเดียวกระนั้นข้าพเจ้าก็ใช้คำ ๆเดียวกันว่า “กลม” เพื่ออธิบายผัสสะทั้งสองอย่าง นี่แสดงว่าข้าพเจ้าได้เปรียบเทียบความรู้สึกทั้งสองอย่างว่าเหมือนกัน ซึ่งย่อมอาศัยและนิ้วของข้าพเจ้าก็ไม่อาจใช้ดูได้เพียงผัสสะไม่ได้เพราะตาของข้าพเจ้าไม่อาจใช้คลำต้องเป็นจิตที่อยู่เหนือผัสสะเป็นผู้เปรียบเทียบว่าเหมือนกันดังนั้น ความคิดในเรื่องความเหมือนและความแตกต่างไม่ได้เกิดขึ้นกับข้าพเจ้าโดยทางผัสสะเหมือนความต่างเข้ามาในสิ่งทั้งหลาย กระนั้นก็ยังเกี่ยวพันอยู่กับความรู้ทั้งหมดปัญญาต่างหากที่นำความความรู้ธรรมดาที่สุด เช่น ข้อความที่ว่า “สูงนี้มีสีขาว” ดังนั้นความรู้จึงมิได้เป็นเพียง ผัสสะแม้แต่กับอย่างที่โปรทากอรัสคิด เพราะแม้ข้อความธรรมดาที่สุดก็ยังมีอะไร ๆมากกว่าผัสสะถ้าความรู้ไม่ใช่สิ่งเดียวกับผัสสะ ก็ต้องไม่ใช่สิ่ง

เดียวกับความเห็นด้วย เพลโต้พยายามปฏิเสธทฤษฎีผิด ๆ ที่ว่าความรู้คือความเห็น จะเห็นได้ชัดว่าความเห็นที่ผิดไม่ใช่ความรู้ และแม้กระทั่งความเห็นที่ถูกก็ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นความรู้ ถ้าข้าพเจ้ากล่าวข้อความโดยไม่มีหลัก-ฐานอะไรเลยว่าในวันอาทิตย์หน้า ซึ่งเป็นวันพระเยซูฟันคืนชีพ จะมีพายุฝนฟ้าคะนองและบังเอิญปรากฏว่าเป็นเช่นนั้นจริง ๆ ก็ไม่อาจกล่าวได้ว่าการเดาสุ่มของข้าพเจ้าเป็นความรู้แต่อย่างใด แม้จะเรียกได้ว่าข้าพเจ้ามีความเห็นที่ถูกต้อง แต่ความเห็นที่ถูกต้อง

นอกจากจะเป็นการเดาแล้ว ยังไม่ใช่ความเข้าใจที่ถูกต้องด้วย เรามักจะรู้สึกอย่างมีลางสังหรณ์ หรือรู้สึกด้วยสัญชาตญาณ ว่าบางสิ่งเป็นจริงแม้จะไม่มีหลักฐาน สนับสนุนความเชื่อของเราความเชื่อนั้นอาจถูกต้อง แต่เพลโต้คิดว่านั่นไม่ใช่ความรู้ เป็นเพียงความเห็นที่ถูก การมีความรู้นั้น เราต้องไม่เพียงรู้ว่าสิ่งหนึ่งเป็นเช่นนั้น แต่ต้องรู้ด้วยว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ต้องรู้ด้วยปัญญาความรู้ต้องเป็นความเข้าใจที่เต็มเปี่ยมและสมบูรณ์เป็นความเข้าใจที่มีเหตุผลไม่ใช่เป็นเพียงความเชื่อตามสัญชาตญาณ ต้องมาจากปัญญา ไม่ใช่ความเชื่อ ความเห็นที่ถูกอาจได้มาจากต้นเหตุการชักนำและการอ้างเหตุผลอย่างผิด ๆ ตามศิลปะของนักพูดและวาทศิลปิน ความรู้เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญาเท่านั้น ความเห็นที่ถูกอาจเปลี่ยนแปรไปได้โดยอาศัยศิลปะจอมปลอมของวาทศิลป์ดังนั้นจึงไม่คงที่ ไม่แน่นอน แต่ความรู้ที่แท้จริงไม่อาจทำให้คลอนแคลนได้เช่นนั้นคนที่รู้และเข้าใจอย่างแท้จริงย่อมไม่ถูกชักจูงด้วยเสน่ห์ของคำพูดให้เพิกถอนความรู้ของเขาได้ กล่าวคือ ความเห็นอาจจริงหรือไม่จริงก็ได้ แต่ความรู้ต้องเป็นจริงเสมอเมื่อได้ปฏิเสธทฤษฎีผิด ๆ เหล่านี้แล้ว

เราก็สามารถผ่านไปสู่ทฤษฎีความรู้ในด้านที่เป็นการสร้างสรรค์ได้ ถ้าความรู้ไม่ใช่ทั้งผัสสะและความเห็นแล้ว คืออะไรเล่า เพลโต้นำเอาคำสอนของโสกราตีสมาทั้งหมด โดยไม่ได้เปลี่ยนแปลงความรู้ทั้งปวงเป็นความรู้ที่ได้มาโดยผ่านแบบ ดังที่ข้าพเจ้าได้อธิบายมาแล้วในเรื่องโสกราตีสความคิดเช่นนี้สามารถกำจัดความเห็นแบบโสกราตีส ที่ถือว่าความรู้กับผัสสะเป็นสิ่งเดียวกันแบบซึ่งเป็นสิ่งเดียวกับคำจำกัดความเป็นสิ่งที่กำหนดแน่และเที่ยงแท้ ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามความรู้สึกอย่างอัตนัยของปัจเจกบุคคลแบบให้ความจริงอย่างปรนัยแก่เราและยังเข้ากันได้กับทัศนะเรื่องความเห็นของเพลโต้อีกด้วยความรู้ไม่ใช่ความคิดเห็นซึ่งจะมาจากสัญชาตญาณหรือลางสังหรณ์ความรู้มีรากฐานมาจากปัญญา การกล่าวเช่นนี้ก็เหมือนกับกล่าวว่าความรู้มาจากแบบ เพราะปัญญานั้นเป็นหน้าที่ตามธรรมชาติของแบบแม้ในการตอบคำถามที่ว่า “ความรู้คืออะไร” นั้น เพลโต้จะเห็นคล้อยตามคำโสกราตีสสอย่างไม่มีข้อสงสัยก็ตามแต่ในด้านเมตาฟิสิกส์ เขาก็สร้างคำสอนขึ้นใหม่เหมือนโสกราตีสเลย เขาเปลี่ยนทฤษฎีความรู้ของโสกราตีส ไปสู่ทฤษฎีเกี่ยวกับธรรมชาติของสิ่งแท้จริง ซึ่งเป็นเนื้อหาของปรมัตถ์[103]

---

[103]ปรีชา ช้างขวัญยืน, แปลจาก, “*ปรัชญากรีก A CRICITAL HISTORY OF GREEK PHILOSOPHY*”, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพาณิช 2514), หน้า 103.

แนวคิด ญาณวิทยา เป็นศาสตร์แห่งความรู้ที่เกิดขึ้นจากการช่างสังเกตุของบุคล และการนำมาคิดพิจารณาหาเหตุผลมาสนับสนุนอย่างสมเหตุสมผล จึงกล้าที่จะนำมาอ้างในการแสดงทฤษฎีกับชุมนุมชน เหมือนบุคคลผู้ทรงความรู้ รู้ทั้งทฤษฎีและรู้ทั้งการปฏิบัติแม้ผลการปฏิบัติก็รู้ เมื่อจะแสดงความรู้นั้น ย่อมแสดงอย่างไม่อาย พูดได้เต็มปาก แม้มีคนมาถามหรือลองภูมิก็ไม่ครั้นคร้ามตื่นกลัวเพราะคำตอบที่ได้มันสมเหตุสมผลนั้นเอง

3.3 แนวคิดหลักของญาณวิทยา

ญาณวิทยา (Epistemology) เป็นวิชาที่ว่าด้วยความรู้ของมนุษย์ ลักษณะของความรู้ บ่อเกิดของความรู้ ขอบเขตของความรู้ ปัญหาเรื่องความถูกต้องของความรู้ ความรู้ของมนุษย์มีขอบเขตจำกัดอย่างไรบ้าง ความรู้ที่เราได้รับมาทางประสาทสัมผัสถูกต้องเป็นจริงเสมอไปหรือไม่ ถ้าหากประสาทสัมผัสไม่อาจจะให้ข้อเท็จจริงแก่เราได้ทุกกรณี แล้วเราจะใช้อะไรแสวงหาความรู้ที่แท้จริงได้นี่คือจุดหมายสุดยอดของ ญาณปรัชญา ทฤษฎีญาณวิทยา เป็นทฤษฎีเกี่ยวกับความรู้ ด้วยความสงสัยว่าความรู้เกิดขึ้นได้อย่างไร นักปรัชญาต่างก็เสนอคำตอบกันไปต่าง ๆ นา ๆ บ้างก็ว่าเรารู้จักสิ่งนี้ก็เพราะเราเห็นได้ด้วยตา ได้ยินเสียงด้วยหู รู้กลิ่นด้วยจมูก รู้รสด้วยลิ้น รู้ถึงความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ของสิ่งภายนอกด้วยการสัมผัสด้วยผิวกาย[104] จึงก่อให้เกิดปัญหาทางญาณวิทยา

1. ความรู้คือความคิดของเราเองใช่หรือไม่
2. ความรู้เกิดจากความคิดหรือประสาทสัมผัส
3. ความรู้ที่ได้รับจากประสาทสัมผัสไม่ถูกต้องเสมอไป
4. ความรู้ที่ได้รับจากการคิดหาเหตุผลถูกต้องหรือไม่
5. ความรู้ที่ถูกต้องเป็นอย่างไร
6. มนุษย์สามารถรู้จักสิ่งเหนือธรรมชาติจริงหรือ
7. ความรู้ช่วยให้เราเข้าถึงความแท้จริงได้หรือไม่

ต้นกำเนิดของความรู้

ปัญหาต่อมาของญาณวิทยา เป็นปัญหาเกี่ยวกับต้นกำเนิดของความรู้ ว่าเราได้ความรู้มาอย่างไร อะไรเป็นแหล่งกำเนิดความรู้ ทฤษฎีกำเนิดแห่งความรู้ที่สำคัญมีอยู่ 5 ทฤษฎี คือ

1. พวกเหตุผลนิยม (Rationalism)

---

[104]พระครูธรรมธร มะลิน กิตฺติปาโล(มะลิน แสวงมิ้ม), *ปรัชญาเบื้องต้น (Introduction to Philosophy)* สาขาวิชาปรัชญา ศาสนาและวัฒนธรรม : (มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. 2552 หน้า 63.

2. ประจักษนิยม/ประสบการณ์นิยม (Empiricism)

3. เพทนาการนิยม/สัมผัสนิยม (Sensationism)

4. อนุมานนิยม (Apriorism)

5. อัชฌัตติกญาณนิยม/สหัชญาณนิยม/สัญชาตญาณนิยม (Intuition)[105]

ประเภทของของความรู้

ประเภทความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาท กับของเพลโต้ มีความเหมือนและแตกต่างกันคือ ประเภทความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาท แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ ความรู้ระดับสมมติ ความรู้ ทางโลกหรือโลกิยะ (โลกียสัมมาทิฏฐิ เพื่อประโยชน์ และดวามสะดวกสบาย และความรู้ระคับสูง ความรู้ขั้นปรมัตถ์ โลกุตตระ (โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ/ เพื่อหลุคพ้น หรือนิพพาน ประเภทความรู้ของเพลโต้ คือ ความรู้ก่อนประสบการณ์ และความรู้ภายหลังประสบการณ์ โคยมีกระบวนการรับรู้ของมนุษย์ของจิตนั้นสามารถแบ่งออกเป็น 4 ขั้น คือ 1) ต่ำสุด คือ จินตนาการ 2) ความเชื่อ 3) การคำนวณ 4)พุทธิปัญญา จินตนาการ ขั้นที่ และ 2 คือ โลกแห่ง ประสบการณ์ และขั้นการคำนวณ กับพุทธิปัญญา คือ โลกของเหตุผล[106]

ดังนั้น บ่อเกิดของความรู้ตามทรรศนะของเดมอคริตุส สรุปได้ว่า ความรู้ในระดับ สัญชานเป็นการรู้จักสิ่งเฉพาะที่ช่วยให้เราสามารถระบุชัดลงไปว่าเรากำลังเห็นสิ่งนี้ ได้ยินสิ่งนั้น เป็นต้น แต่ไม่สามารถทำให้เราเข้าใจชัดแจ้งต่อสิ่งนั้นๆ ว่ามีที่มาอย่างไร มีองค์ประกอบอะไรเป็นเครื่องสนับสนุน พูดโดยรวมก็คือมีแต่ความจำได้หมายรู้อย่างเดียว แต่ไม่มีความเข้าใจและท้ายที่สุดแล้วความจำนั้นก็ต้องเสื่อมในวันหนึ่ง ส่วนความเข้าใจโดยอาศัยเหตุผลเป็นองค์ประกอบเพื่อให้รู้แจ้งชัดในสิ่งต่างๆ นั้นมีความสำคัญกว่าการจำได้หมายรู้ เพราะเมื่อมีความเข้าใจชัดแจ้งแล้วย่อมทำให้เกิดความรู้ที่เที่ยงตรงประทับอยู่ในความรู้สึกตลอดไป แม้ไม่ต้องจำแต่ก็สามารถนำเอาความรู้นั้นมาใช้ได้ เพราะฉะนั้นเหตุผลจึงอยู่เหนือประสาทสัมผัส[107]

บ่อเกิดของความรู้ แหล่งกำเนิดของความรู้มีอยู่ 2 ประการ คือ

1) ปรโตโฆสะ ซึ่งแปลตามตัวอักษรว่า เสียงจากผู้อื่น หรือการได้ฟัง จากผู้อื่น อันได้แก่ ประสบการณ์ภายนอก เช่น การศึกษาเล่าเรียน การฟังคำบรรยาย คำสอน การโฆษณาและแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ซึ่งอาจเป็นครู ศาสดา คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ ขนบธรรมเนียมประเพณี ฯลฯ

---

[105]ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้, 14 มกราคม 2566, <http://oservice.skru.ac.th/ebookft/191/>

[106]นนทพันธ์ มาลัย, บัณฑิตวิทยาลัย : “ญาณวิทยาในปรัชญาเถรวาทและญาณวิทยาของเพลโตการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ”,วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต,บัณฑิตวิทยาลัย, (มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2557, หน้า 53.

[107]พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *จูฬฯ : วิชาการ : ปรัชญาบูรพาทิศ,* กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532 หน้า 21.

2) โยนิโสมนสิการ ได้แก่ การพิจารณาด้วยอุบายอันแยบคายซึ่งเป็น วิธีการคิดหาเหตุผลตลอดจนรู้จักวิเคราะห์ วิจารณ์ สืบสวน สอบสวนหาต้นเหตุแยกแยะให้เห็นเหตุปัจจัย หรือความสัมพันธ์ต่าง ๆ ในขั้นต่ำ หมายถึง การใช้เหตุผลทางตรรกศาสตร์และในขั้นสูง หมายถึง การฝึกอบรมจิตให้เป็นสมาธิ จนเกิดความสงบ ทำลายอคติและความรู้สึก อัตวิสัยต่าง ๆ จนสามารถรู้ความจริง อย่างแท้จริงได้

นอกจากนี้ แหล่งกำเนิดของความรู้ที่ระบุไว้ชัดเจนในพระไตรปิฎกมีอยู่ 3 แหล่ง คือ

1) สุตมยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการฟัง ดังมีพุทธภาษิตรับรองไว้ว่า “สุสฺสูสํ ลภเต ปณฺฑิ” “ผู้ฟังด้วยดีย่อมได้ปัญญา” การฟังนี้รวมถึงความรู้ที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน หรือการถ่ายทอดสืบ ต่อกันมา เทียบได้กับความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ทางอินทรีย์แบบลัทธิประจักษนิยม (Empiricism)

2) จินตามยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการคิดหาเหตุผล หรือความรู้ที่เกิดจากคิดอ่านใคร่ครวญ หรือตรีตรองเหตุผลด้วยตนเอง ดังมีพุทธภาษิตแสดงความตรงกันข้ามว่า “ปณฺญา นตฺถิ อฌายโต ปัญญาย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่ตริตรอง” เทียบได้กับความรู้ที่เกิดจากการคิดหาเหตุผลแบบลัทธิเหตุผลนิยม

3) ภาวนามยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมให้เข้าใจสิ่งใดสิ่งหนึ่งจนเกิดความชาบซึ้งทราบฉับไวขึ้น สามารถลงมือปฏิบัติแล้วได้ผลอย่างแน่นอน การลงมือศึกษาค้นคว้าอาจเป็นการวิจัยหรือปฏิบัติการ ซึ่งปัจจุบันนิยมกันอยู่และการอบรมจิตใจตามแนวสมถะ และวิปัสสนาโดยเฉพาะอย่างหลังนี้นำไปสู่ความรู้ที่แท้จริงในที่สุดได้ เทียบได้กับความรู้ที่เกิดขึ้น ภายในอย่างกระจ่างแจ้ง หรือการหยั่งรู้ของญาณวิทยาตะวันตก[108]

ความสมเหตุสมผลของความรู้

ปัญหาสุดท้ายของญาณวิทยาก็คือ ปัญหาเรื่องความสมเหตุสมผลของความรู้ จากการที่ ได้กล่าวมา ต้นกำเนิดของความรู้ตามทฤษฎีของนักปรัชญามีถึง 5 แหล่งด้วยกัน และจะรู้ได้ อย่างไรว่าความรู้ชนิดใดถูกต้อง เป็นจริง และเชื่อถือได้ มีเกณฑ์อะไรที่จะใช้ตัดสินความ สมเหตุสมผ ลของความรู้ จึงต้องอาศัยหลักการพิสูจน์ความจริง หรือทฤษฎีความจริง (Theory of Truth) เป็นการตัดสินประโยคตรรกวิทยา หรือประพจน์ (Proposition) ให้รู้ว่าประพจน์ใดเป็นจริง หรือเป็นเท็จ ซึ่งมีอยู่ 3 ทฤษฎีด้วยกัน

---

[108]พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี (เหมประไพ), “การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค”,วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2553, หน้า 11-12.

1. ทฤษฎีเชื่อมนัย หรือทฤษฎีสหนัย หรือทฤษฎีสอดคล้องก็ได้ (Coherence Theory) โดยถือว่า การพิสูจน์ความจริง ต้องอาศัยหลักความเชื่อมกัน เป็นการลงรอยกัน ความกลมกลืนกันไม่มีความขัดแย้งกันเกิดขึ้นในการวินิจฉัย นั่นก็ความหมายว่า การที่จะเชื่อถือว่า ข้อความใด ข้อความหนึ่งจะถูกต้องเป็นจริง ให้ดูว่า ข้อความนี้สอดคล้องเข้ากันได้ (เชื่อมนัยกัน) กับความรู้เดิม ที่เรามีอยู่แล้วหรือไม่ ถ้าสอดคล้องกันจัดว่าเป็นจริง ถ้าขัดแย้งกันก็จัดว่าเป็นเท็จ (ความรู้เดิมกับ ความรู้ใหม่ขัดแย้งกันหรือไม่) เช่น ถ้ามีใครพูดว่า นายแดงต้องตายแน่ เรายอมรับคำพูดนี้ เพราะ เป็นความรู้เดิมที่เรารู้แล้วว่า สิ่งมีชีวิตทุกชนิดต้องตาย ดังนั้น แดงก็ต้องตาย เพราะแดงเป็น สิ่งมีชีวิตด้วย และก็จัดเป็นความจริง ในทำนองเดียวกัน ถ้ามีใครพูดว่า นายแดงไม่มีทางตายได้ เลย เรายอมรับไม่ได้ เพราะข้อความนี้ขัดแย้งกับความรู้เดิมที่เรามีอยู่และก็จัดเป็นเท็จทฤษฎีเชื่อมนัยกันจึงเป็นการหาความรู้แบบนิรนัย (Deduction)

2. ทฤษฎีสมนัย หรือทฤษฎีความตรงกัน หรือลงรอยกัน (Correspondence Theory) โดยเชื่อว่า การพิสูจน์ความจริงต้องอาศัยหลักการความตรงกัน นั่นก็คือ ความตรงกันคือ ลงรอย กันระหว่างความคิด และข้อเท็จจริง (Fac!) หมายความว่า ความรู้ใดเป็นความรู้ที่ถูกต้อง และเป็น จริง ก็ต่อเมื่อความรู้นั้นตรงกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ๆ เช่น ถ้ามีใครกล่าวว่า หาดใหญ่อยู่ทิศใต้ของ กรุงเทพ ข้อความนี้เป็นจริง เพราะตรงกับข้อเท็จจริงทางภูมิศาสตร์ ดังนั้น สิ่งที่จะยืนยันว่า ความรู้ ใดจะถูกต้องและเป็นจริงก็คือ การที่ความรู้นั้นตรงกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ๆ ทฤษฎีสมนัยนี้ จึงเป็นการ แสวงหาความรู้แบบอุปนัย (Induction)

3. ทฤษฎีปฏิบัตินิยม (Pragmatic Theary) ทฤษฎีนี้เสนอขึ้นมา เพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของ สองทฤษฎีแรก กล่าวคือ ทฤษฎีแรก ถ้าความรู้เดิมของเราผิด ความรู้ใหม่ก็ผิดไปด้วย ส่วนทฤษฎีที่สอง ความรู้เดิมถูกต้องในปัจจุบัน แต่ในอนาคตความรู้นั้นเกิดไม่ถูกต้องขึ้นมา เราจะเชื่อสิ่งใด สุดท้ายจึงมีการเสนอทฤษฎีปฏิบัตินิยมขึ้น โดยถือว่า ข้อความใดเป็นจริงหรือไม่ ให้นำไปปฏิบัติ ก่อน (Truth as what "work") ถ้าปฏิบัติแล้วได้ผลจริงตามคาดหมายหรือใช้งานได้ (Workability) มีความสำเร็จ เกิดผลประโยชน์ในทางปฏิบัติ ก็ถือว่า ข้อความนั้นเป็นจริง ดังนั้นสิ่งที่เป็นจริงก็คือ สิ่งที่เป็นประโยชน์ในทางปฏิบัติ ในทำนองเดียวกันถ้าปฏิบัติแล้วไม่ได้ผลจริงตามที่คาดหมายก็ถือว่าไม่จริงคือเป็นเท็จ[109]

[109]ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้, 14 มกราคม 2566, <http://oservice.skru.ac.th/ebookft/191/f>

3.4 พุทธญาณวิทยา

คำสอนในทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักการแห่งความรู้จริง เพราะพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงถึงที่มาหรือกำเนิดของความรู้ซึ่งถือว่าเป็นญาณวิทยาในทางพระพุทธศาสนา ด้วยความรู้ดังกล่าวนี้จึงถือได้ว่าญาณวิทยาเป็นกระบวนการแห่งองค์ความรู้ในพุทธปรัชญา ดังนั้นผู้วิจัยจึงจำแนกออกเป็นประเด็นต่อไปนี้

3.4.1 ความหมายของพุทธญาณวิทยา

พุทธญาณวิทยามีรูปแบบของการแสวงหาความรู้โดยอาศัยการกระทำเป็นหลัก แต่การที่จะปฏิบัติได้ถูกต้องและเหมาะสมนั้นต้องอาศัยความเข้าใจที่ถูกต้องด้วย ซึ่งพุทธปรัชญาเรียกว่าปัญญา ความรอบรู้ปัญญานี้จัดเป็นความรู้และการที่จะรู้ความจริงตามหลักพุทธปรัชญาที่เรียกว่า พุทธญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเครื่องมือให้มนุษย์รู้ความจริงเพราะว่ามนุษย์จะรู้ความจริงได้ด้วยประสาทสัมผัสสามัญธรรมดา การใช้เหตุผลและการใช้ประสาทสัมผัสพิเศษ การที่มนุษย์รู้ความจริงที่แท้จริงได้ก็สามารถที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ดังนั้น ญาณวิทยาตามแนวพุทธปรัชญาจึงถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ เพราะว่าพุทธปรัชญามีหลักการว่าด้วยบ่อเกิดความรู้ความสมเหตุสมผลของความรู้ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้ให้ทัศนะเกี่ยวกับแนวคิดพุทธญาณวิทยาไว้หลายนัย ดังนี้

พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์) ได้กล่าวในส่วนญาณวิทยาว่า อายตนะ เป็นบ่อเกิดของความรู้เพราะอายตนะ แปลว่า ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้แดนต่อความรู้หรือแดนรับรู้หมายเอา อายตนะภายใน 6 ประกอบด้วย (1) จักขุจักษุหรือตา (2) โสตะ หู (3) ฆานะ จมูก (4) ชิวหา ลิ้น (5) กาย กาย (6) มโน ใจ ซึ่งแต่ละอย่างมีความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน เช่น จักษุหรือตาเป็นใหญ่ใน การเห็น จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อินทรีย์ 6[110]

ชัยวัฒน์อัตพัฒน์ได้อธิบายว่า พุทธปรัชญามีแหล่งกำเนิดของความรู้พอที่จะสรุปได้คือแหล่งกำเนิดความรู้ (ประมาณะ) แหล่งกำเนิดของความรู้อย่างกว้างที่สุดมี 2 อย่าง คือ (1) ปรโตโฆสะ แปลตามตัวอักษรว่า เสียงจากผู้อื่นหรือการได้ฟังจากผู้อื่น อันได้แก่ประสบการณ์ภายนอก เช่น การศึกษาเล่าเรียน การฟังคำบรรยาย คำสอน การโฆษณาและแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ซึ่งอาจเป็นครูศาสดา คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์และขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นต้น (2) โยนิโสมนสิการ ได้แก่การพิจารณาด้วยอุบายอันแยบคายซึ่งเป็นวิธีการคิดหาเหตุผล ตลอดจนรู้จักวิเคราะห์วิจารณ์สืบสวน สอบสวนต้นเหตุแยกแยะให้เห็นเหตุปัจจัยหรือความสัมพันธ์ต่าง ๆ ในขั้นต ำ หมายถึงการใช้เหตุผลทาง

---

[110]พระศรีคัมภีรญาณ, *พุทธปรัชญา,* (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556), หน้า 113.

ตรรกศาสตร์และในขั้นสูง หมายถึงการฝึกฝนอบรมจิตให้เป็นสมาธิจนถึงความสงบทำลายอคติและความรู้สึก อัตวิสัยต่าง ๆ จนสามารถรู้ความจริงอย่างแท้จริงได้[111]

ทองหล่อ วงษ์ธรรมา อธิบายว่า พุทธปรัชญากล่าวถึงบ่อเกิดหรือแหล่งที่มาของความรู้ไว้ 3 แหล่ง คือ สุตมยปัญญา ความรู้เกิดจากการฟัง จินตมยปัญญา ความรู้เกิดจากการคิดและภาวนามยปัญญา ความรู้เกิดจากการฝึกฝนอบรม[112]

เดือน คำดีอธิบายว่า พุทธปรัชญาถือว่าความรู้กับภาคปฏิบัติต้องไปด้วยกัน ความรู้ในพุทธปรัชญามิใช่มีจุดประสงค์เพียงรู้เพื่อรู้แต่ความรู้ในพุทธปรัชญามีเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์และพันธนาการทั้งหลายทั้งปวง[113]

วิโรจน์นาคชาตรีกล่าวว่า พุทธปรัชญามิได้ยึดแหล่งเกิดของความรู้ด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งและก็มิได้ถือว่าวิธีการของตนถูกต้องเพียงอย่างเดียว แต่ยอมรับวิธีการของคนอื่นด้วย เช่น ในพรหมชาลสูตร ทีฆนิกาย ประเด็นเกี่ยวกับแหล่งกำเนิดของความรู้พระพุทธเจ้าได้ทรงเน้น 3 วิธีคือ (1) ประจักษประมาณ คือประสบการณ์ทั้งแบบสามัญและพิเศษ (2) อนุมานประมาณ คือ การหาเหตุผลจาก สิ่งที่ประจักษ์เพื่อเรียนรู้สิ่งที่ไม่ประจักษ์โดยอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งสอง (3) ศัพทประมาณ คือ พยานหลักฐานรวมทั้งรายงานข้อมูลต่าง ๆ ซึ่งสิ่งดังกล่าวอาจจะเป็นความจริงหรือเท็จก็ได้ฉะนั้น จะต้องนำมาพิสูจน์กับประสบการณ์ส่วนบุคคลก่อน[114]

พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี (เหมประไพ) อธิบายว่า พุทธญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ในพุทธศาสนานี้ตรงกับคำที่ใช้ในทางพระพุทธศาสนาหลายคำ เช่น สัญญา วิญญาณ อภิญญา ญาณ ปัญญา วิชชา เป็นต้น เพราะว่าในพระพุทธศาสนาเมื่อพูดถึงเรื่องความรู้จึงหมายถึงแนวคิดทฤษฎีที่ใช้คำดังกล่าว เพื่อเป็นเป็นสัญลักษณ์ถึงความรู้ในพระพุทธศาสนาโดยแบ่งเป็น 2 ระดับคือ ความรู้ระดับโลกียะและความรู้ระดับโลกุตตระ[115]

3.4.2 บ่อเกิดแห่งความรู้

คำถามว่าอะไรคือบ่อเกิดแห่งความรู้หรืออะไรคือปัญญา การที่จะให้คำตอบต่อคำถามนั้นต้องทราบในเบื้องต้นก่อน คำว่า ปัญญา มีคำไวพจน์ใช้แทนหลายนัย กล่าวคือ ความรอบรู้ญาณ การ

---

[111]ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์, *ญาณวิทยา*, หน้า 248.

[112]ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, *ปรัชญาทั่วไป*, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2549), หน้า 43.

[113]เดือน คำดี, *พุทธปรัชญา*, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2534), หน้า 119.

[114]วิโรจน์ นาคชาตรี, *พุทธปรัชญาเถรวาท*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2547), หน้า 182.

[115]พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี (เหมประไพ), “การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา,(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) 2553, หน้า 1.

วิจัยธรรม การจำแนก การกำหนดหมาย การวิจัยที่เป็นการศึกษาอันชำนาญและชาญฉลาด ในการพิจารณาก็เป็นการเห็นชัดเจนและได้ความรู้ปัญญาคือความฉลาด ปัญญินทรีย์ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศาสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ปัญญาคือประทีป ปัญญาคือรัตนะ ความไม่หลง ธรรมวิจัย สัมมาทิฐิสัมมาทิฐิเหล่านี้เรียกว่า ปัญญา[116] ปัญญาหรือความรู้ในพุทธปรัชญามีหลายระดับด้วยกัน การพัฒนาความรู้จึงมีระดับที่แตกต่างกันออกไป โดยเริ่มจากการพัฒนาความรู้ในระดับเบื้องต้นซึ่งเป็นความรู้ที่จัดอยู่ในระดับโลกียปัญญาไปจนถึงความรู้สูงสุดอันเป็นเหตุให้หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงที่เรียกว่าโลกุตตรปัญญา เบื้องต้นของการรับรู้ตามนัยของพุทธปรัชญาจึงอาศัยจิตเป็นพื้นฐานโดยจิตมีความสำคัญในการรับรู้อารมณ์ภายนอก จิตจึงเป็นธรรมชาติที่ทำให้เกิดความนึกคิดปรุงแต่งและเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ซึ่งอารมณ์ในที่นี้หมายถึงอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ที่จิตไปรับรู้โดยการอาศัยทวารหรืออายตนะภายใน[117] คือ ตา หูจมูก ลิ้น กายและใจ จิตเป็นนามธรรมและมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น วิญญาณ มโน มนัส มนินทรีย์เป็นต้น เป็นสภาวะของจิตมีทั้งหมด แต่เมื่อกล่าวโดยลักษณะแล้วมีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้นคือ การรู้อารมณ์

เมื่อใดจิตกระทบกับอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะเมื่อนั้นผัสสะย่อมเกิดขึ้นและตัวผัสสะนี่เองเป็น จุดเริ่มของความรู้พุทธปรัชญาไม่เชื่อว่าสิ่งภายนอกเป็นมโนภาพหรือจิตสร้างขึ้น แต่เป็นสิ่งที่มีอยู่เอง นอกจิตของคน ดังนั้น จุดเริ่มต้นของบ่อเกิดความรู้จึงเกิดจากผัสสะกระทบกับอารมณ์ภายนอกทำให้ เกิดวิญญาณ (การรู้แจ้งอารมณ์) สร้างเวทนา นำไปสู่การรู้อารมณ์ความรู้อารมณ์นำไปสู่การคิดตริ ตรองถึงอารมณ์นั้น (อายตนะภายใน > อารมณ์ > วิญญาณ = ผัสสะ เวทนา สัญญา สังขาร) ลักษณะบ่อเกิดแห่งความรู้ที่หมายถึง “ปัญญา” ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้แบ่งความรู้หรือ ปัญญาออกเป็นหลายประเภทด้วยกัน เช่น ปัญญาอย่างเดียว ได้แก่ ปัญญาที่ว่าโดยลักษณะคือการ ตรัสรู้สภาวธรรม ปัญญา 2 อย่างหรือทุกปัญญา ได้แก่ ในทุกนัยที่ 1 ประกอบด้วย โลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญา ในทุกนัยที่ 2 ประกอบด้วย สาสวปัญญา คือปัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะทั้งหลาย จัดเป็นปัญญามีอาสวะและอนาสวปัญญา คือปัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ จัดเป็นปัญญาไม่มีอาสวะ เป็นต้น[118]

คัมภีร์วิมุตติมรรคได้อธิบายถึงบ่อเกิดของความรู้หรือปัญญาว่า เกิดขึ้นได้เพราะอาศัยเหตุ 11 ประการคือ (1) การศึกษาความหมายของคัมภีร์ (2) การทำความดี ต่าง ๆ (3) การมีศีลบริสุทธิ์ (ดังข้อความที่ปรากฏว่า ปัญญาต้องมีศีลช่วยชำระให้บริสุทธิ์ศีลก็ต้องมี ปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์...

---

[116]พระอุปติสสเถระ รจนา, *วิมุตติมรรค*, แปลโดยพระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548), หน้า 210.

[117]ที.ปา. 11/323/315-316.

[118]พระพุทธโฆษาจารย์รจนา, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, แปลโดย,สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), หน้า 713-717.

ปัญญาย่อมมีแก่ผู้มีศีล ศีลย่อมมีแก่ผู้มีปัญญาเปรียบเหมือนบุคคลใช้มือ ล้างมือหรือใช้เท้าล้างเท้า)[119] (4) สมถะและวิปัสสนา (5) อริยสัจ 4 (6) ศิลปศาสตร์ (7) การทำจิตให้ สงบ (8) การอยู่ในฌานตลอดกาลทุกเมื่อ (9) การทำจิตให้ปราศจากนิวรณ์ (10) การไม่คบคนพาล (11) การคบบัณฑิต[120] เมื่อกล่าวถึงบ่อเกิดแห่งความรู้พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่าความรู้เป็นนามธรรมจำพวกหนึ่งกระจายอยู่ในนามขันธ์ซึ่งได้จำแนกความรู้ไว้หลายนัย ซึ่งผู้วิจัยได้ สรุปเป็นในประเด็นสำคัญดังนี้[121]

1) ความรู้โดยสภาวะหรือโดยธรรมชาติของขันธ์ห้ามี 3 ลักษณะ กล่าวคือ (1) สัญญา คือความรู้ทั้งหมดที่อยู่ในสัญญาขันธ์ได้แก่ ความจำได้หมายรู้รวมทั้งความรู้ที่เกิดจากการ กำหนดหมายแบ่งออกเป็น 2 ระดับคือ สัญญาชั้นต้น ได้แก่ความหมายรู้ลักษณะอาการตามสภาวะ ของสิ่งนั้นโดยตรง เช่น หมายรู้ว่าสีเขียว ขาว ดำ เป็นต้น สัญญาซ้อนเสริม ได้แก่ความหมายรู้ไปตาม ความคิดปรุงแต่งหรือตามความรู้เข้าใจในระดับต่าง ๆ เช่น รู้ว่าสวย น่าเกลียด น่าชัง เป็นต้น (2) วิญญาณ คือความรู้ทั้งหมดที่อยู่ในหมวดวิญญาณขันธ์ (3) ปัญญา เป็นความรู้หลักในหมวดสังขาร ขันธ์

2) ความรู้โดยทางรับรู้โดยยึดถือเอาอายตนะหรือทวารเป็นต้นทางของการรับรู้หลัก ผัสสะเป็นแหล่งความรู้ความรู้ทุกอย่างเกิดขึ้นจากผัสสะโดยอาศัยการรับรู้ผ่านอายตนะทั้ง 6 (ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ) มี 2 ประเภทคือ (1) ความรู้ที่ได้จากทางปัญจทวาร คือความรู้ที่ผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ได้แก่ การเห็น การฟัง การได้กลิ่น การลิ้มรสและสัมผัสทางกาย (2) ความรู้ที่ได้จาก ทางมโนทวารคือใจ ได้แก่ ธรรมารมณ์หมายถึงความรู้ที่รับรู้ได้ด้วยใจ คือสิ่งที่ใจรู้ใจคิดได้เป็นอารมณ์เฉพาะของใจ เช่น ความดีใจ เสียใจ เป็นต้น

3) จำแนกโดยพัฒนาการทางปัญญาภายในบุคคล เป็นบ่อเกิดความรู้อยู่ในขอบเขต ของการฝึกอบรม จำแนกเป็น 3 ประเภท ตามลำดับแห่งพัฒนาการหรือความเจริญแก่กล้า คือ (1) สัญญา ความกำหนดได้หมายรู้ได้แก่ความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมายหรือจำได้หมายรู้ซึ่งบันทึกไว้ เป็นแบบเทียบเคียงและเป็นวัตถุดิบของการรู้และการคิด (2) ทิฐิความเห็น ความเข้าใจโดยนัยเหตุผล ความจริงในความคิด ได้แก่ ความรู้ที่ลงข้อสรุปอย่างใดอย่างหนึ่งและประกอบด้วยความยึดถือโดยอาการผูกพันกับตัวตนอาจเป็นความรู้ที่มาจากแหล่งภายนอก แต่ได้คิดกลั่นกรองยอมรับเอาหรือสรุป เป็นของตน (3) ญาณ ความรู้ความหยั่งรู้เช่น ความหยั่งรู้ภาวะที่สัตว์มีกรรมเป็นของตนเอง เป็นต้น จึงกล่าวว่าญาณคือ ความรู้บริสุทธิ์ที่ผุดโพลงสว่างแจ้งขึ้น มองเห็นตามสภาวะของสิ่งนั้น

---

[119]ที.สี. 9/317/122.

[120]พระอุปติสสเถระ รจนา, *วิมุตติมรรค*, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, หน้า 211.

[121]พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2559), หน้า 37-47.

4) จำแนกโดยกิจกรรมและผลงานของมนุษย์เนื่องด้วยการปฏิบัติทางสังคม เช่น การสื่อสาร ถ่ายทอด แสวงหา เป็นต้น ดังกล่าวนี้มี๓ ลักษณะคือ (1) สุตะ ความรู้ที่ได้สดับ เล่าเรียน หรือถ่ายทอดต่อกันมา สุตะจึงเป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญในด้านพัฒนาการทางปัญญาจัดเป็นปรโตโฆ สะซึ่งเป็นปัจจัยของสัมมาทิฐิการเรียน การสอน การศึกษาเล่าเรียน ตำนานและเรื่องเล่า แม้แต่คำ สอนในพระสูตรทั้งหลายที่ปรากฏในพระไตรปิฎกก็จัดเป็นสุตะ (2) ทิฐิความเห็น ทฤษฎีลัทธิความ เชื่อถือต่าง ๆ ได้แก่ความรู้ที่ได้ลงข้อสรุปให้แก่ตนอย่างใดอย่างหนึ่ง ประกอบด้วยความยึดถือผูกพัน กับตัวตน ถ้ามองในแง่สังคมโดยฐานที่เป็นกิจกรรมและผลงานของมนุษย์ในเมื่อความยึดถือนั้นขยาย ออกมามีการแสดงหรือเผยแพร่ความเห็นออกไปมีผู้เชื่อถือหรือยึดถือตามจนมีการจัดตั้งเป็นกลุ่มเป็น หมู่เป็นสำนักขึ้น (3) ญาณ ความรู้ความหยั่งรู้ความรู้บริสุทธิ์ความรู้ตรงตามสภาวะหรือปัญญาที่ทำงานออกผลเป็นเรื่อง ๆ จนมองเห็นตลอดสายในแต่ละด้าน ญาณเป็นความรู้ระดับสุดยอดปัญญา ของมนุษย์ ญาณไม่ว่าจะเป็น โลกิยญาณหรือโลกุตรญาณเป็นส่วนทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าใน อารยธรรมของมนุษย์ นอกจากที่กล่าวมาแล้วยังมีปัจจัยสำคัญที่เป็นบ่อเกิดความรู้อีก 2 ประการคือ ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ ทั้งสองนับว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดความรู้หรือความเห็นที่ถูกต้องขึ้นมาได้ดังมีพระพุทธพจน์ว่า[122]

ภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิมี 2 ประการคือ ปรโตโฆสะ คือการได้สดับจากบุคคลอื่นและโยนิโสมนสิการ คือการมนสิการโดยแยบคายโดยทั้งสอง สามารถสงเคราะห์เข้ากับแหล่งกำเนิดข้างต้นได้ดังนี้ โยนิโสมนสิการสงเคราะห์เข้ากับแหล่งกำเนิด ภายในเป็นการใช้ความคิดถูกต้อง กล่าวคือการกระทำไว้ในใจโดยแยบคายมองสิ่งทั้งหลายด้วย ความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สาวเหตุผลจนตลอดสาย แยกวิเคราะห์ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็น ระเบียบและโดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้นหรือปัญหานั้นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ข้อนี้จัดเป็นองค์ประกอบภายในและจัดเป็นฝ่ายปัญญา[123] ปรโตโฆสะ สงเคราะห์เข้ากับแหล่งกำเนิด ภายนอก เป็นเสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือการรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่า เรียนความรู้สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับสัทธรรมจากท่านผู้เป็น กัลยาณมิตร[124]ท่านยังได้กล่าวถึงโยนิโสมนสิการว่า เป็นมูลแห่งวิวัฏเพราะเมื่อโยนิโสมนสิการเกิดขึ้นก็ นำไปสู่การปฏิบัติตามมรรคมีองค์ 8 ซึ่งมีสัมมาทิฐิเป็นหัวหน้า สัมมาทิฐิก็คือวิชชา (ความรู้หรือ ปัญญา) เมื่อวิชชาเกิดขึ้น อวิชชาก็ดับไป เมื่ออวิชชาดับ กระบวนธรรมนิโรธวารแห่งปฏิจจสมุปบาทก็ ดำเนินไป นำสู่ความดับทุกข์ได้ในที่สุด[125]

---

[122]ม.มู. 12/452/491.

[123]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*, หน้า 66.

[124]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*, หน้า 80.

[125]พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, หน้า 672.

ตามนัยนี้โยนิโสมนสิการจึงเป็นบ่อเกิดของปัญญาและปัญญาก็ต้องอิงอาศัยโยนิโสมนสิการจึงเกิดขึ้นได้เปรียบเหมือนคนเกี่ยวข้าวต้องจับต้นข้าวด้วยมือข้างหนึ่งแล้วก็จับเคียวเพื่อ ตัดต้นข้าวด้วยมืออีกข้างหนึ่งต้นข้าวจึงจะขาดได้ดังข้อความที่พระนาคเสนถวายวิสัชนาแก่พระเจ้ามิลินท์ในมิลินทปัญหาว่า มนสิการมีลักษณะยกขึ้น ปัญญามีลักษณะตัดและได้กล่าวถึงลักษณะ ของความรู้คือปัญญาพร้อมทั้งอุปมาไว้ว่า ปัญญาเมื่อเกิดขึ้นย่อมกำจัดมืดคืออวิชชา ทำความสว่าง คือวิชชาให้เกิดขึ้น ส่องแสงคือญาณ ทำอริยสัจทั้งหลายให้ปรากฏ แต่นั้นพระโยคาวจรย่อมเห็น ด้วยปัญญาอันชอบว่า สิ่งนี้ไม่เที่ยง สิ่งนี้เป็นทุกข์สิ่งนี้ไม่ใช่ตัว เหมือนบุรุษถือไฟเข้าไปในเรือนที่ มืด ไฟที่เข้าไปแล้วนั้นย่อมกำจัดความมืดทำความสว่างให้เกิด ส่องสว่างทำรูปให้ปรากฏ ฉันใด ปัญญาเมื่อเกิดขึ้นย่อมกำจัดมืดคืออวิชชา ทำความสว่างคือวิชชาให้เกิด ส่องแสงคือญาณ ทำ อริยสัจทั้งหลายให้ปรากฏ ฉันนั้น[126]

ด้วยเหตุผลดังที่ได้กล่าวมาผู้วิจัยจึงสรุปว่าบ่อเกิดของความรู้ในพุทธปรัชญาเกิดขึ้นจากแหล่งความรู้ 2 ประเภท กล่าวคือ

1) เกิดขึ้นจากภายนอก บ่อเกิดความรู้ชนิดนี้ได้แก่ อายตนะภายนอกทั้ง 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายในทำให้เกิดเป็น ความรู้ (วิญญาณ) คือความรู้ตามข้อเท็จจริงด้วยอำนาจของประสาทสัมผัสเท่านั้น ไม่ใช่ความรู้ที่จะทำ ให้หลุดพ้นจากความทุกข์บางครั้งความรู้ชนิดนี้อาจทำให้หลงผิดก็ได้เพราะถ้าปฏิบัติในตอนเริ่มแรกไม่ถูกต้อง การรับรู้ก็จะไม่บริสุทธิ์แต่จะกลายเป็นกระบวนการรับรู้ที่รับใช้กระบวนการเสพเสวยโลกหรือเป็นส่วนประกอบของกระบวนธรรมแบบสังสารวัฏไปเสีย ทำให้ได้รับความรู้ที่บิดเบือน เอนเอียง เคลือบแฝง มีอคติไม่ถูกต้องตามความเป็นจริงหรือตรงกับสภาวะที่มันเป็น การรับรู้ในระดับนี้ท่านจึงสอนให้วางใจเป็นกลาง

2) เกิดขึ้นจากภายใน บ่อเกิดความรู้ชนิดนี้ได้แก่ อายตนะภายใน คืออินทรีย์หรือ ทวารทั้ง 6 ได้แก่ จักขุนทรีย์โสตินทรีย์ฆานินทรีย์ชิวหินทรีย์กายินทรีย์และมนินทรีย์ซึ่งทำหน้าที่ เป็นใหญ่ภายในอินทรีย์จึงถือว่าเป็นแหล่งกำเนิดแรกที่ทำให้เกิดความรู้ประเภทอื่นหมายถึง ความรู้ที่ เกิดขึ้นภายในดวงจิตโดยไม่ผ่านประสาทสัมผัสใด ๆ แต่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญเพียรทางจิตและจิตได้ สมาธิระดับอัปปนาสมาธิเรียกว่า อภิญญา หมายถึงความรู้ยิ่งยวดหรือความรู้ที่สามารถดำเนินไปสู่ ความหลุดพ้นจากกองทุกข์ได้ดังนั้น ความรู้ตามทัศนะของพุทธปรัชญาจึงเป็นความรู้ระดับสูงคือ ความรู้ในระดับญาณหรือระดับโลกุตรปัญญาเพราะเป็นความรู้อันประเสริฐเป็นความรู้ที่เกิดเมื่อหมด ความสงสัยและหมดอวิชชาอันเป็นความรู้หรือปัญญาของพระอริยบุคคล

---

[126]มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, *มิลินทปัญหา*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 34, 41-42.

3.4.3 ธรรมชาติแห่งความรู้

พุทธญาณวิทยามีทัศนะต่อธรรมชาติแห่งความรู้ของโลกและชีวิตว่ามีลักษณะที่เหมือนกัน กล่าวคือ มีลักษณะที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาซึ่งเรียกว่าสามัญลักษณะหรือกฎไตรลักษณ์ กฎนี้เป็นกฎธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบหรือตรัสรู้แล้วนำมาแสดงและเผยแผ่ให้มนุษย์ทั้งหลายได้รับทราบ พระองค์มิใช่เจ้าของกฎธรรมชาติแต่อย่างใด ดังที่มีพระดำรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคต เกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่ อย่างนั้น ตถาคตรู้บรรลุธาตุนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง...สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์...ธรรมทั้งปวงเป็น อนัตตา ครั้นรู้บรรลุแล้วจึงบอก แสดงบัญญัติกำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่ เที่ยง...สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์...ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา[127]

กฎธรรมชาติหรือกฎไตรลักษณ์ที่กล่าวถึงนี้ ได้แก่อนิจจตา ความเป็นสภาพที่ไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้และอนัตตตา ความเป็นสภาพมิใช่ตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจหรือความบังคับของใคร การเปลี่ยนแปลงปรวนแปร ของสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นไปตามลักษณะทั้ง 3 อย่างนี้เป็นเรื่องสามัญที่มนุษย์รับรู้และเข้าใจได้ทั้งนี้เพราะ มนุษย์มีความคิด มีเหตุผลรู้จักสังเกตเปรียบเทียบสิ่งที่ตนพบเห็นและมีประสบการณ์เกี่ยวกับความ จริงเหล่านี้อยู่ตลอดเวลานอกจากมีทรรศนะต่อโลกตามความเป็นจริงของสามัญลักษณ์แล้วยังกล่าวถึง วิถีทางแห่งการล่วงพ้นจากความทุกข์ให้ประสบกับความสุขอย่างยิ่งยวดกล่าวคือพระนิพพานอีกด้วยโดยสอนว่าธรรมชาติของมนุษย์คือความทุกข์ ความสุขก็คือการหลุดพ้นจากความทุกข์การที่จะหลุด พ้นจากความทุกข์ได้ต้องเข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ว่าเป็นอย่างไร ทำไมจึงเกิดความทุกข์ได้ ทางใดที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ทางนั้นเป็นทางที่ถูกต้อง และทางที่ถูกต้องอันจะทำให้ล่วงพ้นจากความ ทุกข์ตามหลักของพระพุทธศาสนานั้นก็คืออัฏฐังคิกมรรค (มรรค 8) หรือทางสายกลาง ทางสายกลางนี้เป็นหนทางที่จะนำมนุษย์ผู้มีปัญญาซึ่งตระหนักรู้หลักความจริงของโลก และชีวิตฝึกฝนพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาให้ข้ามพ้นจากความทุกข์ประสบบรมสุขคือนิพพานได้เช่น พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวก พระองค์และพระอริยสาวกเดิมเป็นเพียงมนุษย์สามัญแต่ทว่ามีปัญญา ตระหนักรู้ความจริงของโลกและชีวิตว่า มีความผันแปร ไม่แน่นอนเป็นทุกข์จึงทรงฝึกฝนพัฒนา ศักยภาพและบำเพ็ญเพียรด้วยหลักไตรสิกขาหรืออัฏฐังคิกมรรคทำให้ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมโพธิ ญาณนำพระองค์ให้ข้ามพ้นจากทะเลแห่งความทุกข์และห้วงแห่งสังสารวัฏได้มนุษย์จึงเป็นสัตว์ที่ ฝึกฝนได้และสามารถที่จะพัฒนาศักยภาพของตนให้บรรลุเป้าหมายที่ประเสริฐและดีงามซึ่งต่างจากสัตว์อื่นทั่วไปที่เกิดมาด้วยสัญชาตญาณแล้วก็ตายไปด้วยสัญชาตญาณ ผู้ที่ฝึกฝน

---

[127]องฺ.ติก. 20/137/385.

ตนจนบรรลุเป้าหมาย สูงสุดท่านกล่าวว่าประเสริฐเลิศกว่าเทวดาทั้งหลาย กระทั่งแม้แต่พระพรหมก็เคารพกราบไหว้บูชา[128]

มนุษย์นั้นเป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งของโลกเหมือนกับสัตว์โลกประเภทอื่น ๆ การเกิดขึ้นของมนุษย์เป็น การเกิดขึ้นตามกระบวนการของธรรมชาติมิใช่เกิดจากการสร้างสรรค์ของพระเจ้าแต่อย่างใด เพราะ ตามทัศนะของพุทธปรัชญา มนุษย์เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่งที่มีชีวิต เกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ในโลก เช่นเดียวกับสัตว์โลกชนิดอื่น ซึ่งมีความเห็นแตกต่างจากปรัชญาศาสนาเทวนิยมอื่นที่สอนว่ามนุษย์ และโลกเกิดจากการสร้างสรรค์ของพระเป็นเจ้า การที่บางท่านคิดและเข้าใจว่าโลกและมนุษย์เกิดจาก การสร้างสรรค์ของพระเป็นเจ้าเป็นความคิดและความเข้าใจที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของอวิชชา คือความ ไม่รู้แจ้งสิ่งทั้งปวงตามสภาพความเป็นจริง[129] พุทธญาณวิทยามองธรรมชาติด้านจิตของมนุษย์ทั้งด้านลบและด้านบวก มนุษย์ปุถุชนแม้ จะมีธรรมชาติด้านจิต แต่ธรรมชาติดังกล่าวนี้จะหายไปเมื่อได้รับการฝึกฝนพัฒนาให้ตั้งอยู่ในครรลองที่ ถูกต้องและดีงามกล่าวคือ ศีล สมาธิและปัญญา ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับบุคคลผู้มีปัญญาเท่านั้นจึงจะรู้ได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า “จิตที่ดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยากผู้มีปัญญาสามารถควบคุมให้ตรงได้ เหมือนช่างศรดัดลูกศรให้ตรงฉะนั้น”[130]

การฝึกจิตที่ควบคุมได้ยาก เปลี่ยนแปลงง่ายชอบใฝ่หาแต่ อารมณ์ที่ปรารถนา จัดเป็นความดีเพราะจิตที่ฝึกดีแล้วย่อมนำความสุขมาให้[131] ผู้มีปัญญาควรรักษา จิตที่เห็นได้ยากยิ่ง ละเอียดยิ่งชอบใฝ่หาแต่อารมณ์ที่น่าปรารถนาเพราะจิตที่คุ้มครองแล้วย่อมนำสุข มาให้[132]

จากพุทธพจน์ดังกล่าวจะเห็นว่ามนุษย์ปุถุชนแม้จะมีธรรมชาติเช่นนั้น แต่ก็สามารถจะฝึกอบรมพัฒนาตนได้ผู้มีปัญญาที่สามารถฝึกฝนจิตพัฒนาตนให้ก้าวล่วงธรรมชาติดังกล่าวได้ท่านเรียกว่าเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐหรืออริยบุคคล เพราะธรรมชาติของความรู้ในพุทธปรัชญาเน้นความรู้ภายในหรือความรู้จักตัวเองเป็นหลัก ดังพระพุทธพจน์ว่า เราบัญญัติโลก ความเกิดขึ้นแห่งโลก ความดับแห่งโลก และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก ในร่างกายที่มีประมาณว่าหนึ่งมีสัญญา มีใจนี้เอง[133] ความรู้ที่เกิดประจักษ์ด้วยตนเองหรือความรู้ขั้นจริงแท้นั้น พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญเป็นอันดับ

---

[128]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, 2539), หน้า 13.

[129]สุนทร ณ รังษี, *พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก*, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), หน้า 92.

[130]ขุ.ธ. (25/33/35.

[131]ขุ.ธ. (25/35/36.

[132]ขุ.ธ. 25/36/36.

[133]องฺ.จตุกก. (21/45/74.

แรก เค เอ็น ชยติลเลเก (K.N. Jayatilleke)[134] จึงจัดพระพุทธเจ้าอยู่ในกลุ่มของนักประสบการณ์นิยม (Experientialist) หรือนักประจักษนิยม (Empiricists) ปัญญาหรือความรู้ในพุทธปรัชญาอาศัยระบบการรับรู้แบบธรรมชาติแล้วจึงพัฒนาจากระดับต้นจนเป็นความรู้ในระดับสูงสุดแต่มีระบบความรู้เป็นอันเดียวกันคือความต้องการหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ปัญญาในพุทธปรัชญาจึงพิจารณาผ่านเหตุและผลไม่ใช่เป็นเรื่องของศรัทธาแบบเลื่อนลอย หากแต่เป็นองค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้และความรู้อันเป็นรูปธรรมเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงของโลกธรรมชาติที่อยู่ล้อมรอบชีวิตมนุษย์หรือนับเข้าเป็นโลกุตรสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบระดับโลกุตระที่อยู่เหนือโลก ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริงหรือรู้เข้าใจตามสภาวะธรรมชาติสัมมาทิฐิประเภทนี้เกิดจากโยนิโสมนสิการเป็นองค์ประกอบภายในหรือปัจจัยภายในตัวบุคคลซึ่งสัมมาทิฐินี้ไม่อาจเกิดขึ้นได้เพียงแค่การรับฟังแล้วเชื่อตามคนอื่นด้วยศรัทธาเพราะต้องเป็นการรู้จักที่ตัวสภาวะเอง ต้องเอาธรรมชาติเป็นข้อพิจารณาโดยตรง ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีลักษณะเป็นหลักการกฎเกณฑ์ข้อยึดถือที่ปรุงแต่งหรือบัญญัติวางซ้อนเพิ่มขึ้นจากธรรมดาของธรรมชาติและเป็นอิสระไม่อยู่ภายใต้อิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติซึ่งมีสภาวะและธรรมดาเสมอกันทุกถิ่นฐานทุกกาลสมัยไม่จำกัดเวลาด้วยธรรมชาติแห่งความรู้ในพุทธญาณวิทยาโดยการอาศัยระบบการรับรู้แบบธรรมชาติ แล้วจึงเริ่มพัฒนาจากระดับเบื้องต้นจนเป็นความรู้ระดับสูง กล่าวคือ

1) ความรู้ระดับวิญญาณ (Consciousness) คือความรู้แจ้งอารมณ์เป็นความรู้เริ่มแรกเมื่อเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น เป็นต้น ซึ่งจะกลายเป็นเวทนาต่อไปจึงจะกำหนดได้ว่าเป็นอะไรต่อไป เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยวิญญาณ 6 เท่ากับอายตนะและอารมณ์ 6 คู่ คือ วิญญาณตา ได้แก่ เห็น วิญญาณทางหูได้แก่ ได้ยิน วิญญาณทางจมูก ได้แก่ ได้กลิ่น วิญญาณทางลิ้น ได้แก่ รู้รส วิญญาณทางกาย ได้แก่ ได้รู้สิ่งต้องกาย วิญญาณทางใจ ได้แก่ รู้อารมณ์ทางใจหรือรู้เรื่องในใจ[135] ความรู้ระดับวิญญาณนี้เป็นความรู้ที่มีความบริสุทธิ์เนื่องจากเป็นการรู้โดยตรงในระยะแรกยังไม่มีการให้รายละเอียดหรือความหมายอะไร คือเมื่อตาเห็นรูปก็รู้เพียงว่าเห็นเท่านั้นแต่ไม่รู้ว่าเป็นรูปอะไร การเกิดขึ้นของความรู้ระดับวิญญาณนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีองค์ประกอบ 3 อย่างคือ อายตนะ อารมณ์และจิตทำหน้าที่จดจ่อ

2) ความรู้ระดับสัญญา (Perception) หมายถึง การกำหนดได้หมายรู้คือความรู้ระดับกำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์นั้น ๆ ได้มีความละเอียดกว่าความรู้ระดับวิญญาณ เกิดขึ้นโดยอาศัยการเทียบเคียงระหว่างประสบการณ์เดิมหรือความรู้เก่ากับ

---

[134]K.N. Jayatilleke, *Early Buddhist Theory of Knowledge*, (London : George Allen and Unwin Ltd., 1963), p. 169, 451.

[135]พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, หน้า 30.

ความรู้ใหม่ แบ่งออกเป็น 6 อย่างตามทางแห่งการรับรู้คือ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพ สัญญาและธัมมสัญญา ความรู้ระดับสัญญานี้คือกระบวนการเรียกเก็บรวบรวมและสะสมข้อมลของการเรียนรู้และวัตถุดิบสำหรับความคิด ดังนั้น ความรู้ระดับสัญญากล่าวคือความจำได้หมายรู้มี๒ ลักษณะ กล่าวคือ (1) สัญญาบริสุทธิ์เป็นกระบวนการรับรู้โดยธรรมชาติของจิตที่มองสรรพสิ่งตาม ความเป็นจริงตามเหตุปัจจัยสามารถทำให้ตัดวงจรของสังสารวัฏเข้าถึงภาวะแห่งความพ้นทุกข์ได้ดังที่ พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงวิธีปฏิบัติธรรมเพื่อเป็นแนวทางให้เกิดสัญญาบริสุทธิ์ในพาหิยสูตรว่า[136] พาหิยะ เมื่อใดท่านพึงศึกษาว่า เมื่อเห็นรูปก็สักว่าแต่เห็น เมื่อฟังเสียง ก็สักว่าแต่ฟังแต่ฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ ก็สักว่าแต่รับรู้เมื่อรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ก็สักว่ารู้แจ้งเช่นนี้เมื่อนั้น ท่านก็ไม่มีเมื่อใดท่านก็ไม่มี เมื่อนั้น ท่านก็ไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อใด ท่านก็ไม่ยึดติดในสิ่งนั้น ก็จักไม่มีในโลกนี้ไม่มีในโลกอื่นและไม่ มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้เป็นที่สุดแห่งทุกข์ (2) ปปัญจสัญญา เป็นกระบวนการรับรู้ที่ได้รับการปรุงแต่งแห่งกิเลส ตัณหา ที่ทำให้ ยึดเยื้อพิสดาร มีอวิชชาคือ ความไม่รู้ห่อหุ้มอยู่นำไปสู่ความเข้าใจผิด หลงผิดและการนำไปปฏิบัติต่อ สิ่งทั้งหลายอย่างผิดพลาดด้วย การรับรู้ที่ผิดไปจากความเป็นจริงนี้เกิดจากความวิปลาสจำแนก ออกเป็น 3 ประเภท คือ[137]

1 สัญญาวิปลาส เป็นความคลาดเคลื่อนของการรับรู้คือ หมายรู้ว่าในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง หมายรู้ว่าในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าสุข หมายรู้ว่าในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา หมายรู้ว่าในสิ่งที่ไม่ งามว่างาม 2

2. จิตวิปลาส เป็นความเข้าใจคลาดเคลื่อนที่ผิดจากความเป็นจริง มีการเข้าใจว่า ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง มีการเข้าใจว่าสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าสุข มีการเข้าใจว่าในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา มีการเข้าใจว่าในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

3. ทิฐิวิปลาส เป็นความเห็นที่คลาดเคลื่อนที่ผิดไปจากความเป็นจริง มีความเห็น ว่าในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง มีความเห็นว่าในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข มีความเห็นว่าในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่า เป็นอัตตา มีความเห็นว่าในสิ่งที่ไม่งามว่างามการรับรู้ที่ผิดไปจากความจริง 3 อย่างจัดเป็นปปัญจสัญญาเพราะว่าสัญญาปรุงแต่ง อารมณ์ให้มีความซับซ้อนหลากหลายด้วยแรงผลักดันของกิเลสตัณหา ทิฐิมานะการรับรู้ในลักษณะที่ คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงนั้นเป็นการรับรู้ที่ประกอบด้วยอวิชชาคือ ความไม่รู้ในความเป็นจริง นำไปสู่ความหลงผิด ความเข้าใจผิดและการนำไปปฏิบัติอย่างผิดพลาดและคลาดเคลื่อนจากความเป็น จริงอย่างสิ้นเชิงเป็นมิจฉาทิฐิและหากพิจารณาก็จะเห็นว่า เมื่อการรับรู้คลาดเคลื่อนไปจากความเป็น จริง ก็ส่งผลให้เกิดความเข้าใจผิดและมีความเห็นคลาดเคลื่อนจาก

---

[136]ขุ.ขุ. 25/10/186.

[137]พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 30, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2558), หน้า 138.

ความเป็นจริงด้วย เนื่องจากสัญญา มีกิเลสตัณหาห่อหุ้มปิดบังความเป็นจริงอยู่ ทำให้ยึดถือการปฏิบัติที่ผิดพลาดไม่มีปัญญามองเห็น ธรรมชาติความเป็นจริงได้บุคคลผู้ติดอยู่ในปปัญจะ คือการปรุงแต่งที่จิตสร้างเพิ่มเติมให้กับอารมณ์ ทั้งหลาย การยึดติดอยู่กับปปัญจะนี้จัดเป็นอวิชชา ซึ่งทำให้บุคคลไม่อาจหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีคำกล่าวว่า “ผู้ใดประกอบด้วยปปัญจะ จะยินดีในปปัญจะ ผู้นั้นไม่ได้ชมพระนิพพานที่ เกษมจากโยคะ”

หากจะกล่าวโดยสรุปว่า ความรู้ระดับสัญญานับว่าเป็นจุดแยกสำคัญที่สุดที่จะทำให้เกิดปัญญาหรือ อวิชชา ถ้ารับรู้โดยกระบวนการทางธรรมชาติล้วน ๆ ไม่มีการเบี่ยงเบนไปจากความเป็นจริง ก็สามารถ ทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้เรียกว่า สัญญาบริสุทธิ์หรือกระบวนการรับรู้แบบวิวัฏแต่ในทาง ตรงกันข้าม ถ้ากระบวนการรับรู้มีการปรุงแต่งด้วยตัณหา มานะ ทิฐิมองสิ่งต่าง ๆ ด้วยความเขลามืด บอด ทำให้เกิดการคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ด้วยยึดถือความปรารถนาของตนเป็นใหญ่การ เวียนวนก็เกิดขึ้นไม่มีวันจบสิ้นอย่างนี้เรียกว่า ปปัญจะ (กิเลสเครื่องเนิ่นช้า) หรือกระบวนการรับรู้แบบเสพเสวยโลกหรือการรับรู้แบบสังสารวัฏ 3) ความรู้ระดับทิฐิหรือมโนภาพ (Conception) หมายถึง ความเห็นซึ่งรวมถึงความ เชื่อถือความเข้าใจตามนัยเหตุผล ความรู้ที่เป็นทรรศนะแนวคิดหรือทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหลังจาก การฟัง การคิด ที่เป็นไปตามกระบวนการทางเหตุผลหรืออนุมานเป็นการเห็นความจริงรวบยอดที่อยู่ เบื้องหลังปรากฏการณ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นความรู้ที่ได้จากการคิดแบบวิเคราะห์เปรียบเทียบแล้วทำการ สังเคราะห์สรุปรวบยอดกลายเป็นทรรศนะ มโนภาพหรือความเข้าใจ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการฟัง หรือสุตมยปัญญาและการคิดที่เรียกว่าจินตามยปัญญา ตามทัศนะของ

พุทธญาณวิทยาแบ่งความรู้ ระดับทิฐิออกเป็น 2 ประเภท คือ มิจฉาทิฐิความเห็นที่ผิดจากความเป็นจริงเป็นไปเพื่อสร้างโลกสร้าง กิเลสและสัมมาทิฐิความเห็นชอบเห็นความจริง ได้แก่ การเห็นที่ถูกต้องตามอริยสัจ 4 สมดังพุทธ พจน์ที่แสดงไว้ว่า

สัมมาทิฐิเป็นอย่างไร คือความรู้ในทุกข์ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ[138] สัมมาทิฐิเท่านั้นจึงจะถือว่าเป็นปัญญาที่ตรง ตามทัศนะของพุทธปรัชญา

4) ความรู้ระดับอภิญญา (Extrasensory Perception) คือ ความรู้ที่เกิดขึ้นจากความสามารถพิเศษทางจิต ผ่านการฝึกจิตให้มีพลังโดยไม่ต้องอาศัยประสาทสัมผัสใด ๆ ทั้งเป็นสิ่งที่สามารถรับรู้ได้โดยไม่ขึ้นกับกาละและเทศะ การรับรู้ระดับนี้เมื่อเกิดขึ้นสามารถที่จะรับรู้สิ่งต่างๆได้เกินวิสัยสามัญของมนุษย์เรียกความรู้แบบนี้ว่า อภิญญา มี 6 ประการคือ (1) อิทธิวิธีคือความสามารถแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เช่น คนเดียวทำให้เป็นหลายคน ทำที่มืดให้สว่าง (2) ทิพพโสตะ คือ

[138]ม.มู. 12/135/126.

ความสามารถในการได้ยินเสียงทั้งเสียงทิพย์เสียงมนุษย์ทั้งระยะใกล้และไกล (3) เจโตปริยญาณ คือ การ รู้ใจคนอื่น สามารถทำนายได้ว่าเขาคิดอย่างไร (4) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือความสามารถระลึกชาติ ในอดีตได้ (5) ทิพพจักขุคือความสามารถในการมองเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้จุติเป็นอันมาก (6) อาสวักขย ญาณ คือความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะกิเลส[139]

ความรู้ระดับอภิญญาทั้ง 6 ประการนี้อภิญญา 5 ข้อแรก จัดเป็นโลกียอภิญญา คือเป็นความรู้ระดับสามัญทั่วไป ผู้ที่ได้อภิญญาเหล่านี้อาจเป็นสัมมาทิฐิหรือ มิจฉาทิฐิก็ได้อภิญญาที่ 6 คือ อาสวักขยญาณ จัดเป็นโลกุตตรอภิญญา เป็นความรู้ระดับสูง ผู้ได้ อภิญญาข้อนี้จะเป็นสัมมาทิฐิเท่านั้น

5) ความรู้ระดับญาณ (Intuitive Insight) คือความรู้ที่เกิดขึ้นจากการหยั่งรู้สภาวะแห่งความจริงทั้งหลายตามความเป็นจริงเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเฉพาะภายในตัวของผู้รู้เท่านั้น เป็นการเรียนรู้โดยประสบการณ์ตรงผ่านขั้นตอนการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาคือ ศีล สมาธิปัญญา[140] ความรู้ระดับญาณนี้มีขั้นตอนแห่งการเจริญที่เรียกว่าวิปัสสนาญาณ 9 กล่าวคือ (1) อุทยัพพยญาณ คือญาณที่เล็งเห็นนามรูปว่ามีลักษณะเกิดขึ้นและเสื่อมไปเสมอ ๆ เหมือนฟองน้ำและพยับแดดที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยแล้วแตกดับไป (2) ภังคญาณ คือญาณที่เล็งเห็นนามรูปว่ามีลักษณะเคลื่อนที่สลายไปเหมือนกระแสน้ำไหลต่อกันไปเรื่อย ๆ เห็นความเกิดดับว่ามีลักษณะอย่างเดียวกันโดยตลอดและเปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่สภาพหนึ่ง (3) ภยตูปัฏฐานญาณ คือญาณที่เล็งเห็นนามรูปว่าเป็นสิ่งที่น่าสะพรึงกลัวปรากฏประหนึ่งว่าเป็นทุกข์โทษมีภัยนานาชนิด ซึ่งเมื่อเกิดมีนามรูปขึ้นมาแล้วจะไม่ให้เกิดทุกข์นั้นเป็นไปไม่ได้ (4) อาทีนวญาณ คือญาณที่เล็งเห็นนามรูปว่าเต็มไปด้วยทุกข์โทษที่น่าเบื่อหน่ายที่สุดเป็นที่ประชุมของโรคภัยไข้เจ็บทุกชนิดไม่น่าอภิรมย์ยินดีแต่อย่างใด (5) นิพพิทาญาณคือญาณที่เล็งเห็นนามรูปว่าเป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่ายยิ่งขึ้น จนถึงถอนจากกามราคะออกจากนามรูปได้รู้สึกเบื่อหน่ายต่อนามรูปนั้นเป็นอย่างมาก (6) มุญจิตุกัมยตาญาณ คือญาณที่เล็งเห็นเหตุผลว่าเมื่อไม่มีนามรูปภัยอันตรายสิ่งน่าเบื่อน่ากลัวทั้งหลายย่อมไม่มีจึงเกิดความพอใจใคร่จะหนีไปให้พ้นจากนามรูปนั้นเสีย (7) ปฏิสังขาญาณ คือญาณที่เล็งเห็นเหตุผลว่าเป็นเครื่องปลดปล่อยตนจากนามรูปคือเห็นเหตุปัจจัย ปรุงแต่งนามรูปตามความเป็นจริง เมื่อเห็นเหตุปัจจัยของนามรูปยังอยู่จะปรารถนาให้นามรูปดับไปก็ ย่อมไม่ได้เมื่อใดกำจัดเหตุปัจจัยของนามรูปได้แล้ว เมื่อนั้นนามรูปย่อมดับไป อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม เป็นเหตุปัจจัยสร้างนามรูปขึ้นมา อาหารเป็นปัจจัยสืบต่อรูปกายให้เจริญ อายตนะ และผัสสะเป็นปัจจัยสืบต่อนามกายให้เป็นไป เมื่อพิจารณาเห็นเหตุผลดังนี้จิตย่อมมีกำลังมั่นคง ดำเนินไปในแนวทางเพื่อกำจัดเหตุปัจจัยของนามรูปยิ่งขึ้น (8) สังขารุเปกขาญาณ คือญาณที่เล็งเห็น เหตุผลว่า

---

[139]ที.ปา. 11/356/394-396.

[140]ที.ปา. 11/305/272.

นามรูปเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันและเป็นธรรมดาต้องมีการเปลี่ยนแปลง เป็นสิ่งบีบคั้นไม่ อยู่ในอาณัติของใครจะไปฝืนธรรมดาของมันย่อมเป็นการไม่สมควรแล้ววางใจเป็นกลางในนามรูปไม่ดี ใจหรือเสียใจในความเปลี่ยนแปลงของสังขาร (9) สัจจานุโลมิกญาณ คือญาณที่เล็งเห็นอริยสัจธรรม๔ ประการอย่างแจ้งชัดตามกำลังของญาณทัศนะนั้นแล้วกำจัดกิเลสให้ขาดไปตามกำลังของอริยมรรค ญาณที่เกิดขึ้นถึง ๔ ขั้นตามลำดับ ขั้นสุดท้ายสามารถทำลายอาสวะให้เด็ดขาดไปจากตัวเองโดยสิ้นเชิง ผู้บรรลุถึงขั้นนี้เรียกว่า พระอรหันต์[141]

จากข้อความดังกล่าวนี้จึงกล่าวได้ว่าความรู้ระดับญาณนี้เป็น ความรู้ที่ต้องเรียนรู้ฝึกพัฒนาตามบวนการไตรสิกขาคือ ศีล สมาธิและปัญญาซึ่งจะพัฒนาไปสู่ความรู้ที่ สูงขึ้นด้วยการฝึกตนเองจึงเป็นความรู้ที่ประจักษ์เฉพาะบุคคล

6) ความรู้ระดับตรัสรู้หรือสัมโพธิ (Enlightenment) คือความรู้ระดับญาณขั้นสูงสุดในพุทธปรัชญา เป็นญาณที่รู้ว่าตนหลุดพ้นจากสภาวธรรมฝ่ายสังขตะทั้งปวงและเมื่อได้บรรลุโลกุตตรธรรมก็รู้ว่าตนได้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว กิจที่จะพึงทำทุกอย่างก็ได้ทำเสร็จแล้ว ได้บรรลุถึงความเป็นอิสระจากโลกิยธรรมทั้งมวลโดยสมบูรณ์ไม่มีกิจที่ต้องทำอีกต่อไป ความรู้ระดับนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีเงื่อนไข 3 ประการ คือ ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 บริบูรณ์ด้วยดีมีความรู้ระดับญาณเกิดขึ้นแล้วโดยสมบูรณ์และเกิดความเปลี่ยนแปลง 5 ประการ คือ เปลี่ยนแปลงทางปัญญา เปลียนแปลงทางคุณภาพจิต เปลี่ยนแปลงทางอารมณ์เปลี่ยนแปลงทางทัศนคติและเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรม[142] กล่าว

โดยสรุป ธรรมชาติของความรู้ในพุทธญาณวิทยามี 2 ลักษณะ กล่าวคือ (1) ความรู้ ขั้นสมมติคือความรู้ในความจริงทั่ว ๆ ไปที่ชาวโลกบัญญัติใช้กันซึ่งเป็นจริงในระดับหนึ่งเท่านั้น แต่ยัง มีข้อผิดพลาดและการโต้แย้งและการสร้างทฤษฎีต่าง ๆ ขึ้นเพื่อแก้ไขความผิดพลาด แต่ก็ไม่สามารถ ถึงจุดที่ตกลงกันได้ (2) ความรู้ขั้นแท้จริง คือความรู้ความจริงขั้นสูงสุด เป็นความรู้ที่ทำให้มองเห็น สรรพสิ่งตรงตามความเป็นจริง เป็นความรู้ที่เกิดประจักษ์ด้วยตนเองถือเป็นความรู้ที่อยู่เหนือประสาทสัมผัสและเป็นความรู้ที่ทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้ทำให้ปราศจากการโต้แย้งและการยึดมั่นต่อทัศนะหรือทฤษฎีต่าง ๆ ทางโลก ด้วยเหตุนี้ธรรมชาติของความรู้ตามทัศนะของพุทธปรัชญาถือว่าเป็นความรู้ที่เป็นไปเพื่อทำลายอวิชชาให้หมดสิ้นไปและไม่ใช่เป็นความคิดคาดคะเนเองแต่ต้องเป็นความรู้ที่เกิดจากการฝึกอบรมตนเองจนเกิดปัญญาที่รู้เท่าทันต่อสามัญลักษณ์ต่อโลกและต่อชีวิตที่เรียกว่าสัมมาทิฐิ

---

[141]ขุ.ป. 31/1-121/7-187

[142]บุญมี แท่นแก้ว, *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*, หน้า 55.

3.4.4 เกณฑ์ตัดสินความรู้

ตามทัศนะของพุทธปรัชญา ความรู้ที่จัดว่าถูกต้องนั้นต้องเป็นความรู้ที่เป็นความจริง เพราะพุทธปรัชญาเป็นปรัชญาประเภทสัจนิยมเนื่องจากพระพุทธองค์ตรัสเกี่ยวกับเรื่องความจริง เช่น เรื่องทุกข์และไตรลักษณ์เป็นต้น เพื่อสอนให้มีสติรอบคอบให้คิดอยู่เสมอว่าเมื่อความจริงเป็นเช่นนี้ ทำอย่างไรชีวิตจึงจะมีความสมบูรณ์และพบกับความสุขอย่างแท้จริงได้และความจริงที่มนุษย์ควร ศึกษาและรู้กันในโลกมี 4 ประการ กล่าวคือ[143]

1. สมมติสัจจะ (Conventional Truth) คือ ความจริงโดยสมมติหมายถึง ความ จริงขั้นนอกหรือความจริงผิวเผินที่ชาวโลกสมมติกันว่าเป็นจริงหรือที่มนุษย์ส่วนมากยอมรับและใช้ ดำเนินชีวิตประจำวันเพื่อความสะดวกสบายในการติดต่อสังสรรค์กันในสังคม

2. สภาวสัจจะ (Empirical Truth) คือความจริงตามสภาวะ หมายถึง ความจริงที่ ได้จากการศึกษาค้นคว้า วินิจฉัย วิเคราะห์วิจารณ์ให้ลึกซึ้งลงไปจนสามารถรู้ความจริงในระดับลึก

3. ปรมัตถสัจจะ (Metaphysical Truth) คือความจริงขั้นปรมัตถ์เป็นความจริง เกี่ยวกับสิ่งที่อยู่เหนือวิสัยของประสาทสัมผัสของมนุษย์เช่น ความจริงเกี่ยวกับจิต วิญญาณ พระเป็น เจ้า นรก สวรรค์นิพพาน เป็นต้น และนักปรัชญาสนใจในความจริงชนิดนี้โดยเรียกว่า “อภิปรัชญา” หรือ “ปฐมปรัชญา” หรือ “ภววิทยา” และในการรู้ความจริงทั้งสามอย่างนี้แม้จะทำให้คนฉลาดเป็น ปราชญ์ขึ้นได้มีเหตุผล สามารถปรับปรุงหรือพัฒนาชีวิตและโลกให้ดีขึ้นก็ตามแต่ก็ไม่เป็นไปเพื่อความ บริสุทธิ์สะอาดผ่องใสหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงได้เพราะพระพุทธศาสนามุ่งถึงความ บริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงเป็นสำคัญ ดังนั้น สัจจะทั้งสามประการดังกล่าวไม่ สามารถทำให้บุคคลผู้ศึกษาถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้เพราะพระพุทธศาสนานิยมความจริงขั้นสูงกว่านั้น

4. อริยสัจ (The Four Noble Truth) คือความจริงอย่างยิ่ง ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยเจ้า ความจริงอันประเสริฐนี้มี 4 ประการคือ (1) ทุกข์ (2) สมุทัยเหตุให้เกิด ความทุกข์ (3) นิโรธ ความดับทุกข์ (4) อริยมรรค ทางปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ อริยสัจ 4 ประการ นี้พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญยิ่งและทรงแนะนำชี้นำให้พุทธศาสนิกชนสนใจและศึกษากันอย่างจริงใจ เพราะการรู้อริยสัจนี้สามารถนำตนไปสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์ได้จริง ความรู้ที่เป็นความจริงแท้สามารถทำให้ผู้ที่รู้นั้นหลุดพ้นไปจากสังโยชน์สังโยชน์ได้ หมายถึง หลุดพ้นจากกิเลสเครื่องผูกมัดสัตว์ เป็นความรู้ที่สำคัญที่สุดคือเป็นความรู้ที่สามารถทำให้ผู้ที่ รู้นั้นหลุดพ้นไปจากความทุกข์อันเป็นไปตามหลักอริยสัจ 4 คือ รู้ทุกข์รู้เหตุเกิดทุกข์รู้ความดับทุกข์รู้ วิธีปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์ [144]๖๒ พุทธญาณวิทยาเน้นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรง ถ้าความรู้ ใดสอดคล้องกับประสบการณ์ตรงคือเป็น

---

[143]บุญมี แท่นแก้ว, *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*, หน้า 33-34.

[144]ที.ปา.11/345/378, ม.มู. 12/119/118.

สิ่งที่ประจักษ์และมีเหตุผลซึ่งเกิดขึ้นโดยอาศัยการคิดทบทวน ข้อเท็จจริงที่ได้จากประสบการณ์อย่างมีเหตุผลก็ถือว่าเป็นความรู้ที่ถูกต้อง แต่เมื่อพิจารณาในส่วนของ ความคิดหรือทฤษฎีที่เป็นไปในโลกนี้มีมากและมีนักปรัชญาหลายท่านได้แสดงเกณฑ์ในการตัดสิน ความรู้ไว้หลายประเด็นด้วยกันเพื่อทดสอบความรู้ดังกล่าว ด้วยเหตุนี้พุทธญาณวิทยาจึงได้วางหลักเกณฑ์การตัดสินความรู้เอาไว้เพื่อเป็นเครื่องมือใน การตรวจสอบความรู้ดังข้อความที่ปรากฏในกาลามสูตร ดังนี้[145]

1) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังฟังตามกันมา

2) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบๆ กันมา

3) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ

4) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์

5) อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง)

6) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุมาน (หมายถึงการคาดคะเนตามหลักเหตุผล)

7) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการตรองตามแนวเหตุผล

8) อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว

9) อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้

10) อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

เมื่อใด ท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองเท่านั้นว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ที่บุคคลถือปฏิบัติบริบูรณ์แล้วย่อมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เมื่อนั้นท่านทั้งหลายควรละ (ธรรมเหล่านั้น) เสีย ... เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองเท่านั้นว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ที่บุคคลถือปฏิบัติบริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุข เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรเข้าถึง (ธรรมเหล่านั้น) อยู่ จากพระสูตรดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า กรณีที่ผู้ฟังยังไม่รู้ไม่เข้าใจและยังไม่มีความเชื่อในเรื่อง ใดไม่ใช่ไม่ให้เชื่อในเรื่องนั้น แต่ไม่ควรเชื่อก่อนหากยังไม่พิจารณาหาเหตุผลด้วยสติปัญญาของตนเอง เป็นหลักและอาศัยประสบการณ์ในการปฏิบัติด้วยตนเองเป็นหลักอีกทางหนึ่ง เพราะความรู้ที่ผ่านการ พิจารณาด้วยเหตุผลเพียงอย่างเดียว พุทธญาณวิทยาถือว่า อาจเป็นได้ทั้งถูกและผิด ดังข้อความในสัน ทกสูตรว่า[146] “สันทกะ อีกประการหนึ่ง ศาสดาบางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา ศาสดานั้นจึงแสดงธรรมตามปฏิภาณของตน ตามหลักเหตุผล และการคาดคะเนความจริง ศาสดาผู้ เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา ก็ย่อมมีการใช้เหตุผลถูกบ้าง การใช้เหตุผลผิดบ้าง เป็นอย่างนั้นบ้าง เป็น

---

[145]องฺ.ติก. 20/66/255-262.

[146]ม.ม. 13/231/272.

อย่างอื่นบ้าง” เพราะเหตุผลมีข้อจำกัด เนื่องจากเหตุผลผ่านกระบวนการคิดแต่ยังไม่ได้ลงมือปฏิบัติการ คิดด้วยเหตุผลจึงเป็นเพียงแต่การคาดคะเน ดังพระพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย มีธรรมเหล่าอื่นอีก ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยากสงบประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนเอาไม่ได้ละเอียดรู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตรู้แจ้งได้เองแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตาม อันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้อง ตาม ความเป็นจริง ก็ธรรมที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก ... ” [147] ความสำคัญของกาลามสูตรทั้ง 10 ประการดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่าการจะใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินความรู้ว่า ถูกหรือผิดเลยทีเดียวยังไม่ได้จึงได้จัดกลุ่มของกาลามสูตรตามแหล่งที่มาของความรู้ไว้ 3 กลุ่มคือ (1) กลุ่มประเพณีและเสียงของคนส่วนใหญ่ ได้แก่กาลามสูตรข้อ 1–3 (2) กลุ่มคัมภีร์และบุคคลที่น่าเชื่อถือ ได้แก่กาลามสูตรข้อ 4 และ 10 (3) กลุ่มที่คิดด้วยกระบวนการวิธีต่าง ๆ ได้แก่กาลามสูตรข้อ 5–9 กลุ่มที่ 3 นี้แยกประเภทออกเป็น (3.1) คิดด้วยกระบวนวิธีแบบนิรนัย ได้แก่ กาลามสูตรข้อ 5 (3.2) คิดด้วยกระบวนวิธีแบบอุปนัย ได้แก่กาลามสูตรข้อ 6 (3.3) คิดด้วย กระบวนวิธีแบบนิรนัยและอุปนัยผสมกัน ได้แก่กาลามสูตรข้อ 7-9

ในการจัดแบ่งกลุ่มดังกล่าวนี้กลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2 จัดเป็นกลุ่มสุตมยปัญญา ส่วนกลุ่มที่ 3 จัดเป็นกลุ่มจินตามยปัญญา สังเกตได้ ว่าความรู้ทั้ง 3 กลุ่มดังกล่าวนี้ไม่มีประสาทสัมผัสอยู่เลย ซึ่งในทางปรัชญาถือว่าเป็นแหล่งความรู้ที่ สำคัญอย่างหนึ่ง ดังนั้นในประเด็นนี้จึงมีผู้รู้หลายท่านให้ทัศนะว่า กาลามสูตรบ่งชี้ว่าพระพุทธองค์ทรง มีทฤษฎีความรู้แบบประจักษนิยม เพราะบรรดาแหล่งความรู้ทั้งหมดที่ยกมาแล้วเตือนให้เราพิจารณา โดยตั้งข้อสงสัยอย่าเพิ่งด่วนเชื่อถือเนื่องจากไม่มีประสาทสัมผัสรวมอยู่ด้วย นัยนี้อาจหมายความว่า พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าประสาทสัมผัสเป็นแหล่งความรู้ที่เชื่อถือได้จึงไม่ทรงนำมารวมไว้ในบรรดาสิ่ง ที่ทรงชี้ให้สอบสวนเหล่านี้[148] จากข้อความกล่าวมาข้างต้น จึงกล่าวได้ว่ากาลามสูตรเป็นเกณฑ์ตัดสินความจริงที่ สามารถใช้ตัดสินในขอบเขตหนึ่งหรือสถานการณ์หนึ่ง แต่อาจจะใช้ไม่ได้กับขอบเขตหนึ่งหรือ สถานการณ์หนึ่ง ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้รู้ได้แสดงทัศนะต่อเรื่องการตัดสินความรู้ดังกล่าวไว้หลายท่าน กล่าวคือ แสง จันทร์งาม ได้จัดพุทธปรัชญาว่าอยู่ในกลุ่มปฏิบัตินิยม (Pragmatism) โดยมี ความเห็นว่าพุทธปรัชญา เป็นปรัชญาที่มีความมุ่งหมายในการปฏิบัติเนื่องจากพระพุทธศาสนาถือว่า ความทุกข์เป็นพื้นฐานของคำสอนต่าง ๆ ซึ่งตามทัศนะนี้ชีวิตของมนุษย์เต็มไปด้วยความทุกข์ซึ่งเกิด จากความเข้าใจผิดในสภาวะความเป็นจริงของตนเองและโลก ดังนั้นในการศึกษาถึงสภาวะธรรมชาติ ของโลกตามหลักไตรลักษณ์และธรรมชาติของชีวิตตามหลักปฏิจจสมุปบาทจะเป็นความรู้อันถูกต้องที่ มนุษย์จะใช้เป็นเครื่องชี้นำในการปฏิบัติและนำไป

---

[147]ที.สี. 9/28/11.

[148]สมภาร พรมทา, *พุทธปรัชญา มนุษย์สังคมและปัญหาจริยธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 238.

แก้ปัญหาในชีวิตได้ถึงแม้ว่าจะไม่ช่วยกำจัดทุกข์ให้ หมดไปก็ตาม พุทธปรัชญาจึงต้องการสอนให้มนุษย์รู้จักและเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ในโลกตามความเป็นจริง เพื่อไม่ให้เข้าไปยึดมั่นถือมั่นในกิเลส พระพุทธศาสนาเชื่อว่าความรู้ที่ถูกต้องจะสามารถนำบุคคลไปสู่ การปฏิบัติและการฝึกจิตซึ่งจะเป็นวิถีทางที่นำไปสู่ปัญญาหรือความรู้ในระดับสูงตลอดจนไปสู่ เป้าหมายคือพระนิพพานได้ในที่สุด ถึงกระนั้นพุทธปรัชญาก็ไม่ถือว่า ความรู้เป็นเป้าหมายหรือเป็นสิ่ง ที่มีคุณค่าในตัวเอง เพราะเราไม่ได้แสวงหาความรู้เพื่อตอบสนองความอยากรู้อยากเห็น แต่เรา แสวงหาความรู้เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมืออันจะช่วยให้บังเกิดผลในทางปฏิบัติซึ่งใช้ในการแก้ปัญหา ของมนุษย์ตลอดจนทำชีวิตของมนุษย์ให้ดีขึ้น ความรู้จึงเป็นเพียงวิถีทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่ แท้จริงของมนุษย์[149]

วีรชาตินิ่มอนงค์ได้กล่าวถึงหลักศรัทธา 10 ข้อ สรุปเปรียบเป็นเชิงตรรกวิทยาใน ปรัชญาอินเดียว่าหลักศรัทธา 10 ข้อที่ 1,2,3,4,5 และ 10 เทียบได้กับศัพทประมาณ และอุปมาน ประมาณด้วยหรือสุตมยปัญญาหรือเทียบได้กับกัลยาณมิตรมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ข้อที่ 6,7,8, เทียบได้กับอนุมานประมาณหรือจินตมยปัญญาหรือเทียบได้กับโยนิโสมนสิการคือการใช้ วิจารณญาณ, ส่วนข้อพิเศษ (11) จัดเป็นบทสรุปอันเป็นจุดยืนของพุทธจัดเป็นประจักษ์ประมาณพิเศษหรือภาวนามยปัญญาซึ่งต้องประกอบด้วยหลักสัมมาทิฐิเป็นเครื่องมือสำคัญในการหยั่งรู้สัจ ภาวะ[150] วิทย์วิศทเวทย์กล่าวว่าคำสอนส่วนใหญ่ของพุทธศาสนาเน้นให้ปฏิบัติจนเกิดปัญญาหรือ ความรู้ขึ้นมาได้ตรงกับคำกล่าวที่ว่าทฤษฎีกับปฏิบัติเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออกนั่นคือปัญญากับศีลต่าง เกื้อกูลกันอยู่ตลอดเวลา ในแง่นี้ศาสนาพุทธจึงมีลักษณะคล้ายกับปรัชญาปฏิบัตินิยม (Pragmatism) ทฤษฎีเป็นเครื่องชี้นำการปฏิบัติและการปฏิบัติก็ช่วยพัฒนาทฤษฎีให้สมบูรณ์ขึ้น ในทีฆนิกาย สีล ขันธวรรคได้แสดงไว้ว่า ศีลเป็นของจำเป็นสำหรับปัญญา กล่าวคือการปฏิบัติช่วยให้เราเข้าใจได้ชัดเจน ขึ้นและเมื่อเข้าใจชัดเจนก็ปฏิบัติครั้งต่อไปได้ดีขึ้น[151] ดังพุทธพจน์ว่า

“อย่างนั้นแล พราหมณ์อย่างนั้น แล พราหมณ์ปัญญาต้องมีศีลช่วยชำระให้บริสุทธิ์ศีลก็ต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ปัญญาย่อมมี ในที่ที่มีศีล ศีลย่อมมีในที่มีปัญญา ปัญญาย่อมมีแก่ผู้มีศีล ศีลย่อมมีแก่ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ยกย่องศีล และปัญญาว่า เป็นสิ่งล้ำเลิศในโลก...”[152]

พุทธปรัชญามีความแตกต่างจากปฏิบัตินิยมในแง่ที่ว่า สัจจะ และหลักธรรมคำสอนมีเนื้อหาที่แน่นอน ปรากฏอยู่เสมอตามธรรมชาติเป็นสิ่งที่มีอยู่โดยตัวเองอย่าง เป็นอิสระ ไม่ได้เป็นสิ่งที่

---

[149]แสง จันทร์งาม, *พุทธศาสนวิทยา*, (พระนคร : บรรณาคาร, 2512), หน้า 14.

[150]วีรชาติ นิ่มอนงค์, “การศึกษาทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, รายงานการวิจัย (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552), หน้า 127.

[151]วิทย์วิศทเวทย์, “ความรู้ในทัศนะของพุทธศาสนา”, *วารสารพุทธศาสน์ศึกษา*, ปีที่ 2 ฉบับที่ 3 (กันยายน–ธันวาคม 2538) : 45.

[152]ที.สี. 9/317/122.

ถูกสร้างขึ้นแต่เป็นสิ่งที่ถูกค้นพบ ต้องใช้ปัญญาเข้าไปค้นหาความจริงด้วย ตนเอง ความจริงในทัศนะนี้จึงเป็นสิ่งที่คงที่แน่นอนตายตัวและเป็นสาธารณะ ไม่ได้มีลักษณะเป็นสิ่ง สัมพัทธ์ (Relative) อย่างของปฏิบัตินิยมและถึงแม้ว่าพุทธปรัชญาจะมีส่วนที่แตกต่างจาก แนวความคิดของกลุ่มปฏิบัตินิยมไปบ้าง แต่โดยรวมแล้วผู้วิจัยมีความเห็นว่า พุทธปรัชญาสามารถใช้ ปฏิบัตินิยมเป็นฐานในการตัดสินความรู้ได้ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นทฤษฎีปฏิบัตินิยมแบบประยุกต์ เพราะหลักฐานเบื้องต้นในการตัดสินยังสามารถอ้างอิงได้จากพระไตรปิฎกเพียงแต่มีรายละเอียดใน ส่วนย่อยเท่านั้นที่ทำให้แตกต่างกันออกไป ดังนั้น พุทธปรัชญามีเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้ที่แน่นอนคงที่ ไม่มีการผันแปร กล่าวคือทฤษฎีหรือความรู้ใดที่ผ่านกระบวนการศึกษาค้นคว้าตามขั้นตอนของหลัก ไตรสิกขาหรือมรรคมีองค์๘ จนเกิดเป็นโพธิญาณแล้ว ทฤษฎีหรือความรู้นั้นจัดว่ามีเป้าหมายที่ แน่นอนชัดเจนและย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เพื่อดับทุกข์แก่มวลมนุษย์ทั้งหลาย ได้จริงและเป็นทฤษฎีความรู้ที่เป็นจริงอย่างสูงสุด ด้วยเหตุนี้พุทธญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ในทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นองค์ความรู้เครื่องมือให้มนุษย์รู้ความจริงและการที่มนุษย์จะรู้ความจริงได้ในเบื้องต้นต้องอาศัยประสาทสัมผัสสามัญธรรมดาและการฝึกอบรมจนมีประสาทสัมผัสพิเศษ ซึ่งกระบวนการนี้อาศัยความรู้หรือบ่อเกิดความรู้ทางผัสสะ (อายตนะภายในและภายนอก) กระทบกับอารมณ์ทำให้เกิดวิญญาณความรู้ในอารมณ์และการรับรู้อารมณ์นำไปสู่การคิดตริตรองถึงอารมณ์นั้น ความรู้นี้เป็นความรู้ที่เกิดจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ความรู้ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบหรือตรัสรู้แล้วนำมาแสดงและเผยแผ่ให้มนุษย์ทั้งหลายได้รับทราบ เป็นความรู้ตามทัศนะของพุทธญาณวิทยาซึ่งจัดว่าเป็นความรู้ที่ถูกต้องและเป็นความรู้ที่เป็นความจริง เพราะเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พุทธญาณวิทยาจึงเป็นทฤษฎีความรู้ประเภทสัจนิยมเพราะเนื่องมาจากการตรัสรู้เกี่ยวกับเรื่องของความจริง เช่น ไตรลักษณ์ อริยสัจ เป็นต้น และเพื่อให้มองเห็นภาพได้ชัดเจนพุทธญาณวิทยาจึงแบ่งความรู้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ กล่าวคือ โลกียปัญญา ความรู้ระดับโลกิยะหรือสมมติบัญญัติเป็นความรู้แบบโลกสามัญทั่วไป และโลกุตรปัญญา ความรู้ระดับโลกุตระหรือระดับปรมัตถ์เป็นความรู้ที่อยู่เหนือความรู้สามัญทั่วไปซึ่งเกิดขึ้นจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

3.4.5 ระดับของความรู้

พุทธปรัชญาพระพุทธองค์ทรงจำแนกระดับความรู้ไว้ 3 ประเภท เรียกว่า ปัญญา หมายถึงความรอบรู้มี 3 ประการ กล่าวคือ

1. จินตามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดแต่การคิดพิจารณา หาเหตุผล
2. สุตมยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการสดับการเล่าเรียน

3. ภาวนามยปัญญา คือปัญญา เกิดแต่การฝึกอบรมลงมือปฏิบัติ [153] ซึ่งมีนัยความหมายดังนี้

1. ความรู้ระดับจินตามยปัญญา ปัญญาที่บุคคลได้มาโดยไม่ได้เรียนจากผู้อื่น เป็นปัญญาที่เกิดจากกรรมที่เป็นของแต่ละ บุคคลหรือปัญญาที่ตรงกับความจริงเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับหน้าที่การงานหรือเกี่ยวกับศาสตร์เรียกว่า จินตามยปัญญา[154] จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา (ปัญญาเกิดจากโยนิโสมนสิการที่ ตั้งขึ้นในตนเอง) หมายถึงความรู้ที่เกิดจากระบบความคิดการพิจารณาหาเหตุผล ความรู้หรือปัญญา ชนิดนี้ไม่ใช่ยุติเพราะมีประสบการณ์กับสิ่งนั้นเท่านั้น แต่ได้ครุ่นคิดตรึกตรองจากสิ่งที่ได้สัมผัสให้มี ความละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น สร้างองค์ความรู้ด้วยกระบวนการของเหตุผล โดยมีกฎเกณฑ์เป็น ส่วนประกอบในการสร้าง ความรู้ที่เกิดจากจินตามยปัญญาจึงเป็นพลังทางสมองแท้โดยไม่มี ประสบการณ์มาเกี่ยวข้องในการสร้างหรือหากจะมีประสบการณ์อยู่บ้างก็มีเพียงข้อมูลในเบื้องต้น เท่านั้น ดังนั้น จินตามยปัญญาจึงเปรียบได้กับตรรกวิทยาแบบนิรนัย (Deduction) เพราะคิดหาเหตุผล โดยไม่อาศัยประสบการณ์[155] เทียบได้กับอนุมานประมาณ อนุมานประมาณ (Inference) คือความรู้ที่ ได้จากการอนุมาน ซึ่งหมายถึงการรับรู้สิ่งหนึ่งเป็นเบื้องต้นแห่งการรับรู้อีกสิ่งหนึ่ง เป็นความรู้ที่ได้รับ มาโดยทางอ้อม ได้แก่ ความรู้ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยความรู้ขั้นประจักษ์เป็นเหตุแล้วสาวไปถึงสิ่งที่ไม่ ประจักษ์จนรู้ว่าสิ่งไม่ประจักษ์ซึ่งต้องการรู้นั้นมีอยู่หรือไม่เช่นเมื่อเห็นควันไฟแต่ที่ไกล ก็เกิดความรู้ ตามมาว่าที่นั้นมีไฟอยู่ด้วยทั้งที่ยังไม่เห็นไฟเลย ในที่นี้การเห็นควันไฟเป็นความรู้ขั้นประจักษ์การรู้ว่ามีไฟอยู่ที่นั้นด้วยเป็นความรู้ขั้นอนุมาน[156]

ดังนั้น ความรู้ที่เกิดจากการคิดใคร่ครวญ อย่างมีระบบ ระเบียบ พิจารณาอย่างรอบคอบอยู่ในหลักการเหตุผล (จินตามยปัญญา) นั้นยังผิดพลาดได้เพราะยัง เป็นความรู้ในขั้นที่ต้องพึ่งอาศัยสิ่งภาย (ปรโตโฆสะ) คือพึ่งสติปัญญาของผู้อื่นหรือหามีการใช้ปัญญา ของตนในการวิเคราะห์ก็ยังเป็นในขั้นที่เพียงพิจารณาด้วยเหตุผล ยังไม่มีการลงมือปฏิบัติพิสูจน์ ทดสอบให้รู้เห็นและเข้าใจจนประจักษ์ในความจริงของสิ่งนั้นด้วยตนเอง อาจกล่าวได้ว่าแหล่งความรู้ ทั้งสองนี้ทำให้มีความรู้ในระดับสมมติสัจจะ ดังนั้น จึงเป็นแหล่งความรู้ที่ถูกต้องอยู่ในระดับสมมติ หากแต่การคิดพิจารณาหาเหตุผลทางปัญญาประเภทนี้เกิดขึ้นจากความสามารถใน กระบวนการคิดหรือจินตนาการของมนุษย์ทั้งนี้เพื่อทำให้เกิด “ความเข้าใจ” ต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เข้าไป รับรู้หรือที่จำได้จินตามยปัญญาจะทำหน้าที่แปรความรู้ต่าง ๆ ที่ได้รับจากแหล่งความรู้ที่อยู่ภายนอก ที่เป็นของบุคคลอื่นหรือที่เป็นสุตมยปัญญาที่เป็น

---

[153]ที.ปา. 11/305/271.

[154]พระอุปติสสเถระ รจนา, *วิมุตติมรรค*, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), และคณะ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548), หน้า 212.

[155]ประยงค์แสนบุราณ, *ปรัชญาอินเดีย*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2547), หน้า 61.

[156]ประยงค์แสนบุราณ, *ปรัชญาอินเดีย*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2547), หน้า 176.

“รู้จำ” ให้กลายมาเป็น “ความเข้าใจ” นอกจากนั้น สำหรับบางบุคคลที่มีจินตามยปัญญาแก่กล้า ก็สามารถใช้จินตามยปัญญานี้เข้าถึงและสร้างสรรค์จน เกิดปัญญาใหม่หรือองค์ความรู้ใหม่ได้เรียกองค์ความรู้ใหม่ในระดับนี้ว่า “ทฤษฎี” ความรู้ที่ได้มาจาก จินตามยปัญญาที่เป็น “ความเข้าใจ” อาจใช้คำเรียกให้เข้าชุดว่า “รู้เข้าใจ” หรือ “รู้จริง” ก็ได้เพราะ เป็นปัญญาที่เป็นของบุคคลนั้น ๆ และอยู่ในบุคคลนั้น ๆ จริง ๆ และด้วยรู้จริงเพราะความเข้าใจนี้เอง จึงทำให้บุคคลสามารถอธิบายขยายความและพลิกแพลงคำตอบได้ตามที่ประสงค์ไม่ถูกจำกัดตาม ความรู้เท่าที่จดจำมาได้เท่านั้น จินตามยปัญญาจึงทำให้บุคคลมีความอาจหาญในระดับหนึ่งและสามารถยืนหยัดอยู่กับ ความรู้นี้ได้ค่อนข้างมั่นคงเนื่องจากจินตามยปัญญามีฐานที่เกิดมาจากกระบวนการคิดหาเหตุผล ซึ่งอยู่ ในฝักฝ่ายของบุคคลผู้คิด ปัญญานี้จึงมีลักษณะเป็น “อัตตวิสัย” ซึ่งในแง่หนึ่งก็มีผลดีกล่าวคือ ทำให้ สามารถคิดหาเหตุผลได้กับสิ่งต่าง ๆ ทั่วไปหมด ทั้งกับสิ่งที่มีอยู่จริงในธรรมชาติ (=ปรมัตถ์สัจจะ) และ แม้กับสิ่งที่ไม่มีอยู่จริงในธรรมชาติ (สมมติสัจจะ) ทำให้เกิดการแตกตัวของปัญญาอย่างกว้างขวาง สามารถนำทั้งสิ่งที่มีอยู่จริงและสิ่งไม่มีอยู่จริงที่คิดขึ้นมาใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น การจัด ระเบียบชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลและสังคม ให้เกิดความเรียบร้อยและเป็นปกติสุข แต่ในอีกแง่หนึ่ง ก็อาจทำให้เกิดปัญหาและความสับสนได้มาก โดยเฉพาะเรื่องของ “สมมติสัจจะ” ที่ไม่มีฐานของ “ปรมัตถ์สัจจะ” หรือที่ขัดแย้งกับ “ปรมัตถ์สัจจะ”[157]

2. ความรู้ระดับสุตมยปัญญา ปัญญาที่ได้มาโดยการเรียนจากผู้อื่น เรียกว่าสุตมยปัญญา[158] สุตมยปัญญา ปัญญาเกิด จากการสดับเล่าเรียน (ปัญญาเกิดจากปรโตโฆสะ) หมายถึงปัญญาหรือความรู้ที่เกิดเพราะการฟัง แต่ขอบเขตของสุตมยปัญญาไม่ได้หมายถึงความรู้ที่เกิดขึ้นจากการฟังเท่านั้น ยังหมายถึงการศึกษาเล่า เรียน การอ่านตำรา หรือความรู้ที่เกิดขึ้นจากการลิ้มรส การสัมผัส เป็นต้น รวมความว่าสุตมยปัญญา คือความรู้ที่เกิดขึ้นทางประสาทสัมผัส สุตมยปัญญาจึงไม่แตกต่างไปจากตรรกวิทยาแบบอุปนัย (Induction) เพราะยืนยันความรู้ที่ถูกต้องว่าต้องเกิดจากผัสสะเท่านั้น ส่วนความรู้อื่นใดที่ไม่ผ่านทาง ผัสสะถือว่าเป็นความรู้ที่ไม่ถูกต้อง[159] กล่าวได้ว่าสุตมยปัญญา ปัญญาเกิดแต่การสดับ (ฟัง) หรืออาจขยายให้กว้างออกไปได้ว่า เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นจากแหล่งความรู้ที่อยู่ภายนอก ซึ่งครอบคลุมไปได้หมดทั้งจากการฟัง หรือแม้จาก การอ่านหรือจากการศึกษาเล่าเรียน สุตมยปัญญา จัดเป็นปัญญาของผู้อื่นที่บุคคลเพียงจดจำไว้ได้อาจ เรียกปัญญาประเภทนี้ว่า “รู้จำ” ซึ่งยังไม่อาจนับเป็นปัญญาของบุคคลนั้น ๆ อย่างแท้จริง แต่ก็เป็น ปัญญาที่มีความสำคัญมาก ในฐานะ

---

[157]พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรังสี), *บัญญัติปรมัตถ์สมมติสัจจะปรมัตถสัจจะ*, (พระนครศรีอยุธยา : วัดมเหยงค์, 2558), หน้า 32.

[158]พระอุปติสสเถระ รจนา, *วิมุตติมรรค*, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, หน้า 212.

[159]ประยงค์ แสนบุราณ, *ปรัชญาอินเดีย*, หน้า 61.

เป็นปัญญาระดับเริ่มต้นของบุคคลที่อาศัยใช้เพื่อการเรียนลัด ทำ ให้ไม่ต้องเสียเวลาหรือเผชิญกับความเสี่ยงไปในการลองผิดลองถูก เพราะได้เรียนรู้จากประสบการณ์ ของผู้อื่นที่ได้ผ่านเรื่องราวนั้น ๆ มาแล้ว ปัญญาประเภทนี้อาจเปรียบได้กับการรู้แผนที่ที่มีคนทำไว้ดี แล้ว ทั้งที่การรู้นี้เป็นเพียงการจำเส้นทางตามที่ปรากฏอยู่บนแผ่นกระดาษได้เท่านั้น ซึ่งยังไม่ใช่ เส้นทาง

3. ความรู้ระดับภาวนามยปัญญา บุคคลเมื่อบำเพ็ญสมาธิทำปัญญาให้เกิดขึ้นเรียกว่าภาวนามยปัญญา[160] ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ (ปัญญาเกิดจากปัญญาสองอย่างแรกนั้นแล้วหมั่นมนสิการในบรรดา สภาวธรรม) หมายถึง ความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะการฝึกฝน อบรมและลงมือปฏิบัติตามนัยแห่งการปฏิบัติ กัมมัฏฐานหรือสมาธิพระพุทธศาสนาถือว่าความรู้ชนิดนี้สำคัญที่สุดเพราะเป็นความรู้ที่เกิดจากฌาน ไม่ใช่ความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสหรือเกิดการคิดคาดคะเน แต่เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากความสงบ แห่งจิตและความรู้ที่แจ่มใสขึ้นในดวงจิตด้วยอำนาจแห่งฌาน พระพุทธศาสนาได้แบ่งสมาธิออกเป็น 2 อย่าง[161] กล่าวคือ 1) อุปจารสมาธิ หมายถึง สมาธิจวนจะแน่วแน่หรือสมาธิที่ยังไม่ดิ่งถึงที่สุด เป็นขั้นทำให้ กิเลสมีนิวรณ์เป็นต้นระงับก่อนจะเป็นอัปปนา คือถึงฌาน[162] หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึง สมาธิเพียงเฉียด ๆ กล่าวคือเป็นสมาธิไม่มั่นคงเกิดขึ้นแล้วหาย เมื่อผู้ปฏิบัติดึงจิตกลับมาควบคุมสมาธิก็เกิดแล้วก็หาย แล้วเป็นอย่างนี้สมาธิระดับนี้ยังไม่ก่อให้เกิดความรู้พิเศษอะไรแต่ก็เป็นฐานให้เกิดอัปปนาสมาธิได้ 2) อัปปนาสมาธิหมายถึง สมาธิแน่วแน่สมาธิแนบสนิท สมาธิในฌานผู้บำเพ็ญจนได้อัปป นาสมาธิจิตใจของผู้นั้นจะแน่วแน่ดิ่งลงในอารมณ์เดียวไม่หวั่นไหวคลอนแคลนและสภาวะจิตที่อยู่ใน อารมณ์เดียวทำให้เกิดอภิญญา[163] ซึ่งเป็นความรู้พิเศษเกิดขึ้นในจิต ความรู้ชนิดนี้มีอยู่ในเฉพาะ พระพุทธศาสนาเท่านั้น เรียกว่า อภิญญา หมายถึง ความรู้ยิ่งยวด มี 6 ประการ กล่าวคือ (1) อิทธิวิธา หรืออิทธิวิธิความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ (2) ทิพพโสต ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์ (3) เจโตปริยญาณ ญาณที่ให้กำหนดใจคนอื่นได้ (4) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณที่ทำให้ระลึกถึงชาติได้ (5) ทิพพจักขุญาณ ที่ทำให้มีตาทิพย์ (6) อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป[164]

ความรู้หรือปัญญาดังกล่าวนี้ พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ตรวจความรู้ที่มาจาก 2 แหล่งแรกกับแหล่งที่ 3 คือประสบการณ์ตรง ถ้า ความรู้นั้นสอดคล้องกับประสบการณ์ตรงก็ให้ถือว่าเป็นความรู้

---

[160]พระอุปติสสเถระ รจนา, *วิมุตติมรรค*, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, หน้า 212.

[161]ประยงค์ แสนบุราณ, *ปรัชญาอินเดีย*, หน้า 61.

[162]พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2559), หน้า 254.

[163]ประยงค์ แสนบุราณ, *ปรัชญาอินเดีย*, หน้า 62.

[164]ที.ปา. 11/431/307. องฺ.ฉกฺก. 22/273/311.

ที่ถูกต้อง พระพุทธเจ้าให้พิจารณา ตรวจสอบโดยอาศัยกาลามสูตรเป็นเกณฑ์ในการตรวจสอบ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญความรู้กลุ่มที่ 3 คือ ภาวนามยปัญญา เพราะเป็นความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติฝึกฝนอบรมทางจิตใจ ดังนั้น เมื่อความรู้ทั้ง สามแหล่งขัดแย้งกัน ภาวนามยปัญญาหรือประสบการณ์ตรงจะเป็นเกณฑ์ตัดสินความรู้ที่มีน้ำหนักมาก ที่สุด เพราะประสบการณ์ตรงมีความหมายกว้างกว่าความรู้ที่เกิดขึ้นตามธรรมดา ประสบการณ์ตรงเป็น ความหมายที่ลึกลงไปถึงสัญญาพิเศษที่เรียกว่าอภิญญา ตามหลักพุทธญาณวิทยา[165] ความรู้หรืออภิญญาใน 5 ข้อข้างต้นยังเป็นความรู้อยู่ในระดับโลกิยะซึ่งยังไม่ใช่ความรู้ขั้น สุดท้าย เพราะว่าผู้บรรลุความรู้ระดับนี้ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ส่วนความรู้ในข้อที่ 6 เป็นความรู้ชั้นสูง เป็นความรู้ทำให้เป็นพระอรหันต์เรียกความรู้ชนิดนี้ว่าความรู้ในระดับโลกุตตระ ระดับความรู้ในภาวนามยปัญญานี้จึงเป็นความรู้ที่เหนือความรู้ทั้งปวง จึงกล่าวได้ว่าการบวนการ เรียนรู้ในพุทธญาณวิทยามีความเกี่ยวเนื่องด้วยปัญญา หมายถึงความรอบรู้ความฉลาดหรือความ เข้าใจเหตุผลในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งพุทธญาณวิทยาได้แสดงลำดับกระบวนการสร้างองค์ความรู้ในพุทธปรัชญาด้วยการเริ่มต้นจากจินตามยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากความคิด การพิจารณาหาเหตุผลอย่าง แยบคาย ด้วยว่าปัญญาลักษณะนี้ไม่ได้ยุติเพราะมีประสบการณ์กับสิ่งต่าง ๆ เท่านั้น แต่ได้ครุ่นคิดตรึก ตรองจากสิ่งที่ได้สัมผัสให้มีความละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น สร้างกระบวนการหาเหตุผลโดยมีกฎเกณฑ์ เป็นส่วนประกอบในการสร้างความรู้จึงเป็นปัญญาที่เกิดจากพลังทางสมองไม่มีประสบการณ์มา เกี่ยวข้องในการสร้างความรู้ส่วนสุตมยปัญญาเป็นปัญญาที่เกิดจากการได้ฟัง ได้อ่าน ได้เรียนรู้ เรื่องราวจากผู้อื่น ซึ่งเป็นความรู้ที่นำมากำหนดเป็นแนวคิดหรือองค์ความรู้ให้แก่ตนเองและนำไปใช้ใน การปฏิบัติหน้าที่หรือดำรงชีวิต การอาศัยสุตมยปัญญาเพียงอย่างเดียวไม่อาจทำให้บุคคลหลุดพ้นได้ เพราะเป็นปัญญาที่เกิดจากความเชื่อที่ได้ยินได้ฟังมาหรือสอนต่อกันมาจนกลายเป็นความเชื่อ (ศรัทธา) ในเรื่องเหตุการณ์ต่าง ๆ ผิดเจตนารมณ์ของปัญญาไปและภาวนามยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิด จาการลงมือปฏิบัติจนเกิดการรู้แจ้งเห็นจริงถือว่าเป็นองค์ความรู้ (ปัญญา) ที่แท้จริง เพราะเป็นปัญญาเพื่อการหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสและเป็นปัญญาที่เหนือปัญญาทั่วไปซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดในกระบวนการทางความรู้ทางพุทธญาณวิทยาในพระพุทธศาสนา

---

[165]พระครูปลัดสุวัฒนพุทธคุณ จนฺทาโภ, “ศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาจารวาก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2555, หน้า 37.

3.5 แนวคิดญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกระบวนการของขันธ์ 5

ญาณวิทยา ปรัชญาสาขานี้เป็นทฤษฎีว่าด้วยจวามรู้ (Theory of Knowledge) อันได้แก่หมวด ความรู้ที่ค้นคว้าเกี่ยวกับธรรมชาติซองความรู้ กำเนิดของความรู้ ความสมเหตุสมผลของความรู้ และขอบเขตของความรู้ภาพรวมของพระพุทธปรัชญาเถรวาทในสวนที่จัดเป็นญาณวิทยาหรือญาณวิทยาเถรวาทนั้นเป็นการตอบคำถามที่ว่ามนุษย์รู้สัจจะหรือความจริงได้อย่างไรมีอะไรเป็นเครื่องพิสูจน์ปรมัตถสัจจะ ความรู้เกิดขึ้นทางใดบ้าง ประมวลคำตอบเหล่านี้และบัญหาอื่นๆ เกี่ยวกับความรู้ เรียกว่าญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้[166]

3.5.1 ระดับของความรู้

พุทธปรัชญาจำแนกความรู้ออกเป็น 2 ระดับ คือ ความรู้ชั้นโลกิยะ และความรู้ ชั้นโลกุตตระ แต่ละระดับต้องสัมพันธ์กับการปฏิบัติตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาโดยตรง พุทธปรัชญายอมรับว่าความรู้ระดับหนึ่งผ่านทางผัสสะ เพราะพระพุทธองค์ทรงแสดงความจริงของโลกและชีวิตโดยมีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ดังนั้นบ่อเกิดของความรู้ในระดับหนึ่งจึงเป็นเรื่องของผัสสะ และในอีกระดับหนึ่งความรู้เป็นเรื่องของจิตใคร่ครวญ ไตร่ตรองพิจารณาหรือวิปัสสนาโดยตรง เป็นกิจกรรมทางปัญญา ในเรื่องเกี่ยวกับความรู้ที่พระพุทธองค์ทรงใช้ประสบการณ์เป็นที่มาของความรู้ เช่น ในเตวิชชาสูตร ซึ่งกล่าวถึงปัญหาเรื่องพระพรหมว่ามีหรือไม่ ก็ปรากฏว่าพระพุทธองค์ ทรงใช้วิชาของประสบการณ์เป็นเครื่องซักถามในที่สุดไม่มีผู้ใดเคยเห็นหรือรู้จักพระพรหม : นอปัณณาสูตร ได้แสดงความเชื่อที่จะเป็นความจริงนั้นต้องตรงกับสิ่งหรือเหตุการณ์จริงที่เกิด ขึ้นมาถ้าปรโลกมีจริงใครเชื่อว่าไม่มี ความเชื่อนั้นเท็จ ถ้าปรโลกไม่มีจริงใครกล่าวว่ามีจริงคำกล่าวนั้นเท็จถ้าปรโลกมีจริงใครเชื่อว่ามีจริง ความเชื่อนั้นจริง ดังนั้น จุดประสงค์ของการแสวงหาความรู้ของพุทธปรัชญาจึงสัมพันธ์กับภาคปฏิบัติ เพื่อที่จะรู้ความรู้ที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง[167] ในแง่ขอบเขตของความรู้พุทธปรัชญาถือในระดับโลกียวิสัยของปุถุชนสามัญเราไม่สามารถรู้สิ่งที่อยู่นอกขอบเขตของประสบการณ์ได้ จอนห์ ล็อค นักประลบการณ์นิยมก็สนับสนุน โดยกล่าวว่าเราไม่จำเป็นต้องรู้ว่ามหาสมุทรลึกเท่าไร รู้เพียงว่าลึกกว่าเรือของเราก็พอ

---

[166]พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *จูฬาฯ : วิชาการ : ปรัชญาบูรพาทิศ,* กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532 หน้า 23.

[167]เดือน คำดี, *พุทธปรัชญา*, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2534), หน้า 211.

3.5.2 รูปขันธ์ก่อให้เกิดความรู้เชิงรูปธรรม

พุทธปรัชญากล่าวถึงกระบวนการสืบต่อ (สันตติ) ว่าเป็นสิ่งที่ปิดกันความรู้ตามสภาพความเป็นจริงของมนุษย์ในเรื่องเกี่ยวกับชีวิต โดยแสดงกฎไตรลักษณ์ว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงของทุกสรรพสิ่ง และความบีบคั้น (ทุกข์) และความจริงที่ว่าทุกสรรพสิ่งล้วนปราศจากตัวตน (อนัตตา) ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงกระบวนการสันตติในขันธ์ 5 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.5.3 กระบวนการสืบต่อแห่งกาย (รูปธรรม)

เมื่อชีวิตมนุษย์ประกอบขึ้นจาก “ธาตุ 4” หรือ “มหาภูตรูป 4” ส่วนเหตุปัจจัยให้เกิดมหาภูต 4 หรือรูปกายของมนุษย์นั้นตามนัยพระสูตร ถ้ามองในแง่ชีววิทยาเกิดจากการมีเพศสัมพันธ์ของบิดามารดา และเจริญเติบโตด้วยข้าว น้ำ และอาหาร เป็นต้น ต้องอบต้องนวดต้องเฟ้น มองในแง่กระบวนการตามธรรมชาติตามหลักปฏิจจสมุปบาทกายของมนุษย์เกิดจากวิญญาณ มองในแง่ วัฏฏะ 3 กายของมนุษย์เกิดจากกิเลส กรรมและวิบาก มองในแง่ของปฏิสัมภิทามรรคและคัมภีร์วิสุทธิมรรค กายของมนุษย์เกิดจากเหตุ 5 ประการ คือ อวิชชา ตัณหา อุปทาน กรรม และอาหาร ถ้ากล่าวตามนัยพระอภิธรรม กายหรือรูปของมนุษย์มีสมุฏฐาน 4 ประการ เป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น คือ กรรม จิต อุตุ และอาหาร มหาภูตรูป 4 เป็นเหตุปัจจัยพื้นฐานที่รวมตัวเกาะกลุ่มกันอย่างถูกส่วนตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติจนกระทั่งปรากฏเป็นรูปขันธ์ของมนุษย์ ธาตุ 4 หรือ มหาภูตรูป 4 ได้แก่ ปฐวีธาตุ(ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม)ธาตุหรือมหาภูตรูป 4 นี้ ถือเป็นหน่วยมูลฐานของการก่อเกิดรูปขันธ์ของมนุษย์ แต่ทั้ง 4 อย่างนี้ล้วนไม่สามารถดำรงอยู่ได้เพียงลำพัง ต้องอิงอาศัยกันและกันดำรงอยู่เมื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง หมดสิ้นไปที่เหลือก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ทั้งนี้เพราะรูปขันธ์ของมนุษย์ตกอยู่ภายใต้กฎของปฏิจจสมุปบาทหรือกฎอิทัปปัจจยตานั่นเอง นอกจากมีธาตุ 4 เป็นธรรมชาติพื้นฐานแล้วกายยังมีธรรมชาติอาศัยอื่นอีก เรียกว่า “อายตนะ” บ้าง “ทวาร” บ้าง รวมทั้งอวัยวะอื่นๆ อีก 32 ประการที่ท่านเรียกว่าอาการ ซึ่งอวัยวะทั้งหมดนั้นมีระบบการทำงาน ตำแหน่ง หน้าที่และรูปลักษณ์ที่ซับซ้อนและสอดประสานกันอย่างดี เป็นการยากที่จะบอกว่าอาศัยอะไรเป็นตัวจัดการให้อยู่ในตำแหน่งนี้ มีหน้าที่อย่างนี้ มีระบบการทำงานอย่างนี้ และมีรูปลักษณ์อย่างนี้ เรื่องนี้ในพระไตรปิฎกมีอธิบายไว้เพียงว่าเมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้นสิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไปสิ่งนี้จึงดับไปธรรมชาติที่อาศัยมหาภูตรูป 4 ได้ถูกจัดหมวดหมู่เอาไว้ 24 ชื่อ ที่มีแสดงไว้อย่างละเอียดในพระอภิธรรมปิฎกและในคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยเรียกว่า รูป 24 หรือ อุปาทายรูป

แนวคิด หลักญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกระบวนการของขันธ์ 5 ญาณวิทยาเป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่แยกตัวออกมาจากปรัชญาทั่วไป ซึ่งญาณวิทยานั้นเป็นความรู้ ที่เกี่ยวกับธรรมชาติ หรือการแสวงหาความรู้โดยความสมเหตุสมผล และสามารถถ่ายทอดให้บุคคลอื่นได้รับรู้รับทราบได้ด้วย การที่ได้ศึกษามาข้างต้น จะเห็นได้ว่าญาณวิทยานั้นเป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ขวนขวายอยากรู้

อยากเห็นอยากหาคำตอบ ข้าพเจ้าในฐานะผู้ทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จริงๆแล้วข้าพเจ้ามุ่งหมายอยากให้ผู้ที่ศึกษามาเห็นความจริงของขันธ์ 5 แต่ว่าเพราะวิชาหรือสาขาที่เรียนนั้นเกี่ยวข้องกับปรัชญาจึงจำต้องนำความรู้ด้านปรัชญามาคลุกเคล้าให้มันเกิดความเข้าใจทั้ง 2 ฝ่าย ในความเป็นจริงไม่ว่าจะเป็นปรัชญาหรือขันธ์ 5 มีผลลัพธ์อยู่แล้วในตัวของมันเอง หากบุคคลหรือใครก็ตามที่จะแสวงหาความรู้เรื่องขันธ์ 5 หรือเรื่องปรัชญาญาณวิทยานี้ เขาเหล่านั้นก็ต้องสมความปรารถนา แต่ถ้าหากใครศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่องศึกษาหลักญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกระบวนการของขันธ์ 5 เขาเหล่านั้นก็ย่อมได้ความรู้สมความปรารถนาเช่นกัน สิ่งหนึ่งที่ขันธ์ 5 กับญาณวิทยาเหมือนกันก็คือความไม่เที่ยงความไม่แน่นอน ความไม่คงที่ และไม่สามารถที่จะยึดมั่นถือมั่นเอาไว้ได้ ทั้งญาณวิทยาและขันธ์ 5 ต่างก็เป็นอนัตตาเช่นกัน

3.6 เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณขันธ์ ก่อให้เกิดความรู้เชิงนามธรรม

อุปาทายรูป เป็นรูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด 24 อย่าง ได้แก่ ประสาทรูปหรือ เครื่องรับอารมณ์ 5 วิสยรูปหรือรูปที่เป็นอารมณ์ของจิต 4 ภาวรูปหรือรูปที่แสดงความเป็นหญิง ความเป็นชาย 2 หทัยรูปหรือหทัยวัตถุ 1 ชีวิตรูป (ชีวิตินทรีย์) หรือภาวะที่รักษารูปให้เป็นอยู่ 1 อาหารรูปหรืออาหารที่กินแล้วเกิดเป็นโอชา 1 ปริจเฉทรูปหรืออากาสรูป 1 วิญญัติรูปหรือการแสดง ให้รู้ความหมาย 2 วิการรูปหรือความแปรผันแห่งรูป 3 และลักขณรูปหรือความเกิดความสืบต่อ ความดับแห่งรูป 42) ส่วนที่เป็นนามธรรม ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์มีความหมายและแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

(1) เวทนาขันธ์ หมายถึง ธรรมชาติการเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่ เป็นไปในร่างกายและรวมตลอดถึงทุกสรรพสิ่งภายนอกร่างกาย ทั้งที่เป็นไป ในอดีตอนาคต และ ปัจจุบันเป็น 1 ในสัพพจิตตสาธารณเจตสิกในเจตสิก 52 ตามแนวอภิธรรมจำแนกออกได้เป็น หลายหมวด หมวดละหลายแบบ และตามแนวพระสูตรก็ได้จำแนกออกเป็นประเภทต่างๆหลายประการ แต่โดยทั่วไป ตามแนวพระสูตรจะแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ 3 แบบ คือ แบบแบ่งออกเป็น 3 ประการ ได้แก่ การเสวยอารมณ์สุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์หรือบางทีเรียกว่า อุเบกขาแบบแบ่งออกเป็น 5 ประการ ได้แก่ การเสวยอารมณ์สุข ทุกข์ โสมนัส (ดีใจ) โทมนัส (เสียใจ)และอุเบกขา (ความวางเฉย) และแบบแบ่งออกเป็น 6 ประการตามที่เกิดหรือตามการเสวยอารมณ์ที่เกิดจากสัมผัสทางจักขุ (ตา) ทางโสตะ (หู) ทางฆานะ (จมูก) ทางชิวหา (ลิ้น) ทางกาย และทางมโน (ใจ)

(2) สัญญาขันธ์ หมายถึง ธรรมชาติความกำหนดรู้หรือหมายรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จาอารมณ์หรือสิ่งที่ถูกรู้ได้โดยอาศัยทวารทั้ง 6 ทั้งที่เป็นไปในร่างกายตลอดรวมทั้งทุกสรรพสิ่งภายนอกร่างกาย และทั้งที่เป็นไปในอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็น 1 ในสัพพจิตตสาธารณเจตสิกในเจตสิก 52 ตามแนวอภิธรรม แบ่งออกเป็นหลายหมวด หมวดละหลายแบบ แต่

โดยทั่วไป แบ่งออกเป็น 6 ประการ ตามสิ่งที่รับรู้ ได้แก่ 1)รูปสัญญา (ความหมายรู้รูป) 2)สัททสัญญา (ความหมายรู้เสียง) 3)คันธสัญญา (ความหมายรู้กลิ่น) 4)รสสัญญา (ความหมายรู้รส) 5)โผฏฐัพพสัญญา (ความหมายรู้สัมผัสทางกาย) และ 6)ธัมมสัญญา (ความหมายรู้อารมณ์ทางใจ)

(3) สังขารขันธ์ หมายถึง ธรรมชาติการประสมเจตสิกที่มีเจตนาเป็นตัวนำตกแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือแบบกลางๆ ปรุงแต่งการนึกคิดและการแสดงออกทางกายวาจาให้เป็นไปต่างๆ อันเป็นที่มาของกรรม แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ 1)สังขารที่เป็นอัญญสมานาเจตสิกเข้าได้ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว 2)สังขารที่เป็นอกุศลเจตสิก (ฝ่ายชั่ว) 3)และสังขารที่เป็นโสภณเจตสิก (ฝ่ายดีงาม)

(4) วิญญาณขันธ์ หมายถึง ธรรมชาติความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง 5 และทางใจ สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 ประการ คือ 1)จำแนกตามภูมิหรือระดับของจิต 2)จำแนกตามคุณสมบัติ และ 3)จำแนกออกตามทางที่เกิด

ขันธ์ 5 ประการที่เป็นไปภายในกายตน และทุกสรรพสิ่งภายนอกเหล่านี้ มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะขันธ์ 5 ในส่วนที่เป็นไปในกายตน เพราะเป็นส่วนประกอบที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันเป็นชีวิตซึ่งเป็นตัวทุกข์และทำให้สร้างกรรมและเวียนว่ายอยู่ไม่รู้จบ แต่เพื่อความพ้นจากทุกข์หลุดพ้นจากขันธ์ 5 ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายในวัฏฏะอีก พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกบางรูปในสมัยพุทธกาลจึงตรัสสอนธรรม และสอนธรรมเกี่ยวกับขันธ์ 5 ดังปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอันมาก การตรัสสอนการพิจารณาขันธ์ 5 ของพระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกบางรูป มี พระสารีบุตรเป็นต้น ในคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นการสอนให้พิจารณาขันธ์ 5 ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า“ขันธ์ 5 ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นขันธ์ 5 ขันธ์ 5 ไม่ใช่อัตตาของเรา” โดยมีหลายพระสูตรตรัสสอนให้พ้นทุกข์โดยการพิจารณาขันธ์ 5 ล้วน และมีหลายพระสูตรตรัสสอนให้พ้นทุกข์โดยกาพิจารณาขันธ์ 5 โดยเกี่ยวข้องกับหมวดธรรมอื่น ซึ่งมีทั้งการยกอุปมาขึ้นประกอบและไม่ยกอุปมาขึ้นประกอบด้วยทรงมีพุทธประสงค์เพื่อความเข้าใจในธรรม ฉลาดในธรรม เพื่อละความเห็นผิดประการต่างๆได้แก่ สักกายทิฏฐิ 20 ขันธ์ 5 อุปาทานขันธ์ 5 อกุศลวิตก 3 ทิฏฐิ 2 อหังการ มมังการ มานานุสัยเวทนา 3 และทิฏฐิต่างๆ เป็นต้น และเพื่อความพ้นจากทุกข์ เข้าถึงพระนิพพาน ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ด้วยการตรัสสอนว่า

ขันธ์ 5 ได้แก่ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียดเลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ทั้งหมดไม่เที่ยง เมื่อขันธ์ 5 ไม่เที่ยงจึงเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เรียนรู้ธรรม ยึดติดด้วยสักกายะทิฏฐิ 20 จะพิจารณาเห็นว่า ขันธ์ 5 ของเรา เราเป็นขันธ์ 5 ขันธ์ 5 เป็นอัตตาของเรา ย่อมแล่นวนเวียนอยู่กับขันธ์ 5 หนีขันธ์ 5 ไม่พ้น จึงไม่พ้นทุกข์ ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับ ได้แก่ บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์หรือ บรรพชิตก็ตาม เป็นผู้ได้เรียนรู้ธรรม ได้แก่ ขันธ์ ธาตุ อายตนะ ปัจจยาการ และสติปัฏฐาน เป็นต้น ย่อมเกิดปัญญาญาณเห็นแจ้งในอนิจจ

ลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ ซึ่งเป็นความจริงแท้ ของขันธ์ 5 และเมื่อเห็นแจ้งแล้ว ย่อมเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด และหลุดพ้นจากขันธ์ 5 เข้าถึงพระนิพพาน ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ส่วน

แนวทางการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาขันธ์ 5 ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์หรือพ้นจากขันธ์ 5 ด้วยปัญญาญาณ โดยความเป็นสภาพธรรมชาติของจิตที่รู้ชัดสภาวธรรมซึ่งเป็นลักษณะขององค์ประกอบของขันธ์แต่ละอย่างที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้นในกระบวนการธรรมชาติของชีวิตที่เป็นอาการปรากฏในระหว่างปฏิบัติตามกฎไตรลักษณ์ จนสามารถคลายความยึดมั่นและหลุดพ้นจากทุกข์หรือขันธ์ 5 ได้ โดยมีรูปขันธ์หรือเรียกอีกอย่างว่ารูปธาตุขันธ์เป็นส่วนกายหรือรูปธรรม และมีเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้นตลอดเวลาตามกระบวนธรรมชาติที่ซับซ้อนเมื่อมีผัสสะหรือเมื่อมีการกระทบอารมณ์เป็นส่วนใจหรือนามธรรม

การพิจารณารูปขันธ์หรือรูปธาตุขันธ์ ซึ่งแบ่งออกเป็นรูปธาตุดิน รูปธาตุน้ำ รูปธาตุไฟ รูปธาตุลม และอุปาทายรูปนั้น ในการพิจารณารูปธาตุดิน เป็นสภาวะจิตรู้สภาวลักษณะที่เป็นความแข้นแข็ง ความเป็นของหยาบ หรือสภาพที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ หรือความแข็งหรืออ่อนเมื่อสัมผัสการพิจารณารูปธาตุน้ำ เป็นสภาวะจิตรู้สภาวธรรมที่มีลักษณะเป็นความเอิบอาบ ซาบซึมแทรกไป หรือสภาวะความเหนียวที่สามารถรู้ได้ด้วยใจ การพิจารณารูปธาตุไฟ เป็นสภาวะจิตรู้สภาวธรรมที่มีลักษณะมีสภาพเป็นไอหรือสภาพแผ่ความร้อน ความเย็น การพิจารณารูปธาตุลม เป็นสภาวะจิตรู้สภาวธรรมที่มีลักษณะเคร่งตึง หรือเป็นความเคลื่อนไหวพัดไปพัดมา และการพิจารณาอุปาทายรูปเป็นสภาวะจิตรู้สภาวะลักษณะธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด 24 ประการ[168]

แนวคิด ในความเป็นจริงการศึกษาขันธ์ 5 นั้นเราจะเห็นได้ว่าเราได้ศึกษาในขั้นทฤษฎีมาก่อนว่าขันธ์ 5 ประกอบด้วยอะไร? บ้างแล้วจึงนำคำสอนทั้งต่างๆมาพิจารณาเปรียบเทียบกับหลักญาณวิทยาที่เป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับความรู้ ไม่ว่าจะเป็นความรู้เชิงนามธรรม หรือความรู้ที่เป็นรูปธรรม แม้กระทั่งความรู้ที่เป็นธรรมชาติที่อยู่รอบๆตัวเรา เมื่อเราเกิดมาเราสามารถอ่านหนังสือหรือศึกษาตำราต่างๆให้เกิดความรู้ได้ แต่ในทฤษฎีหลักญาณวิทยานั้น เป็นการศึกษาบ่อเกิดแห่งความรู้ อันดับแรกเลยก็คือการได้ยิน หรือการขบคิดพิจารณา บางครั้งมีคนถามว่าประสบการณ์ทำให้เกิดความรู้ได้หรือไม่แน่นอนว่าการลงมือกระทำหรือการลงมือทำบางสิ่งบางอย่าง ย่อมทำให้เกิดทักษะทำให้เกิดความชำนาญ ทำให้เกิดความรู้ ทำให้เกิดความเข้าใจ ในสิ่งที่เรากระทำอยู่ ดังนั้นกระบวนการของขันธ์ 5 ที่มีความสัมพันธ์กับหลักญาณวิทยา นั้นจึงเป็นสิ่งที่คู่กันเพราะว่าหลักการคือญาณวิทยานั้นจะศึกษาเกี่ยวกับแนวทางการแสวงหาความรู้ บ่อเกิดแห่งความรู้ ซึ่งมีอยู่ในอายตนะภายในที่เรียกว่า ตา,หู,จมูก,ลิ้น,กาย,และใจหรือมโนวิญญาณนั่นเอง

---

[168]สุชาดา พระเขียนทอง, *การปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาขันธ์ 5 ของพุทธศาสนิกสตรีไทย*, หน้า 155 - 156.

3.7 บทสรุป

เวทนาขันธ์,สัญญาขันธ์,สังขารขันธ์, วิญญาณขันธ์ ซึ่งเป็นที่มาแห่งการกำเนิดความรู้ ความรู้เป็นธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนอยู่แล้ว อยู่ที่ว่าใครจะแสวงหามากกว่า เช่น ตาเมื่อมีการกระทบกับรูป บ้างก็เกิดเวทนา พอใจไม่พอใจ ไปสู่สัญญาว่าเคยได้ เจอที่ไหน สังขารก็ทำงาน ผู้รู้(วิญญาณ)ที่เป็นผู้รับรู้ก็ทำงาน ส่งผลให้ทราบได้ว่าเป็นรูปอะไ? หรือบางครั้งแม้ยังไม่รู้ว่าเป็นรูปอะไร เมื่อเราได้ไปศึกษาตำราหรืออ่านหนังสือ เราก็สามารถระลึกถึงสิ่งที่เราเคยเห็นผ่านมา หรือที่เรียกว่าอดีต ที่เป็นสัญญาย่อมจำได้ว่านี่คือรูปอะไร กระบวนการของรูป ขันธ์ ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการของอายตนะภายในที่เป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ เมื่อกระทบกับอายตนะภายนอก อันได้แก่รูป,เสียง,กลิ่น,รส,สัมผัสต่างๆที่มีอยู่ตามธรรมชาติเช่นกัน กระบวนการของรูป ขันธ์นั้น เป็นสิ่งที่อาศัยทำให้เกิดความรู้ในเชิงพุทธปรัชญา จากการที่ได้ศึกษาทำให้เกิดองค์ความรู้ในรูปแบบที่ว่า บ่อเกิดแห่งความรู้นั้นไม่ใช่จะเป็นแค่การฟังหรือการดู แต่การลงมือกระทำ บางครั้งงานที่เราทำก็ย้อนมาสอน ให้เราได้รู้ในสิ่งที่แปลกใหม่ รู้ในเคล็ดลับวิธีการใหม่ๆ ดังนั้นหลักของญาณวิทยานั้นทำให้เกิดประสบการณ์ใหม่ๆซึ่งเรายังไม่เคยลงมือกระทำ สิ่งที่ท่านได้อ่านอยู่นี้ก็เป็นการทำให้เกิดความรู้ในรูปแบบการศึกษาญาณวิทยาสัมพันธ์กับกระบวนการของมัน 5 องค์ที่ว่าความรู้เกิดจากอายตนะ อายตนะต้องมีผัสสะเมื่อมีผัสสะจึงทำให้ประสบการณ์ เกิดองค์ความรู้ใหม่ หรือว่าจะเป็นรู้ทางกาย รู้ทางลิ้น,รู้ทางจมูก ในการสัมผัสสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น บุคคล สิ่งของต้นไม้หรือแม้กระทั่งสิ่งที่เป็นของเหลวเช่น “น้ำ”หรือสิ่งที่ไม่เห็นตัวตนเช่น ลมที่พัดผ่านตัวเราทำให้เราสามารถรู้สึกได้ว่าองค์ความรู้จากการที่ลมพัดผ่านตัวเรานั้นเป็นเช่นนั้น และบางครั้งก็สามารถควบคุมลมในกายให้อยู่ในอำนาจของตนได้เป็นบางครั้ง ฉะนั้นหลักญาณวิทยาจึงสัมพันธ์กับกระบวนการของขันธ์ 5 เป็นสิ่งที่ลงตัวเปรียบเสมือนสายลมกับใบไม้ที่ก่อให้เกิดความรู้ว่า เมื่อสายลมพัดผ่านใบไม้ ย่อมีเสียง ทำให้เราได้รู้ว่า กระแสแห่งลมได้ทำการพัดผ่านมา แม้จะเป็นเพียงสิ่งที่ไม่สามารถจำต้องได้ก็ตาม แต่มันก็เป็นความรู้ประดับชีวิตเช่นกัน

บทที่ 4
การวิเคราะห์กระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยา

ในบทที่ 4 นี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์กระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยา ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการของรูป กระบวนการของเวทนา กระบวนการของสัญญากระบวนการของสังขารและกระบวนการของวิญญาณ มีรายละเอียด ดังนี้

4.1 กระบวนการของรูปขันธ์

กระบวนการของรูปขันธ์ นั้นเป็นไปในรูปแบบธรรมชาติที่มีองค์ประกอบไปด้วยธาตุทั้ง 4 อันได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งมีกรรมหรือการกระทำเข้ามาเกี่ยวข้อง รูปมีลักษณะที่แตกต่างกันโดยธรรมชาติของการกระทำ ไม่ว่าจะเป็นการกระทำดีหรือกระทำชั่ว ล้วนส่งผลให้รูปมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปในตัวของรูปนั้น ธาตุดินจะแทรกซึมอยู่กับสิ่งที่เป็นของแข็งไม่ว่าจะเป็นกระดูก ผมหรือแม้แต่เล็บ เนื้อ หรือที่เป็นเอ็น สิ่งเหล่านี้ล้วนเกิดมาพร้อมกับการอุบัติหรือเกิดขึ้นพร้อมกับตัวของบุคคลกระบวนการของรูปขันธ์นั้นเกิดขึ้นตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิในครรภ์แห่งมารดา เริ่มต้นจากการที่สเปิร์มหรืออสุจิของผู้ที่เป็นบิดาได้กระทำปฏิกิริยากับไข่ของผู้เป็นมารดา จากนั้นก็วิวัฒนาการมาเป็นการแยกเซลล์หลังจากผ่านพ้นไปได้ 10 เดือนก็จะทำให้เกิดทารกคลอดออกมา กระบวนการของรูปก็ยังเป็นไป ซึ่งรูปจะดำรงอยู่ได้ก็ต้องอาศัยธาตุทั้ง 4 จากธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นข้าวน้ำโภชนาการหรืออากาศที่ใช้ในการหายใจ ความร้อนที่เกิดขึ้นเพื่อเผาผลาญ ทำให้เกิดกระบวนการสมบูรณ์แบบ จึงทำให้รูปนี้เติบโตขึ้นมาและวิวัฒนาการไปสู่การดำรงชีวิต หรือการใช้ชีวิตของเด็กหรือบุคคลนั้น กระบวนการของรูปขันธ์นั้นขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยของบุคคล หรือตัวบุคคลที่จะบริหาร รูปขันธ์ให้เป็นไปในทิศทางใดเพราะว่ารูปขันธ์นั้นมีผลของการกระทำเป็นตัวควบคุมอยู่ด้วย หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าผลของกรรมนั่นเอง พระศาสดาทรงตรัสไว้ดังนี้ “ขันธ์ที่ 1 รูปขันธ์ รูปขันธ์มีลักษณะอย่างไร? รูปขันธ์ก็มีลักษณะเสื่อมสิ้น สลายไป องค์ธรรมก็คือรูป 28 มีอะไรบ้าง เช่น มีมหาภูตรูป 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ มีประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น ประสาทกาย มีสี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพารมณ์ ความเป็นหญิง ความเป็นชาย รูปหัวใจ รูปชีวิต เป็นต้น ซึ่งก็เป็นรูปขันธ์ มีลักษณะเสื่อมสิ้นสลายไป[169] แต่ก็นับเป็นสอง โดยแยกเป็นภูตรูปและอุปาทายรูป [170]

---

[169]พระอนุรุทธเถระ, *อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี*, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ 3, หน้า 750.

[170]พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ 11, หน้า 756.

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่ารูป เพราะสลายไป จึงเรียกว่า รูป สลายไปเพราะอะไร?สลายไปเพราะหนาวบ้าง เพราะร้อนบ้าง เพราะหิวบ้าง เพราะกระหายบ้าง เพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง”[171]

4.1.1 หลักญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกระบวนการของรูปขันธ์

ทฤษฎีจิตนิยม ทฤษฎีนี้ถือว่า จิตเป็นความแท้จริงสูงสุดเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น สสารเป็นเพียงปรากฏการณ์ของจิตเท่านั้น เช่น ร่างกายมนุษย์เป็นเพียงปรากฏการณ์ชั่วคราวของจิตเป็นที่อยู่อาศัยชั่วคราวของจิต เมื่อร่างกายสูญสลายจิตสัมพัทธ์ก็ยังคงอยู่ ซึ่งบางทีอาจกลับคืนสู่แหล่งเดิมของตนคือจิตสัมบูรณ์อันเป็นต้นตอของสรรพสิ่ง ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนแต่อธิบายได้ด้วยอาการปรากฏของจิตสัมบูรณ์ทั้งสิ้น หมายถึง สรรพสิ่งมีอยู่ในจิต โลกเป็นเพียงมโนภาพในจิต ไม่อาจมีอยู่ได้โดยปราศจากจิต สิ่งต่างๆ มีอยู่เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้ได้ (To be is to be perceived) สิ่งที่รับรู้ไม่ได้เพราะมันไม่มีอยู่จริงหรือที่เรียกว่า จิตนิยมอัตวิสัย (Subjective Idealism) ที่เบิร์คเลย์[172] ได้แสดงทัศนะไว้ว่า “ถ้าวัตถุภายนอกคือ สิ่งที่มีอยู่นอกตัวเองและเป็นเหตุแห่งประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสแล้ว ไซร้ ข้าพเจ้าก็ขอยืนยันว่า สิ่งภายนอกเหล่านั้นไม่มีอยู่เลย ทั้งเราก็ไม่สามารถรับรู้ได้ว่ามันมีอยู่ แต่ถ้าวัตถุภายนอก หมายถึง กลุ่มหรือส่วนประกอบที่ซับซ้อนของประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสแล้วละก็สิ่งเหล่านั้นก็มีอยู่อย่างไม่ต้องสงสัย เนื่องจากเรามีความรู้สึกกับมันทุกขณะแห่งการดำรงชีวิตทั้งมีประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสในรูปแบบที่เป็นระเบียบอย่างต่อเนื่อง”[173]

ดังนั้นจึงกล่าวสรุปความได้ว่า กระบวนการของรูปขันธ์กับญาณวิทยาเป็นความรู้ที่มีอยู่ในธรรมชาติเหมือนๆกัน แต่กระบวนการของรูปขันธ์นั้น เป็นความรู้ที่ทำให้ผู้ศึกษาได้รู้จักตัวตนของตนเองอย่างถ่องแท้ การเห็นรูปขันธ์ตามความเป็นจริง ว่ารูปทั้งหลายประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 คือ น้ำ ลม ดิน ไฟ เป็นสิ่งที่อาศัยอยู่แห่งนามทั้ง 4 คือ เวทนา,สัญญา,สังขาร,วิญญาณ ขันธ์ทั้ง 5 แยกจากกันอย่างสิ้นเชิงไม่ได้ เพราะต่างสิ่งต่างอาศัยกันเป็นอยู่ ธรรมชาติจัดสรรมาเป็นอย่างนี้ ญาณวิทยาในทฤษฎีจิตนิยม เพราะจิตมาอาศัยรูปและนามการขับเคลื่อนให้คำว่า “ชีวิต” ได้เป็นไปตามวิถีแห่งผลของกรรมนั้นเอง

4.1.2 สภาวะของรูปขันธ์ที่สัมพันธ์กับหลักพุทธญาณวิทยา

สภาวะของรูปที่เป็นไปตามอริยาบทที่บุคคลแต่ละท่านต้องการให้เป็นไปเมื่อจะทำให้เกิดองค์ความรู้ที่ให้สัมพันธ์กับหลักพุทธญาณวิทยา ย่อมเป็นไปได้ ดังต่อไปนี้

---

[171]ส.ข. /9/159.

[172]ปัทมาวดี แสนเขื่อนแก้ว, พิเคราะห์จิตในการเข้าถึงความจริงของจอร์จเบิร์กเลย์, วารสารชัยภูมิปริทรรศน์ ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 มกราคม-เมษายน 2563,

[173]ญาณวิทยาของพระพุทธศาสนา, 24 สิงหาคม 66, <https://www.baanjomyut.com/library>.

พระพุทธองค์ได้ทรงสอนถึงที่มาหรือกำเนิดของความรู้ของมนุษย์ไว้หลายครั้ง หลายหน ในพระสูตรต่าง ๆ ซึ่งอาจนำมารวบรวมไว้เป็นญาณวิทยาของพระพุทธศาสนา (Buddhist Epistemology) ได้จัดได้ว่าเป็นบทต้นของปรัชญาเถรวาท[174]

สภาวะของรูปขันธ์มีดังต่อไปนี้

1. อานาปานบรรพ ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เธอมีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า - เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกยาว - เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้ายาว - เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกสั้น - เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้าสั้น - ย่อมสำเหนียกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ตลอดกองลมหายใจทั้งปวง หายใจออก - ย่อมสำเหนียกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ตลอดกองลมหายใจทั้งปวง หายใจเข้า - ย่อมสำเหนียกว่า เราจักระงับกายสังขาร หายใจออก - ย่อมสำเหนียกว่า เราจักระงับกายสังขาร หายใจเข้า .

2. อิริยาปถบรรพ - ภิกษุเมื่อเดิน ก็รู้ชัดว่าเราเดิน - เมื่อยืน ก็รู้ชัดว่าเรายืน - เมื่อนั่ง ก็รู้ชัดว่าเรานั่ง - เมื่อนอน ก็รู้ชัดว่าเรานอน หรือเธอตั้งกายไว้ด้วยอาการอย่างใดๆ ก็รู้ชัดอาการอย่างนั้น สัมปชัญญบรรพ ภิกษุย่อมทำความรู้สึกตัวในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการคู้เข้า ในการเหยียดออก ในการทรงผ้าสังฆาฏิ บาตรและจีวร ในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ย่อมทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง

3. ปฏิกูลมนสิการบรรพ (พิจารณากายโดยความเป็นของไม่สะอาด) ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายนี้แหละ แต่พื้นเท้าขึ้นไป แต่ปลายผมลงมา มีหนังเป็นที่สุดรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาด มีอยู่ในกายนี้ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้ทบ อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ

4. ธาตุมนสิการบรรพ (พิจารณากายโดยความเป็นธาตุ) ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายนี้โดยความเป็นธาตุว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม มีอยู่ในกายนี้ นวสีวถิกาบรรพ (พิจารณากายโดยความเป็นซากศพ) ภิกษุพึงเห็นกายที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า - ตายแล้ววันหนึ่งบ้าง สองวันบ้าง สามวันบ้าง ที่ขึ้นพอง มีสีเขียวน่าเกลียด มีน้ำเหลืองไหลน่าเกลียด - ฝูงนก ฝูงสัตว์ หมู่สัตว์ตัวเล็กๆ ต่างๆกัดกินอยู่บ้าง - เป็นร่างกระดูก ยังมีเนื้อและเลือด ยังมีเส้นเอ็นผูกรัดอยู่ - เป็นร่างกระดูกปราศจากเนื้อ แต่ยังเปื้อนเลือด ยังมีเส้นเอ็นผูกรัดอยู่ - เป็นร่างกระดูก ปราศจากเนื้อและเลือดแล้ว ยังมีเส้นเอ็นผูกรัดอยู่ - เป็นกระดูก ปราศจากเส้นเอ็นผูกรัดแล้ว เรี่ยรายไปในคนละทิศละทาง – เป็นเหลือแต่กระดูกมีสี

---

[174]ญาณวิทยาของพระพุทธศาสนา, 24 สิงหาคม 66, <https://www.baanjomyut.com/library>.

ขาเป็นกระดูกกองเรียงรายอยู่แล้วเกินปีหนึ่งขึ้นไป เป็นกระดูกผุเป็นจุณแล้ว ย่อมน้อมเข้ามาสู่กายตนนี้แหละว่า ถึงร่างกายอันนี้เล่า ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงความเป็นอย่างนี้ไปได้[175]

แนวคิด สภาวะที่รูปขันธ์ในการดำเนินชีวิตหรือการปฏิบัติธรรมนั้นอาจจะแตกต่างกัน โดยการมีสติระลึกรู้ ความสัมพันธ์ที่ระหว่างสภาวะของรูปกับหลักพุทธญาณวิทยานั้น จะเป็นไปตามความจริง เช่น การเดิน ในรูปแบบ กับการเดินธรรมดา จะทำให้เกิดความรู้แตกต่างกัน ความรู้ที่เกิดขึ้น นั้นคือบ่อเกิดแห่งความรู้ ซึ่งหากจะเปรียบเทียบกับหลักพุทธญาณวิทยาอีกแบบที่เป็นแหล่งกำเนิดความรู้ก็คือ “จินตามยปัญญา” ประสบการณ์มาก่อนความรู้ หรือบางครั้งก็นำความรู้เดิมไปพิจารณาซ้ำๆจนเกิดองค์ความรู้ใหม่ ที่เรียกว่า “อัชฌัตติกญาณ”

4.2 กระบวนการของเวทนาขันธ์

กระบวนการของเวทนาขันธ์ เวทนาขันธ์นั้นเกิดขึ้นเมื่อรูปขันธ์คลอดออกจากท้องของมารดาความเปลี่ยนแปลง หรือผัสสะที่ได้สัมผัสอากาศหรืออุณหภูมิที่แตกต่างจากครรภ์ของมารดาที่เคยอยู่ทำให้เด็กทารกเกิดอาการร้องไห้ อาการร้องไห้นี่แหละที่เรียกเวทนา เพราะความไม่พอใจจึงเกิดทุกข์กับเวทนาหรือเกิดการร้องไห้ออกมา เมื่อเติบโตขึ้นมาก็จะได้เรียนรู้ในสิ่งใหม่ที่แม่หรือผู้เป็นบิดาแนะนำให้เวทนาหรือที่เรียกว่ากระบวนการของเวทนานั้น เมื่อเกิดความหิวมีอาการ บางทีก็เกิดการร้องไห้ เมื่อได้กินอิ่มแล้วก็เกิดเวทนาอีกรูปแบบหนึ่ง เช่น อาการง่วงนอน หลังจากเติบใหญ่ขึ้นมากระบวนการของเวทนาก็มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ความรู้สึกดีใจความรู้สึกเสียใจ เวทนาที่เกิดจากความได้ดั่งใจ เวทนาที่เกิดจากความไม่ได้ดั่งใจ เวทนาที่เกิดจากความอยากได้สิ่งหนึ่งสิ่งใดแต่ไม่ได้ เวทนาที่เกิดจากความอยากได้สิ่งหนึ่งสิ่งใดและก็ได้ดั่งใจหวัง เหล่านี้ล้วนเป็นกระบวนการของเวทนาทั้งสิ้น เมื่อเติบโตขึ้นมาก็จะได้เรียนรู้ในสิ่งใหม่ที่แม่หรือผู้เป็นบิดาแนะนำให้ พระศาสดาทรงตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไร จึงเรียกว่า เวทนา เพราะเสวย จึงเรียกว่า เวทนา เสวยอะไร เสวยอารมณ์สุขบ้าง เสวยอารมณ์ทุกข์บ้าง เสวยอารมณ์ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง.”[176]

4.2.1 หลักญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกระบวนการของเวทนาขันธ์

สภาวะของเวทนาขันธ์ที่จะปรากฏตามหลักพุทธญาณวิทยานั้น ส่วนที่เป็นตัวเสวยอารมณ์เกิดจากประสาทสัมผัสของอายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก ทำให้เกิดความรู้สึกสุข,ทุกข์, หรือเฉยๆ สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นเป็นไปตามที่มีอยู่ในธรรมชาติ มนุษย์ทั้งหลายสามารถรับรู้ได้ด้วยใจหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “มโนวิญาณ”นั้นอง

---

[175]การเจริญสติปัฏฐาน 4, 24 สิงหาคม 2566, <https://www.baanjomyut.com/library>

[176]สำ.ข. /9/7/159.

การรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 ที่ทางพุทธปรัชญายอมรับว่ามีความถูกต้องในการให้ความรู้เกี่ยวกับโลกแต่ในขณะเดียวกันก็ตระหนักเช่นกันว่า การรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสนั้นอาจผิดพลาดได้ แต่ในกรณีที่เกิดความผิดพลาดพุทธปรัชญามองว่ามันไม่ได้เกิดจากความบกพร่องของการรับรู้ทางประสาทสัมผัสเอง หากแต่เป็นทัศนะความเป็นส่วนตัว เช่น อคติ ความชอบไม่ชอบในสิ่งที่รับรู้ที่ทำให้ความรู้สึกที่เกิดจากการรับรู้ทางประสาทสัมผัสนั้นเบี่ยงเบนไปจนไม่เห็นสิ่งนั้น ๆ ตามที่มันเป็น และด้วยเหตุนี้ทางพุทธปรัชญาจึงเห็นว่าในการรู้ทางกายนั้นการตัดอคติส่วนตน การตัดนิสัยความเคยชินในการคิดบางอย่างออกนั้นจะเป็นการช่วยให้บุคคลเห็นและเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามที่มันเป็น โดยนัยนี้การปฏิบัติโดยใช้สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐานจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญ และจำเป็นสำหรับการทำให้เกิดการรับรู้บริสุทธิ์ และการเห็นบริสุทธิ์หรือปัญญา ซึ่งจะทำให้บุคคลถึงซึ่งความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง [177]

ดังนั้นจึงกล่าวสรุปความได้ว่า ความรู้สึกหรือเราเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เวทนา”กระบวนการของเวทนาขันธ์เป็นไปในความรู้สึกที่อายตนะภายในกระทบแล้วเกิดผัสสะ เมื่อเกิดผัสสะจึงนำพาไปสู่เวทนาทั้ง 3 คือ สุข,ทุกข์,หรือเฉยๆ ความรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นความรู้ที่เป็นธรรมชาติ ในแนวทางการนำไปปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติพึงมีสติระลึกรู้ในเวทนาที่เกิดขึ้น เห็นความไม่เที่ยง ในความไม่เที่ยงมีความทุกข์ ในความทุกข์นั้นไม่ใช่ตัว,ไม่ใช่ตน,ไม่ใช่สัตว์บุคลเราเขา ผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ก็ไม่เที่ยงเช่นกัน

4.2.2 สภาวะของเวทนาขันธ์ที่สัมพันธ์กับหลักพุทธญาณวิทยา

สภาวะของเวทนานั้นเป็นสภาวะของนามขันธ์ที่มาอาศัยรูปเป็นอยู่ ซึ่งมีความแตกต่างกันจากรูปที่ประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 แต่สภาวะของเวทนาขันธ์ก็มีความสัมพันธ์กับหลักพุทธญาณวิทยาดังต่อไปนี้

เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐาน - พระผู้มีพระภาคทรงแสดงมหาสติปัฏฐาน 4 - เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เสวยสุขเวทนาอยู่ ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนา หรือเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนา หรือเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนา หรือเสวยสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนามีอามิส หรือเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส หรือเสวยทุกขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนามีอามิส หรือเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส หรือเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิส หรือเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส[178]

---

[177]ลักษณะวัต ปาละรัตน์, “บทวิจารณ์หนังสือเรื่อง,พุทธญาณวิทยาวารสาร” *(วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์,* ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2562) : 379.

[178]การเจริญสติปัฏฐาน 4, 24 สิงหาคม 2566, <https://www.baanjomyut.com/library>

แนวคิด สภาวะของเวทนา ที่เกิดขึ้น จากรูป ที่ ตามอวัยวะต่างๆไม่ว่าจะเป็น แขนขา หรือศีรษะ เมื่อเวทนาเกิดขึ้น สิ่งที่ทำให้เวทนามีความสัมพันธ์ กับหลักพุทธญาณวิทยานั้น ได้แก่ การเกิดความรู้ใหม่ๆขึ้น ซึ่งหลักพุทธญาณวิทยานั้น โดยส่วนมาก จะเป็นการแสวงความรู้ ในรูปแบบ ที่เป็นลักษณะ หรือหน้าที่ หรือประเภท ดังนั้น สภาวะของเวทนา จึงเกิดขึ้น ไม่ว่าบุคคลจะอยู่ในอิริยาใดก็ตาม ย่อมมีเวทนาเกิดขึ้น เวทนาภายนอกได้แก่ การเจ็บปวดตามร่างกาย เวทนาภายในได้แก่ ความพอใจ ความไม่พอใจ ความสุข ความวิตกกังวล สิ่งเหล่านี้ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้น ในสภาวะที่รูปถูกบีบคั้น หรือเป็นสภาวะที่เกิดทุกข์ที่ทำให้ ธาตุขันธ์ทนได้ยาก ความสัมพันธ์ระหว่างหลักพุทธญาณวิทยา กับสภาวะของเวทนาขันธ์ หรือเวทนาขันธ์ เป็นไปในรูปแบบ ทำให้เกิดความรู้ ความรู้ที่เกิดขึ้น เกิดจากประสบการณ์ที่ร่างกายถูกบีบคั้น ความรู้ที่เป็นความรู้หลังประสบการณ์ หมายถึง สภาวะของรูปถูกบีบคั้น ทำให้เกิดเวทนา เมื่อเกิดเวทนาจึงทำให้เกิดความรู้ใหม่ เช่น การเปลี่ยนอิริยาบถ การเปลี่ยนอิริยาบถก็เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ที่มีเวทนา ดังนั้นเมื่อใหร่ที่มีความรู้เกี่ยวกับธาตุขันธ์เกิดขึ้น หลักพุทธญาณวิทยาก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องอยู่ตลอดหากเรามาแจกแจงก็จะรับทราบได้

4.3 กระบวนการของสัญญาขันธ์

กระบวนการของสัญญาขันธ์นั้นเกิดขึ้นเมื่อบุคคลรู้จักที่จะสื่อสารหรือตอบกลับด้วยรอยยิ้ม เสียงหัวเราะแม้จะยังพูดไม่ได้ในตอนที่นอนแบเบาะ ต่อมาได้เรียนรู้เพิ่มมากยิ่งขึ้นหรือเติบโตขึ้น ก็จะจำในสิ่งที่เคยได้ยินได้ฟัง หรือได้ประสบกับตนเอง เช่น การได้รู้จักสีเหลืองหรือได้รู้จักบุคคลที่อยู่ใกล้ชิด ไม่ว่าจะเป็นบิดามารดา ญาติพี่น้องทั้งหลาย เหล่านี้สามารถจดจำชื่อ หรือจดจำหน้าตาของบุคคลเหล่านั้นได้ สัญญาขันธ์จึงมีลักษณะที่เป็นรูปแบบของการสื่อสารหรือการจดจำ บทเรียนหรือผู้คนหรือแม้กระทั่งธรรมชาติที่ตนได้สัมผัสมาด้วยอายตนะภายในไม่ว่าจะเป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อายตนะเหล่านี้ช่วยในการทำให้กระบวนการของสัญญานั้นสมบูรณ์ ยิ่งบุคคลใดได้ออกไปเรียนรู้ในโลกกว้างมากยิ่งขึ้น บุคคลนั้นย่อมมีสัญญาหรือมีความจำได้ในสิ่งต่างๆที่ตนเองได้ประสบพบเจอหรือได้มีประสบการณ์ในสิ่งที่ตนได้ผ่านพบในชีวิตของตนเอง พระศาสดาทรงตรัสว่า“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไร ? จึงเรียกว่า สัญญา เพราะจำได้หมายรู้ จึงเรียกว่า สัญญา จำได้หมายรู้อะไร จำได้หมายรู้สีเขียวบ้าง สีเหลืองบ้าง สีแดงบ้าง สีขาวบ้าง.”[179]

4.3.1 หลักญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกระบวนการของสัญญาขันธ์

ตามหลักพุทธปรัชญาการรู้จะต้องมีองค์ประกอบครบทั้ง 3 อย่างคืออายตนะ (ทางรับรู้) อารมณ์ (สิ่งที่ถูกรู้) และวิญญาณ (ความรู้แจ้ง) โดยทั้ง 3 อย่างนี้รวมกันเรียกว่า ผัสสะ (Contact)

---

[179]ลักษณะวัต ปาละรัตน์,บทวิจารณ์หนังสือเรื่อง “พุทธญาณวิทยาวารสาร” (บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์, ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 มกราคม-เมษายน 2562) : 379.

การรับรู้โลกทางจิตของผู้รู้นั้นเป็นจิตที่มีกิเลสตัณหา การรู้นั้นก็จะเป็นการรู้ด้วยสัญญาชนิดที่เป็นปัญจสัญญา ซึ่งเป็นสัญญาที่ปรุงแต่งอารมณ์ให้ซับซ้อน และแรงผลักดัน และอำนาจของกิเลสตัณหาทำให้การรู้นั้นเป็นการรู้ที่มีอวิชชา ผู้รู้ก็จะเป็นผู้ไม่มีปัญญา หรือการรู้เห็นตามความเป็นจริงซึ่งก็จะส่งผลให้เข้าไปปฏิบัติต่อสิ่งต่าง ๆ อย่างไม่ถูกต้อง ทำให้ติดข้องอยู่ในทุกข์ ไม่สามารถถึงเป้าหมายคือความหลุดพ้นได้[180]

ดังนั้นจึงกล่าวสรุปความได้ว่า อายตนะ เป็นสิ่งสำคัญในการรับรู้ หรือ เป็นสื่อในการทำให้เกิดความรู้ ในทางพระพุทธศาสนานั้น อายตนะภายใน ซึ่งได้แก่ ตา,หู,จมูก,ลิ้น,กาย,และใจ สิ่งเหล่านี้เกิดจากธาตุ 4 ดิน,น้ำ,ลม,ไฟ เช่นกันเหมือนกับเวทนาขันธ์ ส่วนสภาวะของสัญญาขันธ์นั้น เริ่มต้นขึ้นจากการมีประสบการณ์ จึงสามารถ ทำให้เกิดสภาวะของสัญญาขึ้นได้ ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของ ชื่อบุคคลหรือสถานที่ ตลอดถึงบทเรียนต่างๆที่เคย ร่ำเรียนมา แนวทางการนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดมรรคผล ในการปฏิบัตินั้นให้ ผู้ปฏิบัติ ไม่ว่าตาจะเห็นหูได้ยินหรือ จมูกได้กลิ่น ลิ้นรับรส กายสัมผัส ใจถูกต้องก็ตาม ให้มีสติระลึกรู้ เช่น ถ้าเห็นรูป รู้ว่าสิ่งนี้เป็น ดอกไม้ ไม่จำเป็นต้อง รู้ชื่อว่าเป็นดอกอะไร ให้ทำความรู้สึกสักแต่ว่ารู้เท่านั้น รู้สักแต่ว่ารู้ เห็นสักแต่ว่าเห็น ได้กลิ่นสักแต่ว่าได้กลิ่น ลิ้มรสสักแต่ว่าลิ้มรส กายสัมผัสสักแต่ว่ากายสัมผัส ใจรับรู้สักแต่ว่ารับรู้ ไม่ปรุงแต่งให้เกิดความทุกข์

4.3.2 สภาวะของสัญญาขันธ์ที่สัมพันธ์กับหลักพุทธญาณวิทยา

สภาวะของสัญญาขันธ์นั้นเกิดจากความจำ ซึ่งความจำนั้น ส่งผลมาจากรูป เวทนา และสัญญา ซึ่ง กระบวนการของขันธ์ทั้งสองที่ผ่านมานั้น ทำให้เกิดสัญญาขันธ์คือความจำได้หมายรู้ ในสภาวะที่เกิดจากได้ประสบการณ์เอง หรือผู้อื่นกระทำแก่ตนดังจะอธิบายต่อไปนี้

สัญญา (ภาษาสันสกฤต: สंชญา) แปลว่า *จำความได้, ความหมายรู้ได้* คือระบบความจำที่สามารถจำคน สัตว์ สิ่งของและเหตุการณ์ต่างๆ ได้ เช่น จำสิ่งที่เห็น จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำชื่อคน จำหนังสือ จำเรื่องในอดีตได้ว่าเป็นสีเขียว ไพเราะ หอม หวานเป็นต้น เรียกภาวะที่มีความจำคลาดเคลื่อน จำผิดๆ ถูกๆ หรือมีสติฟั่นเฟือนเหมือนคนบ้าว่า สัญญาวิปลาส

ทางพุทธศาสนา สัญญา คือขันธ์หนึ่งใน 5 ขันธ์ และเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง มี 2 ประเภทคือสัญญา 6 และสัญญา 10 ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าสัญญานั้นย้อนกลับไปได้ไม่สิ้นสุด เช่นเราลองนึกถึงตัวเราในอดีตที่กำลังเศร้ากับการกระทำที่ผิดพลาดของตนในอดีต ในสัญญาของตัวเราในอดีตก็มีเหตุการณ์ที่ตัวเราในอดีตขณะนั้นมีภาพตัวเราที่เป็นอดีตของอดีตตัวเราทำความผิดพลาดซ้อนอีกดังนั้นสัญญาจะมีลักษณะซ้อนทับกับไปเรื่อยๆไม่สิ้นสุด แต่ที่เราจำเหตุการณ์ในอดีตไม่ได้ เพราะอำนาจสติมีกำลังน้อย อีกทั้งที่เราจำชาติก่อนไม่ได้เพราะ กฎแห่งวัฏฏะ คือ เรามีอวิชชา เป็นกิเลสวัฏฏะ ทำให้เกิด

---

[180]ลักษณะวัต ปาละรัตน์,บทวิจารณ์หนังสือเรื่อง “พุทธญาณวิทยาวารสาร” (บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์, ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 มกราคม-เมษายน 2562.) : 379.

มโนกรรมคือมิจฉาทิฏฐิ ทำให้เกิดวิบากกรรมคือจำชาติที่แล้วไม่ได้ เนื่องจากขณะจิตที่ดับจิตเป็นมิจฉาทิฏฐิ (ไม่รู้ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์คือดับกิเลสและทางปฏิบัติให้พ้นทุกข์คือมรรคมีองค์ 8)[181]

แนวคิด สัญญาขันธ์ ที่สัมพันธ์กับหลักพุทธญาณวิทยานั้น สัญญาคือ ความจำได้หมายรู้ ดังได้อธิบายไว้ ซึ่ง จะมีความสัมพันธ์กับ หลักพุทธญาณวิทยานั้นก็คือ เมื่อเราได้เรียนรู้บางสิ่งบางอย่างมา แม้ว่าบางครั้งอาจจะลืมไป แต่โดยเหตุการณ์เฉพาะหน้าหรือ เหตุการณ์บางอย่าง ทำให้เราระลึกถึงสิ่งที่เป็นประสบการณ์ นั่นคือความรู้ การระลึก หรือ ใช้จินตนาการ เป็นบ่อเกิดของความรู้ที่เป็นความรู้จากประสบการณ์ ดังนั้นสัญญาจึงมีความสัมพันธ์กับหลักพุทธญาณวิทยา ประสบการณ์ที่ผ่านมา หรือใช้การระลึกรู้ ทำให้เกิดความรู้ในรูปแบบทางพุทธศาสนาที่เรียกว่า “จินตามายปัญญา” นั่นเอง นอกจากนี้ การได้ฟังแล้วจำได้ และนำความจำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ก็เป็นความสัมพันธ์ของสัญญาขันธ์ที่สัมพันธ์กับหลักพุทธญาณวิทยา เช่นกัน

4.4 กระบวนการของสังขารขันธ์

กระบวนการของสังขารขันธ์ เป็นกระบวนการที่สั่งสมซึ่งประสบการณ์ จากกระบวนการทางความคิดปรุงแต่งขึ้น โดยมีพื้นฐานมาจาก รูป,เวทนา,และก็สัญญา ซึ่ง สังขารขันธ์เหล่านี้เป็นของที่เกิดจากความจำหรือความทรงจำ หรือสิ่งที่ตนเองได้ประสบ พบเจอมา บางครั้งเวทนาขันธ์หรือความอยากในบางสิ่งบางอย่าง เช่น ความอยากในอาหารก็ทำให้เกิดสังขารขันธ์ คือความคิดปรุงแต่ง ได้เช่นกัน สังขารขันธ์อีกแบบหนึ่งเป็นสังขารที่เกิดจากความรัก เช่น บุคคลที่เป็นผู้ชาย รักในบุคคลที่เป็นผู้หญิงเกิดความคิดถึงเกิดความระลึกถึงกลายเป็นสังขารขันธ์ “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่า สังขาร เพราะปรุงแต่งสังขตธรรม จึงเรียกว่า สังขาร ปรุงแต่งสังขตธรรมอะไร ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ รูป โดยความเป็นรูป ปรุงแต่ง สังขตธรรม คือ เวทนา โดยความเป็นเวทนา ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ สัญญา โดยความเป็นสัญญา ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ สังขาร โดยความเป็นสังขาร ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ วิญญาณ โดยความเป็นวิญญาณ.”

4.4.1 หลักพุทธญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับสังขารขันธ์

สังขารขันธ์ ลักษณะปรุงแต่งจิต 12 องค์ธรรมก็คือเจตสิก 50 ชนิด ด้วยกัน เช่น ฝ่ายอกุศลเจตสิกที่เป็นฝ่ายบาป ก็ไปปรุงแต่งจิต ก็มีความหลง มีความไม่ละอายต่อบาป ความไม่เกรงกลัวต่อบาป ความฟุ้งซ่าน คือรับอารมณ์ ก็ให้กำหนดรู้ เวลาสังขารขันธ์เหล่านี้เกิดขึ้น เวลาฟุ้งซ่าน คือจิตมันรับอารมณ์ไม่มั่น เดี๋ยวไปเรื่องนั้นไปเรื่องนี้ จิตใจมันฟุ้ง อย่าไปปฏิเสธ ความฟุ้งก็เป็นของจริงชนิดหนึ่ง

[181]สัญญา(พุทธศาสนา), 24 สิงหาคม 2566, <https://th.m.wikipedia.org/wiki/>

เป็นสังขารขันธ์ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา อย่าไปปฏิเสธ อย่าไปหลบหนี อย่าไป เกลียดชัง เกิดขึ้นมาก็ดีแล้วจะได้รู้จัก จะได้พิจารณา ฟุ้งก็ดูความฟุ้ง[182]

ดังนั้นจึงกล่าวสรุปความได้ว่า สังงขารขันธ์เป็นสิ่งที่สำคัญใน การต่อยอด ของสัญญาขันธ์ ซึ่งหลังจาก มีความจำได้หมายรู้ สิ่งที่จะกระทำการต่อก็คือ ความคิดปรุงแต่งหรือที่เรียกว่าสังขารนั้นเอง แต่สิ่งที่ละเอียดขึ้นกว่า สัญญาขันธ์ ซึ่ง จะทำให้เกิด ความหลง บางครั้ง ทำให้เกิด ความฟุ้งซ่านหรือความเผลอ ในทางการปฏิบัติของบุคคลผู้เป็นพระโยคาวจร เมื่อสังขารขันเกิดขึ้น ให้มีสติระลึกรู้ หรือในทางอานาปานสติ เมื่อ ความคิด หรือสังขารเข้ามาแทรก ให้ระลึกรู้ในลมเข้า และลมออก ลมเข้ายาว 1 หนหรือ 2 หน แล้วแต่ว่าบุคคลใด จะทำให้สังขารหรือความคิดปรุงแต่งเกิดความระงับดับลงไป

4.4.2 สภาวะของสังสารขันธ์ที่สัมพันธ์กับหลักพุทธญาณวิทยา

สภาวะของสังขาร ที่สัมพันธ์กับหลักพุทธญาณวิทยา ซึ่งสังขารขันธ์นั้น เกิดจาก รูป เกิดจากเวทนา เกิดจากสัญญา สังขารคือความคิดปรุงแต่ง ที่อาศัยประสบการณ์ จากรูป จากเวทนา จากสัญญา จึงทำให้เกิดสังขาร(ปรุงแต่ง) ดีบ้าง เลวบ้าง ความรู้ที่เกิดขึ้น มาจากประสบการณ์ ของรูป เวทนา สัญญา จากนั้น บ่อเกิดแห่งความรู้ที่เป็นในรูปแบบใหม่ ที่เป็นไปในสังขารขันธ์ดังจะอธิบายต่อไปนี้

สังขารในไตรลักษณ์ ในไตรลักษณ์ สังขาร คือ ธรรมที่ถูกปรุงแต่ง ได้แก่ จิต เจตสิก และรูป ทั้งหมด สังขารในขันธ์ 5 ในขันธ์ 5 สังขารขันธ์ คือ สภาพที่ปรุงแต่งจิต เป็นคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต ได้แก่ เจตสิก 9 ดวง เว้นเวทนาและ

สังขารในปฏิจจสมุปบาท ในปฏิจจสมุปบาท สังขาร 3 คือ 1) กายสังขาร, เจตนาทางกาย 2)วจีสังขาร, เจตนาทางวาจา 3)มโนสังขาร, เจตนาทางใจ

อภิสังขาร 3 ได้แก่ 1)ปุญญาภิสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี 2)อปุญญาภิสังขาร สภาพที่ปรุงแต่กรรมฝ่ายชั่ว 3)อาเนญชาภิสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคง ไม่หวั่นไหว

แนวคิด สังขารขันธ์ที่สัมพันธ์กับหลักพุทธญาณวิทยา สภาวะของสังขารนั้นเกิดขึ้น ในลักษณะ ของไตรลักษณ์บ้างซึ่งเป็น หลักธรรมในทางพุทธศาสนา หรือสังขารในปฏิจจสมุปบาทบ้าง สังขารเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับหลักพุทธญาณวิทยา เพราะว่า สังขารขันธ์ นั้น เป็นความรู้ที่เกิดจากเวทนา บ้าง เป็นตัวขับเคลื่อนให้เกิดสังขาร หรือเริ่มต้นตั้งแต่รูปและสัญญา จนเกิดสังขารซึ่ง มันก็เกี่ยวข้องกับบ่อเกิดแห่งความรู้ของหลักพุทธญาณวิทยาเช่นกัน ซึ่ง เกี่ยวข้องกับแหล่งกำเนิดความรู้ ที่เป็นหลักการของพุทธญาณวิทยา ไม่ว่าจะเป็นการได้ยินซึ่งเกิดจาก อายตนะภายในคือหู ส่งผลให้เกิดสัญญาขันธ์ ส่งผลให้เกิดสังขารขันธ์ ปรุงแต่งตาม และในการปรุงแต่งนี้อาจจะคิดนอกประเด็นจากเรื่องที่ได้ยินได้ฟัง ทำให้เกิดเป็นองค์ความรู้ โดยส่วนมาก บางครั้งบ่อเกิดแห่งความรู้ก็มาจากการคิดวิเคราะห์โดยลึกซึ้ง หรือคิดนอกกรอบ จากเรื่องที่ได้ยินได้ฟังมา คือความรู้หลังประสบการณ์นั่นเอง

---

[182]พระสมหวัง สติสมฺปนฺโน, “ศึกษารูปแบบการพิจารณาขันธ์ 5 ในเผณปิณฑูปมสูตร”, *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์*, ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม – สิงหาคม 2564) : 147.

4.5 กระบวนการของวิญญาณขันธ์

กระบวนการของวิญญาณขันธ์ เกิดขึ้น จากที่มีประสบการณ์หรือความอยากรู้ว่าสิ่งนั้นว่าเป็นอะไร? สิ่งนี้ว่าเป็นอะไร? เช่น รู้จักว่านี้คือน้ำ รู้จักว่านี้คือเย็น รู้จักนี้ว่าคือร้อน วิญญาณขันธ์เป็นสิ่งที่รู้แจ้ง ในสิ่งที่อยู่รอบตัวเราหรือสิ่งที่เกิดขึ้นภายในตัวเราก็ได้ ไม่ว่าเป็นการเต้นของหัวใจ ก็รู้แจ้งได้ว่า ลักษณะของหัวใจมีการเต้นอย่างนี้ หรือรู้แจ้งในชีพจร ที่เกิดขึ้นตามแขนตามขาหรือตามจุดต่างๆ ในร่างกาย เพราะว่าได้ทำการศึกษามาแล้วจากผู้รู้หรือมีตัวอย่างทำให้ได้เห็น วิญญาณขันธ์สามารถรู้แจ้งใน สิ่งต่างๆ ที่เป็นสิ่งใหม่แม้ไม่ใช่สิ่งที่บุคคลถ่ายทอดประสบการณ์ วิญญาณขันธ์ อาศัย รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ ทำให้เกิดความรู้แจ้ง เพราะขันธ์ 5 ทำงานร่วมกันทั้งหมด ในแต่ละขันธ์หรือในแต่ละกระบวนการของขันธ์นั้น ขันธ์ต่างๆก็มีการกระบวนการร่วมกัน ไม่ใช่ไปแยกกระบวนการของขันธ์ รูปหากไม่อาศัยอายตนะหรืออาศัยวิญญาณ รูปนั้นก็ไม่สามารถ ดำเนินกระบวนการของรูปได้ กระบวนการของวิญญาณขันธ์ก็เช่นกันเพราะอาศัยรูปอาศัยเวทนาอาศัยสัญญาอาศัยสังขารและอาศัยวิญญาณขันธ์ ที่เป็นตัวของมันเอง จึงทำให้เกิดสังขารขันธ์ที่เป็นหนึ่งในขันธ์ทั้ง 5 เกิดกระบวนการของขันธ์ที่เป็นฝ่ายให้ผู้ที่เป็นเจ้าของขันธ์ สามารถรู้ในสิ่งต่างๆสามารถทำในสิ่งต่างๆสามารถสร้างสรรค์ผลงานในสิ่งต่างๆได้เป็นอย่างดีแม้กระทั่งนักบวชก็สามารถ ฟันฝ่าอุปสรรค บรรลุถึงความไม่เกิดไม่ตายก็เพราะขันธ์ 5 หรือกระบวนการของขันธ์นั่นเอง

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่า วิญญาณ เพราะรู้แจ้ง จึงเรียกว่า วิญญาณรู้แจ้งอะไร รู้แจ้งรสเปรี้ยวบ้าง รสขมบ้าง รสเผ็ดบ้าง รสหวานบ้าง รสขื่นบ้าง รสไม่ขื่นบ้าง รสเค็มบ้าง รสไม่เค็มบ้าง”[183]

4.5.1 หลักพุทธญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับวิญญาณขันธ์

วิญญาณขันธ์ วิญญาณหรือเรียกอีกอย่างก็คือจิต จิตกับวิญญาณก็คืออันเดียวกัน เรียกต่างพจน์กันไป วิญญาณก็คือ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ตัว ที่รู้อารมณ์เป็นวิญญาณ รู้อารมณ์ทางตา คือ สภาพเห็น รู้อารมณ์ทางหู คือ สภาพได้ยิน รู้อารมณ์ทางลิ้นก็คือรู้รส รู้อารมณ์ทางกาย ก็คือ สภาพรู้สึกเย็น รู้สึกร้อน รู้สึกอ่อน รู้สึกแข็ง รู้สึกหย่อน รู้สึกตึง เป็นวิญญาณทางกาย วิญญาณทางใจ คือตัวที่คิดนึกไปถึง เรื่องราวต่างๆ ตัวที่สั่งให้ยืน ให้เดิน ให้นั่ง ให้นอน ที่ยืน เดิน นั่ง นอนได้ เพราะว่าตัวบงการก็คือจิต[184]

---

[183] ส.ข. /9/159.

[184] พระสมหวัง สติสมฺปนฺโน, “ศึกษารูปแบบการพิจารณาขันธ์ 5 ในเผณปิณฑูปมสูตร”, *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์*, ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม – สิงหาคม 2564) : 147.

ดังนั้นจึงกล่าวสรุปความได้ว่า วิญญาณขันธ์ เป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะว่า รูป,เวทนา,สัญญา, สังขาร,และวิญญาณ เป็นสิ่งที่ กระทำร่วมกัน โดยมีรูปเป็นที่อาศัยหรือ ดิน,น้ำ,ลม,ไฟ,เป็นที่อาศัยส่วนเติม เวทนา,สัญญา,สังขาร,และวิญญาณนั้น เป็นผู้อาศัยเข้ามาอยู่ในรูป จึงบังเกิดความวุ่นวายหรือ ความเป็นทุกข์ขึ้น วิญญาณขันธ์ คือผู้รับรู้รับทราบ เป็นผู้รู้แจ้งในรูป เป็นผู้รู้แจ้งในเวทนา เป็นผู้รู้อนิจจังในสัญญา เป็นผู้รู้แจ้งในสังขาร และเป็นผู้รู้แจ้งในตัวของวิญญาณ ดังนั้นจึงเป็นบทสรุปของรูปและนาม คือ การปรากฏรู้ในเวทนา,สัญญา,สังขาร ได้นั้นต้องมีวิญญาณเป็นผู้นำ หรือเป็นองค์ประกอบ ในแนวทางการปฏิบัติ ของโยคาวจร ให้มีสติและระลึกรู้ในความคิดปรุงแต่งหรือ ที่เรียกว่ารู้ซื่อๆรู้เฉยๆ ในทางการกำหนด แนวทางแบบอานาปานสติ วิญญาณขันธ์เกิดขึ้น ให้มีสติระลึกรู้ที่ลมเข้ายาวก็ได้ ออกยาวก็ได้ 3 หน 4 หนแล้วแต่การระงับดับลงแห่งวิญญาณขันธ์

4.5.2 สภาวะของวิญญาณขันธ์ที่สัมพันธ์กับหลักพุทธญาณวิทยา

สภาวะของวิญญาณขันธ์นั้น เกิดจากการอายตนะภายในคือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งมีความสำคัญกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นอย่างยิ่ง วิญญาณขันธ์มีความสัมพันธ์กับหลักพุทธญาณวิวิทยาเป็นอย่างยิ่งเพราะว่า บ่อเกิดแห่งความรู้ในพุทธศาสนานั้นนอกจากจะเป็น การฟัง การได้ยิน การเห็น,หรือ,รู้สึก เหล่านี้ เป็นหลัก พุทธญาณวิทยาที่ มีมาตั้งแต่ สมัย เริ่มต้น ของบุคคลผู้แสวงหาความรู้ สภาวะของวิญญาณขันธ์ คือ เมื่อตาเห็นรูป นั่นแหละ เกิดสภาวะของวิญญาณขันธ์ขึ้น ทำให้ รู้ว่าสิ่งนั้นคืออะไรสิ่งนั้นเป็นอะไร เพราะรู้นี่แหละ จึงเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น หรือเกิดในหลักของพุทธญาณวิทยานั่นเอง ดังจะอธิบายต่อไปนี้

วิญญาณขันธ์ หมายถึง ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ความรู้แจ้งอารมณ์ ความรับรู้เรื่องราวต่างๆ ได้ คือ ความรู้แจ้งทางทวารทั้ง 6 ได้แก่ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ หรือเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน วิญญาณมีอยู่ 2 อย่าง คือ วิญญาณธาตุ และวิญญาณขันธ์ ,วิญญาณธาตุ หมายถึง จิต,วิญญาณขันธ์ หมายถึง อาการของจิต,ดังนั้น วิญญาณในขันธ์ 5 จึงหมายถึง การรับรู้อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มีอยู่ 6 อย่าง เรียกชื่อตามช่องทางที่ผ่านเข้ามาดังนี้

1.รู้รูปโดยอาศัยตา เรียกว่า จักขุวิญญาณ

2.รู้เสียงโดยอาศัยหู เรียกว่า โสตวิญญาณ

3.รู้กลิ่นโดยอาศัยจมูก เรียกว่า ฆานวิญญาณ

4.รู้รสโดยอาศัยลิ้น เรียกว่า ชิวหาวิญญาณ

5.รู้สัมผัสโดยอาศัยกาย เรียกว่า กายวิญญาณ

6.รู้อารมณ์ที่เกิดขึ้นทางใจ เรียกว่า มโนวิญญาณ

ส่วนประกอบต่างๆ ของสรรพสิ่งทั้งหมดในโลกนี้ล้วนประกอบขึ้นมาด้วยธาตุ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ สิ่งที่ไม่มีชีวิต ประกอบด้วยธาตุ 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ สิ่งที่มีชีวิตโดยเฉพาะคนและสัตว์ประกอบด้วยธาตุ 6 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ อากาสธาตุ และวิญญาณธาตุ เราทุกคนที่อยู่ในโลกนี้ล้วนมีรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณด้วยกันทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ก็ประกอบด้วย 5 ขันธ์ทั้งนั้น ซึ่งก็คือ รูป 4 นาม 1 เหมือนกัน

แนวคิด วิญญาณคือส่วนประกอบหนึ่งของการมีชีวิต เป็นส่วนที่มีความสำคัญไม่แพ้กับส่วนต่างๆ อีก 4 ส่วนที่กล่าวมาในฐานะแห่งขันธ์ทั้ง 5 สภาวะของวิญญาณทำหน้าที่เป็นเสมือนจอแสดงผล เป็นดั่งลำโพง เป็นผู้รับรู้รับทราบในอายตนะภายในทั้ง 6 ในการรับรู้รับทราบนั้นก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่แฝงมาด้วย ระหว่างอายตนะ + ผัสสะ + หลักพุทธญาณวิทยา(ความรู้ที่เกิดขึ้น) ตา เป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ เมื่อตาเห็นรูป รู้จึงปรากฏ เมื่อนั้นวามสัมพันธ์ระหว่างวิญญาณขันธ์กับหลักพุทธญาณวิทยาก็เกิดขึ้น ฉะนั้นหลักพุทธญาณวิทยาหรือที่เป็นบ่เกิดแห่งความรู้กเป็นดังที่รองรับหรือเป็นดังเงาที่คอยเฝ้าทำหน้าที่อยู่กับสภาวะแห่งขันธ์ทั้ง 5 นั้นเอง

4.6 สรุป

หลักพุทธญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกระบวนการของขันธ์ 5 การเรียนรู้ในกระบวนการของขันธ์ 5 ที่มีความสัมพันธ์กับหลักของญาณวิทยานั้น กระบวนการของขันธ์ 5 เป็นสิ่งที่มีอยู่ในตัวคนอยู่แล้ว เพราะความไม่รู้ในความเป็นจริงของธาตุขันธ์ จึงทำให้เกิดอุปาทานหรือความยึดมั่นถือมั่นขึ้นในตัวของบุคคลแต่ละคน ความรู้ที่เกิดขึ้นในขณะที่กระบวนการของขันธ์ได้ดำเนินไปตามธรรมชาติของมัน บุคคลผู้ใคร่แสวงหา ย่อมได้รับรู้ในสิ่งที่ต้องการจะศึกษา พุทธญาณวิทยาก็เป็นเครื่องมือหรือตัวชี้วัดความรู้ที่บุคคลได้แสวงหาว่า สิ่งที่รู้มันเกิดประโยชน์ต่อตนเองหรือสังคมมากน้อยเพียงใดความรู้ด้านพุทธญาณวิทยาคือสิ่งที่บ่งบอกถึงจุดหมายสูงสุดของการเรียนรู้

ดังนั้นการวิเคราะห์กระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยาจึงเป็นการแสวงหาความรู้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติภายในอายตนนะ หรือตามขันธ์ต่างๆที่เป็นส่วนประกอบแห่งชีวิต หลักพุทธญาณวิทยานั้นมีอยู่ทั่วไป บ่อเกิดแห่งความรู้ก็มีอยู่เสมอ ขันธ์ 5 ที่สัมพันธ์กับหลักพุทธญาณวิทยาหากจะเปรียบเทียบก็เป็นชีวิตที่ซ่อนอยู่ในเมล็ดพันธ์ รอคอยเพียงแต่สภาพอากาศ อุณหภูมิ การฝังตัวลงสู่พื้นดิน ระยะเวลาแห่งการโผล่พ้นเป็นต้นอ่อน เติบโตต่อยอดธรรมชาติให้เป็นไป ความเป็นไปตามธรรมชาติโดยที่ไม่ได้มีการบังคับ ธรรมชาติได้เปิดเผยความเป็นจริงให้ได้รู้ และสามารถนำความรู้ที่ได้มาปรับปรุงแก้ไขชีวิตตนเอง แม้กระบวนการของขันธ์จะไม่สามารถบังคับได้ แต่หากเรามีการฝึกตนอยู่ จะทำให้เราระลึกรู้ได้ว่า หลักพุทธญาณวิทยาที่ปรากฏในกระบวนการของขันธ์นั้น มีความสัมพันธ์กัน อาศัยกันอยู่ จะยกตัวอย่าง เช่น กระบวนการของขันธ์ ได้แก่ เมื่อตาเห็นรูปซึ่งเป็นธรรมดาของ

อวัยวะที่กระทบกับวัตถุ ผลลัพธ์ที่เกิดก็คือ การเห็นวัตถุในสิ่งที่มองว่ามันคืออะไร? เมื่อสัญญาขันธ์แสดงตัวหรือทำงานซึ่งเคยมีประสบการณ์ เคยเห็นวัตถุสิ่งนั้นมาแล้ว หลักพุทธญาณวิทยาหรือบ่อเกิดแห่งความรู้ได้ทำให้รู้ได้ว่า สิ่งนั้นเป็นสัตว์ เป็นโต๊ะ เป็นเก้าอี้ เป็นสีแดง เป็นสีขาว ความรู้ที่ได้นี้เป็นความรู้หลังประสบการณ์ หรือก่อนประสบการณ์ ก็ขึ้นอยู่กับตัวของบุคคลนั้นเอง

บทที่ 5
สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

บทความวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ (1) เพื่อศึกษากระบวนการของขันธ์ 5 ในพุทธปรัชญา (2) เพื่อศึกษาหลักพุทธญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกกระบวนการของขันธ์ 5 (3) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยา ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยการศึกษาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาคือพระไตรปิฎก งานวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับขันธ์ 5 เอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนามีหนังสือวิสุทธิมรรค เป็นต้น และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการใช้เหตุผลและให้เหตุผล แล้วนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ดังนี้

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า ขันธ์ 5 เป็นสิ่งที่มีอยู่ในตัวทุกคนทุกท่าน ไม่ว่าจะเป็นศาสนาใด หรือแม้กระทั่งสัตว์เดรัจฉานไม่ว่าจะเป็น ช้าง ม้า วัว ควาย ต่างก็มีขันธ์ 5 เช่นกัน ประเด็นนั้นไม่ใช่สิ่งที่สำคัญ สำคัญอยู่ที่ว่าเมื่อเราได้เกิดมาเป็นมนุษย์แล้วและได้เรียนรู้ในสิ่งที่ผู้รู้ศึกษามาก่อน แล้วมาทำการเผยแผ่ให้แก่ชนรุ่นหลังได้ศึกษาและนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดประโยชน์เหมือนกับที่ท่านได้รับรู้รับทราบมา หลายคนอาจจะสงสัยว่าคนเราเกิดมาเพื่อชดใช้กรรม หรือ หรือว่าเกิดมาเพื่อสร้างคุณงามความดีกันแน่ หรือเกิดมาเพื่อพัฒนาตนให้ไปสู่ความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรม และก็หลุดพ้นไปในที่สุดจากวัฏสงสาร หรือว่าจากการเวียนว่ายตายเกิดเพราะกรรมจำแนกสัตว์ให้เห็นความแตกต่างอย่างสิ้นเชิง แต่สิ่งที่เหมือนกันคือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย การได้เกิดมาสิ่งที่ ไม่เหมือนกันก็คือ ความมุ่งมั่น อุปนิสัย คุณธรรม และที่สำคัญก็คือใจ ความสำเร็จจากการลงมือทำ แล้วใจนี่แหล่ะเป็นใหญ่เป็นสำคัญ หากใจไม่มุ่งมั่นตั้งมั่นที่จะสำเร็จ การศึกษาขันธ์ 5 ก็เช่นกัน หากไม่เห็นความเป็นจริงของขันธ์ 5 ไม่ยอมรับว่าเราไม่ใช่ขันธ์ 5 ขันธ์ 5 ไม่ใช่เรา เป็นแต่เพียงรูปและนามที่มาประชุมขึ้นเท่านั้น เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ก็เพราะว่ามนุษย์ทุกคนล้วนอาศัยธรรมชาติเป็นอยู่ และธรรมชาติ ดิน น้ำ ลม ไฟ ก็คืนสู่ธรรมชาติเมื่อร่างกายหรือธาตุขันธ์นั้นเสื่อมลง ในความสำคัญของขันธ์ 5 นั้น เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่การพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงเพื่อออกจากสังสารวัฏ เป็นสิ่งที่พุทธบริษัททั้งหลายควรเอาใจใส่ศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เป็นสภาวธรรมที่แสดงให้เป็นเห็นความไม่เที่ยง เพราะการเปลี่ยนแปลง แสดงให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่ยึดมั่นเอาไว้ไม่ได้ มีการหลงยึดว่าเป็นตัวเป็นตน ความทุกข์ก็ตามมา เป็นสภาวะที่หา

ตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ เพราะอาศัยได้ชั่วคราว บุคคลจึงเกิดการยึดติด สุดท้ายก็รักษาให้คงอยู่ตลอดไปไม่ได้ เพราะต้องเสื่อมสลายไปนั้นเอง

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ก่อให้เกิดความรู้เชิงนามธรรม ในความเป็นจริงนั้นความรู้ที่ก่อให้เกิดเชิงนามธรรมในขันธ์ 5 นั้นซึ่งรูปที่บ่งถึงอยู่แล้วว่าเป็นสิ่งที่รวมตัวกันขึ้นจากธาตุ 4 ที่เป็นดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งประกอบขึ้นมาเป็นตัวเป็นตน นามธรรมที่มาอาศัยรูปอันนี้แก่ เวทนา ซึ่งเวทนานี้มีอยู่ทุกหนแห่งทั่วร่างกาย มีอาการ 32 นั้นล้วนมีเวทนาอาศัยอยู่ ยกตัวอย่างเช่น สิ่งที่เป็นกระดูกเมื่อมีของแข็งมากระทบย่อมเกิดเวทนาขึ้น หรือแม้แต่ในวินาทีที่เราทำการย่อยอาหารโดยการเคี้ยวเมื่อฟันกระทบลิ้นย่อมส่งผลให้เกิดเวทนาขึ้น หรือแม้กระทั่งสิ่งที่เป็นของแข็งเช่น ฟันหากมีอาการของความเจ็บปวดเกิดขึ้นนั่นแหละคือเวทนา ความรู้เชิงนามธรรมนั้นมีอยู่ทั่วร่างกาย เวทนาที่เป็นนามธรรมหรือสัญญาขันธ์ที่เป็นนามธรรมก็ส่งผลให้เกิดความรู้เชิงนามธรรมอยู่เสมอ นอกจากสังขารขันธ์ในขันธ์ 5 นั้นอันได้แก่ความคิดปรุงแต่ง สิ่งนี้ก็ทำให้เกิดความรู้เชิงนามธรรมได้ เช่นสิ่งที่เจอผ่านมาเป็นสิ่งที่เราประทับใจเมื่อเรารำลึกนึกถึง นั่นนามธรรมได้แสดงออกถึงความเป็นนามธรรมแล้ว ส่วนตัววิญญาณขันธ์นั้นอาศัยรูปที่เป็นอายตนะภายใน อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นที่อาศัยทำให้เราได้ศึกษาอยู่เป็นประจำ ไม่ว่าตาจะเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกด้วยกลิ่น ลิ้นการที่สัมผัสนั่นแหละคือกระบวนการของนามธรรมที่เกิดขึ้น ขันธ์ 5 นอกจากรูปแล้ว เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คือ ขันธ์ 4 ที่เรียกว่า นามธรรม เขาทำงานของเขาอยู่เรื่อยแม้ว่าเราจะไม่มีสติหรือไม่มีการระลึกรู้ก็ตาม เขาทำงานด้วยความซื่อตรงอยู่เสมอแต่ความซื่อตรงของเขาก็ขึ้นอยู่กับรูปที่เป็นธาตุ 4 ขันธ์ 5 นั่นเอง เมื่อโลกมีการเปลี่ยนแปลงไป เช่นร่างกายเกิดการเปลี่ยนแปลง จะเห็นได้ว่านามธรรมก็มีการเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน ยกตัวอย่างเช่นบุคคล กำลังอาบน้ำ เขาได้นำร่างกายไปสู่ฝักบัวหรือทำให้มีน้ำ ขึ้นมาราดตามศีรษะ น้ำนั้นย่อมไหลลงมาสู่เบื้องล่าง นามธรรมที่รู้สึกได้ย่อมเกิดขึ้นเพราะว่าเวทนาหรือสัญญาหรือสังขารขันธ์ย่อมเกิดขึ้น ว่าสิ่งเหล่านี้เป็น เป็นสิ่งที่เราเคยเจอมาตั้งแต่คลอดออกมาจากท้องแม่ นามธรรมได้ส่งผลให้เขาได้รับรู้ในนามทั้ง 4 นั้นเลย มันเป็นเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ ที่จำได้ หรือสังขารขันธ์ ที่เกิดความคิดปรุงแต่ง และวิญญาณขันธ์ เกิดขึ้น

ดังนั้นความรู้เชิงนามธรรมเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาเพราะว่าเราไม่สามารถมีสติระลึกรู้อยู่ในกายตลอด นามธรรมจึงเป็นเสมือนว่าไม่ได้เกิดขึ้น สิ่งที่เราสังเกตได้นามธรรมทั้ง 4 ที่เกิดขึ้นนั้นเพราะความเด่นชัดของรูปที่ไปกระทบกับบางสิ่งบางอย่างจึงทำให้เราระลึกรู้นามธรรมนั้นได้ชัดเจน หลักญาณวิทยาที่สัมพันธ์กับกระบวนการทำงานของขันธ์ 5 จากที่ข้าพเจ้าได้ศึกษา และเรียนรู้ในกระบวนการทำงานของขันธ์ 5 ที่มีความสัมพันธ์กับหลักของญาณวิทยานั้น หลักการทำงานของขันธ์ 5 เป็นสิ่งที่มีอยู่กับทุกคนอยู่แล้ว ซึ่งถ้าหากใคร ไม่ว่าจะเป็นนักบวชหรือบุคคลผู้แสวงหาวิโมกข์หรือแสวงหาวิมุตความหลุดพ้น ย่อมนำขันธ์ 5 ขึ้นมาพิจารณา ในการปฏิบัติธรรม

ของภิกษุหรือสามเณรหรือของพ่อแม่ครูบาอาจารย์ที่ผ่านมา ท่านทั้งหลายเหล่านั้น ล้วนเอาขันธ์ 5 มาเป็นเครื่องมือในการเจริญวิปัสสนา ให้เห็นตามความเป็นจริงว่าขันธ์ทั้ง 5 อันประกอบด้วยรูป รูปที่ประกอบด้วยธาตุ 4 ดิน น้ำ ลม ไฟ นั้น นำพาซึ่งความทุกข์ เพราะความไม่รู้ในความเป็นจริงของธาตุขันธ์ทำให้เกิดอุปาทานหรือความยึดมั่นถือมั่นขึ้นในตัวของบุคคลแต่ละคน เมื่อได้มาศึกษาเรียนรู้ในสิ่งที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ ในการทำวัตรเช้าตั้งแต่บทสวดที่ว่า สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา. ว่าโดยย่ออุปาทานในขันธ์ทั้ง 5 เป็นตัวทุกข์ การมาพิจารณาในรูปแบบของการ ชี้แจง หรือว่าที่ตรงไปในจุดที่ท่านได้อธิบายไว้ ทำให้เกิดความเห็นตรงเหมือนดั่งที่ท่านตรัสไว้ สิ่งที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสไว้นั้น ท่านได้เชิญชวนให้เรามาศึกษา ให้เรามาทดลองและเรียนรู้ สิ่งไหนที่ท่านให้เชื่อหากพิจารณาไตร่ตรองแล้ว สมเหตุสมผลดีแล้ว จึงควรเชื่อหรือนำไปประพฤติปฏิบัติตามพุทธองค์ที่ทรงแนะนำ ให้เรารู้ตาม ปฏิบัติตาม เชื่อตาม ผลที่เกิดจากการปฏิบัตินั่นแหละจะมาสนับสนุนความเชื่อของเราให้มีอย่างมั่นคงในสิ่งที่ท่านตรัสไว้ ขันธ์ 5 อันประกอบด้วย รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, และวิญญาณ นั้น ซึ่งหากจะอธิบายให้แจ่มชัดหรือให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งแล้ว ควรนำไปพิสูจน์ด้วยตัวท่านเองเถิด ผลไม้ที่ว่าหอมหวานปานน้ำผึ้งหากมิได้ลองชิมมีหรือจะรู้ในรส เพียงมือสัมผัส หรือกายถูกต้อง ยังมิอาจทราบซึ้งถึงรสชาดได้

ฉะนั้นบ่อเกิดแห่งความรู้ หากมองไปในด้านของพุทธศาสนาแล้วพระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ดังนี้ว่าที่มาแห่งความรู้นั้นเกิดจาก สุตตมยปัญญา ซึ่งได้จากการฟัง ฟังมากก็รู้มาก เป็นวิธีการหนึ่งที่สมัยพุทธกาล ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระสัทธรรมแล้วยังประโยชน์แก่ชนหมู่มาก ก็เพราะเขาเหล่านั้นได้ใช้สุตตยปัญญา จินตามยปัญญา การใช้จินตนาการพิจารณาคิดไตร่ตรองด้วยเหตุและผล หรือจะพิจารณาไปในของสิ่งนั้นว่ามันไม่เที่ยง ว่ามันเป็นทุกข์ ว่ามันทนได้ยากว่ามันไม่เกิดขึ้นแน่สักวันหนึ่ง มันก็ต้องเสื่อมสลายไป หารูปร่างตัวตนไม่ได้ ความรู้ที่ได้จากจินตามยปัญญานี้ ก็สามารถทำให้บุคคลนั้นพ้นทุกข์ได้เช่นกัน ภาวนามยปัญญา เป็นสิ่งที่ละเอียด ลึกซึ้ง คำภีร์ภาพยิ่ง ความรู้ชนิดนี้ที่จะเกิดขึ้น บุคคลต้องมีประสบการณ์ในการฟัง ในการคิดพิจารณามาแล้ว ภาวนามยปัญญานั้น เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเท่าทันกับสถานการณ์ ความรู้ระดับนี้จะเกิดขึ้นได้นั้น บุคคลต้องฟังมากคือสุตตยปัญญามากๆและจินตนาการหรือจินตามยปัญญา ก็ฝึกฝนมามาก เป็นบุคคลผู้มีสติสัมปชัญญะพอสมควรหรืออย่างมาก ความรู้ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้านั้นเป็นความรู้ที่มีความเร็ว หากบุคคล ไม่ได้เตรียมหรือฝึกฝน ไว้ดีแล้ว ความรู้ชนิดนี้ย่อมเกิดขึ้นได้ยากความรู้ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าไม่ว่าจะเป็นสถานการณ์ใดหากเรามีภาวนามยปัญญาหรือหากเราใช้เครื่องมือที่ว่าภาวนามยปัญญานี้ย่อมเห็น ย่อมรู้ ปัญญาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าสามารถ นำไปละความโลภ ความโกรธ ความหลงได้ เพราะว่าสิ่งที่มากระทบเราทุกวันนี้ก็มีอยู่ 3 อย่างเป็นต้น

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า สรรพสิ่งล้วนเกิดมาจากการปรุงแต่งหรือประกอบขึ้นจากธาตุทั้ง 4 คือ ดิน นำ ลม ไป แต่ที่พิเศษกว่าสรรพสิ่งหรือสิ่งอื่น ได้แก่ มนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นผู้ประกอบขึ้นจากดิน นำ ลม ไฟ ซึ่งสามารถพบเห็นและสัมผัสได้ทางประสาททั้ง 5 และยังมีองค์ประกอบ

สำคัญอีก 4 อย่าง คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเมื่อว่าตามหลักพุทธญาณวิทยาแล้วสามารถกล่าวได้ว่า

เวทนาเป็นสภาวะเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง เมื่อว่าโดยองค์ประกอบแล้วแล้วมีอยู่ 5 ประการ คือ (1) สุข หมายถึงสุข ความสุข ความสบายทางกาย (2) ทุกข์ หมายถึงความทุกข์ ความไม่สบาย ความเจ็บปวดทางกาย (3) โสมนัส หมายถึงความแช่มชื่น ความปลื้มใจ ความสุขใจ (อันเกิดจากจากจึงก่อให้เกิดโสมนัส) (4) โทมนัส หมายถึงความเสียใจ ความเศร้าโศก ความเศร้าหมอง ความทุกข์ใจ (อันเกิดจากทุกข์จึงก่อให้เกิดโทมนัส) และ (5) อุเบกขา หมายถึงความรู้สึกเฉยๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ สภาวะที่เป็นนามธรรมที่กล่าวมาทั้ง 5 ประการเหล่านี้เองเป็นแดนก่อให้เกิดความรู้ในเรื่องความรู้สึกสุขทุกข์ ความเจ็บปวด ความทรมาน การเสพเสวยอารมณ์ และมีนัยอื่นๆ อีกมากมายหลายอย่าง

สัญญา แปลว่า ความจำได้ ความหมายรู้ได้ คือ ระบบความจำที่สามารถจำคน สัตว์ สิ่งของ และเหตุการณ์ต่างๆ ได้ เช่น จำสิ่งของ จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำชื่อคน จำหนังสือ จำเรื่องราวในอดีตได้ว่าสีเขียว สีแดง ไพเราะ หอม หวาน เป็นต้น เรียกภาวะที่มีความจำคลาดเคลื่อนจำผิดๆ ถูกๆ หรือมีสติฟั่นเฟือนเหมือนคนบ้าว่า สัญญาวิปลาส ความรู้ความเข้าใจที่เป็นความจำได้หมายรู้ที่กล่าวแล้วนั้น คำว่า สัญญา ในความหมายของขันธ์ 5 ตามนัยแห่งพุทธญาณวิทยาจึงเป็นแดนก่อให้เกิดความรู้เกี่ยวกับระบบความจำที่สามารถจำคน สัตว์ วัตถุ สิ่งของ และเหตุการณ์ต่างๆ ได้ สังขารในงานวิจัยนี้หมายเอาสังสารขันธ์ ซึ่งหมายถึงกองสังขาร

ส่วนที่เป็นความคิดปรุงแต่ง โดยสามารถแยกแยะสิ่งต่างๆที่รู้สึกหรือจดจำได้ เป็นสุขเป็นทุกข์ หรืออีกนัยหนึ่งสังขาขันธ์หมายถึงสภาพที่ปรุงแต่งจิต เป็นคุณสมบัติต่างๆ ที่ปรุงแต่งจิตได้แก่เจตสิก 9 ดวง ยกเว้นเวทนาและสัญญาและสังขารขันธ์อีกนัยหนึ่งหมายถึงธรรม คือสิ่งต่างๆ หรือธรรมทางโลกต่างๆ ที่ปรุงแต่งจิตให้เกิดสัญเจตนา (ความคิดอ่านหรือเจตนา) สภาวะที่ปรุงแต่งจิตให้เป็นไปต่างเหล่านี้นี่เองเป็นแดนก่อให้เกิดความเกี่ยวกับตัวตน ร่างกาย ปรุงแต่งขึ้นเป็นร่างกาย และจิตใจรวมกัน หรือรวมหมายเอาความคิดด้วย วิญญาณตามนัยแห่งขันธ์ 5 หมายถึงกองวิญญาณหรือความรู้สึกกระทบกับสิ่งต่างๆ ผ่านทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ ความรู้ความเข้าใจดังกล่าวจึงจัดเป็นแดนก่อให้เกิดความรู้แจ้งในอารมณ์มีจักขุวิญญาณความรู้อารมณ์ทางตา คือ รู้รูปด้วยตา โสตวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางหู คือ ได้ยินทางหู เป็นต้น สัญญา แปลว่า ความจำได้ ความหมายรู้ได้ คือ ระบบความจำที่สามารถจำคน สัตว์ สิ่งของ และเหตุการณ์ต่างๆ ได้ เช่น จำสิ่งของ จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำชื่อคน จำหนังสือ จำเรื่องราวในอดีตได้ว่าสีเขียว สีแดง ไพเราะ หอม หวาน เป็นต้น สังขารในงานวิจัยนี้หมายเอาสังสารขันธ์ ซึ่งหมายถึงกองสังขาร ส่วนที่เป็นความคิดปรุงแต่ง โดยสามารถแยกแยะสิ่งต่างๆที่รู้สึกหรือจดจำได้เป็นสุขเป็นทุกข์ ร้อนเย็น หนักเบา ก็ระลึกรู้ได้

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

ขันธ์ 5 เมื่อว่าโดยสภาวะที่เป็นธรรมขั้นปรมัตถ์แล้วจะพบว่าแท้ที่จริงแล้วขันธ์ 5 จะมีสภาวะสืบต่อกันไปดำรงอยู่ในลักษณะเป็นเพียงกระแสเท่านั้น ซึ่งมีความสอดคล้องกับพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) ได้กล่าวในหนังสือมหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงขันธ์ 5 โดย จำแนกเป็นรูปและนามที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยซึ่งเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ขันธ์เหล่านี้ไม่ใช่อัตตาและ ไม่มีอัตตานอกเหนือไปจากขันธ์ทั้ง 5 ซึ่งความเข้าใจเรื่องขันธ์ 5 นี้ ส่งผลให้เข้าใจถึงความเป็นอนัตตา ได้โดยตรง เพราะมีเพียงขันธ์เท่านั้นที่ดำเนินไปตามเหตุปัจจัย โดยปราศจากตัวตนหรือตัวเรา ของเรา เมื่อไม่มีเหตุปัจจัย ขันธ์ก็เกิดขึ้นไม่ได้ ส่วนเรื่องความเห็นผิดว่ามีตัวตน เรียกว่า อัตตทิฏฐิหรือ สักกายทิฏฐิ จำแนกโดยขันธ์ 5 ออกได้อย่างละ 4 คือ รูปเป็นอัตตา อัตตามีรูป รูปมีอยู่ในอัตตา และ อัตตามีอยู่ในรูป เป็นต้น

ขันธ์ 5 เป็นเรื่องแสดงถึงการมีชีวิต การใช้ชีวิต การดำเนินชีวิต ตลอดจนมีวิถีชีวิตของมนุษย์ทุกคน ในความหมายคือเป็นสิ่งก่อหรือเป็นองค์ประกอบให้เกิดสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะตัวตนของมนุษย์มีความชัดเจนมากกว่าสิ่งอื่นใด ซึ่งมีความสัมพันธ์กับทัศนะของพระธรรมปิฎก[185] (ป.อ.ปยุตฺโต) ผู้แต่งหนังสือนิพพาน อนัตตา ความว่า กล่าวถึงขันธ์ 5 เป็นคำตอบหนึ่งของคำถามเกี่ยวกับชีวิตว่า หลักพุทธธรรมมีความเกี่ยวข้องเป็นพิเศษกับเรื่องชีวิต โดยแสดงส่วนประกอบต่าง ๆ ของชีวิตที่ ครอบคลุมทั้งรูปธรรมและนามธรรมหรือวัตถุและจิตใจ โดยแยกพิจารณาเป็นพิเศษในด้านจิตใจ การ แสดงส่วนประกอบต่าง ๆ ทำได้หลายรูปแบบ ซึ่งขันธ์ 5 เป็นแบบหนึ่ง นอกจากนี้ ขันธ์ 5 ยังเป็น สังขตธรรมตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ แต่นิพพานเป็นอสังขตธรรม เป็นอนัตตาเท่านั้น พระพุทธเจ้า ทรงสั่งสอนให้เลิกยึดถือขันธ์ 5 เป็นอัตตา

การศึกษาเชิงความสัมพันธ์ระหว่างขันธ์กับปฏิจจสมุปบาท ทำให้ทราบว่า แท้ที่จริงแล้ว การศึกษาทั้ง 2 เรื่องนี้ล้วนเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ ความไม่สบายกายใจ หรือเรียกว่า ความโทมนัสก็ได้ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับ[186] พระมหาพิสูตน์ จนฺทวโส (พะนิรัมย์) ผู้ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสัมพันธ์ ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับขันธ์ 5 ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ปฏิจจสมุปบาท กับขันธ์ 5 มีความสัมพันธ์ คือ นำมาซึ่งทุกข์อย่างเดียวกัน สงเคราะห์เข้ากันได้

---

[185]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *นิพพาน อนัตตา*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ พุทธธรรม), 2539, หน้า 22.

[186]พระมหาพิสูตน์ จนฺทวโส (พะนิรัมย์), “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับขันธ์ 5 ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2554, หน้า 75.

กับรูปนาม อวิชชาเป็น เหตุให้เกิดอุปาทานขันธ์ 5 โดยปิดบังขันธ์ 5 ไว้ในอดีต ปัจจุบัน อนาคต และในการปฏิบัติวิปัสสนา ภาวนาผู้ที่เจริญปฏิจจสมุปบาทก็คือเจริญขันธ์ 5 ผู้ที่เจริญขันธ์ 5 ก็เป็นอันเจริญปฏิจจสมุปบาทได้แก่ การเจริญธรรมทั้ง 2 อย่างนี้เรียกได้ว่า เจริญรูปและนาม เมื่อเจริญวิปัสสนาภาวนาแล้วก็สามารถบรรลุโลกุตตระปัญญาหรือบรรลุโพธิญาณได้

การมีความรู้ความเข้าใจในประเด็นที่เกี่ยวกับเวทนาขันธ์ว่า เวทนาเป็นแดนก่อให้เกิดความรู้ในเรื่องความรู้สึกสุขทุกข์ ความเจ็บปวด ความทรมาน การเสพเสวยอารมณ์ และมีนัยอื่นๆ อีกมากมายหลายอย่างนั้น จะมีความสอดคล้องกับพระปรีดา อภิวโร (บัวสด) ผู้ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาทุกขเวทนาเพื่อการบรรลุธรรมตามแนวเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า กองสังขาร เป็นนามธรรมที่เกิดร่วมกับวิญญาณขันธ์ ในขณะที่กำลังรับรู้อารมณ์ สังขารขันธ์ จะปรุงแต่งวิญญาณให้เป็นไปตามตน ซึ่งมีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดีได้แก่โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ สังขารขันธ์เหล่านี้เป็นฝ่ายอกุศล ส่วนฝ่ายกุศล ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ศรัทธา สติ ปัญญา อโลภะ อโทสะ อโมหะเป็นต้น สังขารขันธ์จึงเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม สังขารขันธ์ จึงสงเคราะห์ลงในฝ่ายนาม

5.3 ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์กระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยา”มีข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย ดังนี้

5.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ/ความรู้

กระบวนการของขันธ์ 5 ตามหลักพุทธญาณวิทยาเป็นความรู้ความเข้าใจในแง่ที่ว่า สรรพสิ่งล้วนเกิดมาจากการปรุงแต่งหรือประกอบขึ้นจากธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไป แต่ที่พิเศษกว่าสรรพสิ่งหรือสิ่งอื่น ได้แก่ มนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นผู้ประกอบขึ้นจากดิน น้ำ ลม ไฟ, เวทนาเป็นสภาวะเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง คือ สุข หมายถึงสุข ความสุข ความสบายทางกาย ทุกข์ หมายถึงความทุกข์ ความไม่สบาย ความเจ็บปวดทางกาย โสมนัส หมายถึงความแช่มชื่น ความปลื้มใจ ความสุขใจ โทมนัส หมายถึงความเสียใจ ความเศร้าโศก ความเศร้าหมอง ความทุกข์ใจ อุเบกขา หมายถึงความรู้สึกเฉยๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ และวิญญาณตามนัยแห่งขันธ์ 5 หมายถึงกองวิญญาณหรือความรู้สึกกระทบกับสิ่งต่างๆ ผ่านทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ

5.3.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์แนวคิดของขันธ์ 5 สู่การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตใจของเยาวชนคนในสังคมไทยปัจจุบัน”

2) ควรศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์วิญญาณขันธ์สู่การพัฒนาจิตใจของผู้ครองเรือนในสังคมไทยปัจจุบัน”

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

ก. เอกสารชั้นปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2564.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ชุด 91 เล่ม กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2564.

อรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาอฏฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญาณ, 2533-2534. 2549.

ข. เอกสารชั้นทุติยภูมิ

1) หนังสือ

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. *80 พรรษาเทิดไท้องค์ราชัน.* กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, 2564.

การศึกษาเริ่มต้นเมื่อกินอยู่เป็น. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : บริษัทคิว พรินท์แมเนจ เม้นท์ จำกัด, 2550.

ธรรมทานมูลนิธิ. ทำวัตรสวดมนต์แปลฉบับสวนโมกข์. พิมพ์ครั้งที่ 2.กรุงเทพมหานคร : บริษัทคถาตา พับลิเคชั่น, 2556.

เดือน คำดี, *พุทธปรัชญา*, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2534)

ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, *ปรัชญาทั่วไป*, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2549)

ปรีชา ช้างขวัญยืน, แปลจาก, *“ปรัชญากรีก A CRICITAL HISTORY OF GREEK PHILOSOPHY”,* (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพาณิช 2514), หน้า 103.

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ฉบับที่ 11. พ.ศ. 2561 - 2564.

พระคันธสาราภิวงศ์ และคณะ แปล. *อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ตาลกุด, พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิกจำกัด, 2553.

พระเมธีธรรมาภรณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พระพุทธศาสนากับปรัชญา,* กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2533.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), *มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน*, แปลและ เรียบเรียงโดยพระคันธสาราภิวงศ์, กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, 2549.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), *วิปัสสนากรรมฐาน ภาค 2,* กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2548.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พระพุทธศาสนากับปรัชญา*, กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2533.

พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภ มหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ 10, กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, 2554.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *นิพพาน อนัตตา*, พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ พุทธธรรม, 2539.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย,* พิมพ์ครั้งที่ 39, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557.

พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, ดร., *ปฐมวิปัสสนาวงศ์ ในประเทศไทย*, กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2554.

พร รัตนสุวรรณ, *คำบรรยายพุทธปรัชญา,* พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, 2532.

วิรัช เตียงหงษากุล, การพัฒนาชุมชนตามแนวคิดนักปรัชญาตะวันตก, กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, 2529.

วิโรจน์ นาคชาตรี, *พุทธปรัชญาเถรวาท*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2547.

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ 12, กรุงเทพมหานคร : นาอักษรการพิมพ์, 2554. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิกจำกัด, 2552.

2) ดุษฎีนิพนธ์ วิทยานิพนธ์และ/หรือสารนิพนธ์

กันต์ฤทัย กตจิตดรุณ, "*การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธปรัชญาเรื่องขันธ์ 5 ตามแนวอภิธัมมัตถสังคหะ*", วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2556.

นนทพันธ์ มาลัย, บัณฑิตวิทยาลัย : "ญาณวิทยาในปรัชญาเถรวาทและญาณวิทยาของเพลโต การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ",วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต,บัณฑิตวิทยาลัย, (มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2557.

พระกิตติธัช ถาวรธมฺโม (ดีสารี) *"ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร"*, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.

พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี (เหมประไพ), *"การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท* : ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547.

พระมหาพิสูตน์ จนฺทวโส (พะนิรัมย์), *"การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับขันธ์ 5 ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา"*, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554.

พระอธิการบรรลือ ลกฺขโณ (พรมน้อย), *"ศึกษาสภาวะเกิดดับของวิญญาณขันธ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา"*, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.

พระเฉลียว กตฺปุญฺโญ (สาริบุตร), "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ขันธ์ 5 ในพระพุทธศาสนา", วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2547.

พระปรีดา อภิวโร (บัวสด), *"ศึกษาทุกขเวทนาเพื่อการบรรลุธรรมตามแนวเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน"*, สารนิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560.

พระปรีดา อภิวโร (บัวสด), *"ศึกษาทุกขเวทนาเพื่อการบรรลุธรรมตามแนวเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน"*, สารนิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560.

พระสุรจิต ชนาสโภ (ทุมกิจจะ),*"การเจริญวิปัสสนาในขันธสูตร"*, สารนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา,บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2561.

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, *"ศึกษาวิเคราะห์ปฏิจจสมุปบาทในแนวปรมัตถสัจจะ",*วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.

3) สิ่งพิมพ์ต่อเนื่อง

3.1) บทความในวารสาร

พระมหาวิศักดิ์ ชาตสุโภ (เชยชมศรี), และพระณัฐวุฒิ พันทะลี, เวทนานุปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานสูตรในพุทธปรัชญาเถรวาท, *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มมร วิทยาเขตอีสาน,* ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (มกราคม - เมษายน 2565)

พระมหาไพฑูรย์ สิริธมฺโม (ชัยกุง), พระครูภาวนาโพธิคุณ, จักรพรรณ วงศ์พรพวัณ, จรัส ลีกา, และ หอมหวล บัวระภา, การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ์ 5 ในเชิงอภิปรัชญา, *วารสารบัณฑิตศึกษา มหาจุฬาขอนแก่น*, ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2562)

พระสมหวัง สติสมฺปนฺโน, "ศึกษารูปแบบการพิจารณาขันธ์ 5 ในเผณปิณฑูปมสูตร", *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์*, ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม – สิงหาคม 2564)

บุญเลิศ โอฐส และคณะ, “การใช้สื่อและอุปกรณ์ในการสื่อสารของพระพุทธเจ้า”, *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2561)

ปัทมาวดี แสนเขื่อนแก้ว, พิเคราะห์จิตในการเข้าถึงความจริงของจอร์จเบิร์กเลย์, วารสารชัยภูมิปริทรรศน์ ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2563)

ลักษณะวัต ปาละรัตน์,บทวิจารณ์หนังสือเรื่อง,“พุทธญาณวิทยา”,บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ : ปีที่ 7, ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2562)

วิทย์ วิศทเวทย์, “ความรู้ในทัศนะของพุทธศาสนา”, วารสารพุทธศาสน์ศึกษา, ปีที่ 2 ฉบับที่ 3 (กันยายน–ธันวาคม 2538)

สุพัตรา กวีธนกุล,“สภาวะจิตของมนุษย์ตามหลักพุทธศาสตร”, (วารสารวิชาการ สถาบันพัฒนาพระวิทยากร) ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2562)

4) เอกสารสารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์

กระบวนการของขันธ์./สืบค้นเมื่อ/22/สิงหาคม/2566,/จาก https://www.nkgen.com/578.htm

การทำงานของขันธ์ 5./สืบค้นเมื่อ/15/สิงหาคม/2566,/จาก https://www.nkgen.com/578.htm

มรดกธรรมของท่านพุทธทาส./สืบค้นเมื่อ/30/กรกฎาคม/2566,/จากhttps://www.nkgen.com/578.htm

ปรัชญาและศาสนา./สืบค้นเมื่อ/13/มกราคม/2566,/จากhttps://dhrammada.wordpr/ess.com/philosophyreligion

ปฏิจจสมุปบาท./สืบค้นเมื่อ/22/สิงหาคม/2566,/จาก https://th.m.wikipedia.org/wiki

พระพุทธพจน์และพระสูตร./สืบค้นเมื่อ/17/สิงหาคม/2566,/จาก http://www.nkgen.com/33.htm

ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้./สืบค้นเมื่อ/14/มกราคม/2566,/จาก http://oservice.skru.ac.th/ebookft/191/

ญาณวิทยาของพระพุทธศาสนา./สืบค้นเมื่อ/24/สิงหาคม/66,/จากhttps://www.baanjomyut.com/library

กิพีเดียสารานุกรมเสรี./สืบค้นเมื่อ/16/สิงหาคม/2566,/จาก https://th.wikipedia.org/wiki

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-ฉายา : พระแก้ว ฐิตสีโ/สุดเฉลียว

ภูมิลาเนา : บ้านศาลา ตำบลอาจสามรถ อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด

บรรพชา : วันที่ 23 ตุลาคม 2551 ณ วัดดงเจ้าปู่มเหสักข์ จังหวัดร้อยเอ็ด

อุปสมบท : เมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน 2551 ณ พัทธสีมา วัดดงเจ้าปู่มเหสักข์
พระอุปัชฌาย์ : พระครูธรรมสุทธิคุณ (สมัย ธมฺมวโร)

การศึกษา พ.ศ. 2554 : นธ. เอก
พ.ศ. 2556 : ประกาศณียบัตรบริหารกิจการคณะสงฆ์ (ป.บส.)
พ.ศ. 2563 : พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.),(เกียรตินิยมอันดับ 2)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ร้อยเอ็ด